

RECENZE

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ

Dvůr jako téma. Výzkum panovnické společnosti v českém středověku – historiografie, koncepty, úvahy

(= Práce Historického ústavu AV ČR. Řada A – Monographia / Opera Instituti Historici Pragae. Series A – Monographia, sv. 90)

Praha, Historický ústav AV ČR 2020, 357 s., ISBN 978-80-7286-342-6.

Dana Dvořáková-Malá patří k profilujícím osobnostem současného dvorského bádání na poli medievistiky, její monografii tak lze chápat jako vyústění předchozí bohaté publikační aktivity, zaměřené na řadu rozličných aspektů vývoje a fungování především vrcholně středověkých panovnických dvorů a rezidencí. Pokud byly dřívější autorčiny práce zaměřeny na poznání podob dvorského života v širším slova smyslu s cílem podrobně nasvítit zatím nepříliš zúrodňované badatelské pole, tato publikace oznamuje zájem odlišný, primárně historiograficko-konceptuální.

V úvodu dává autorka nahlédnout do vlastní dílny, osvětluje svou motivaci, prostředky a cíle. Problematika panovnického dvora stála po dlouho ve stínu badatelské pozornosti a tím unikala též zřetelům historiografických úvah. Jako klíčový referenční bod vnímá Dana Dvořáková-Malá českou historiografii 19. století a především zakladatelské dílo Františka Palackého, které podle ní nadlouho ovlivnilo postoj české historiografie k dvorskému tématu. Takto nastolený trend pak umocnila marxistická etapa domácího dějepiscetví. Rozvinutí zájmu o dvorskou otázku autorka klade do období po roce 1989, přičemž akcentuje především dění kolem roku 2000, kdy se dvorské bádání viditelně emancipovalo. Autorka si předsevzala „představit cestu jednoho z (nejen) medievistických témat“ a „poukázat na to, zda na výzkum panovnického dvora nemělo vliv již samotné pojetí výkladu českých dějin“. Na tomto základě je pak její ambicí vyjádřit se i k budoucnosti dvorského bádání.

Kniha byla autorkou rozčleněna do pěti tematických oddílů, které jsou poté dále rozděleny do dílčích podkapitol. V první kapitole „Ve stínu českých dějin“ se Dana Dvořáková-Malá zabývá vývojem české historické vědy (resp. medievistiky) počínaje kruciálním 19. stoletím a pozicí dvorského výzkumu v tomto proudu. Rozpracovává zde již v úvodu nastíněnou tezi o dominantním vlivu Palackého „etatistické“ historiografické koncepce, v níž hrál panovnický dvůr spíše podružnou úlohu a do popředí zájmu historiků vystupovaly primárně dvorské, resp. zemské úřady a jejich držitelé. Palackého paradigma pak zůstalo jakýmsi podvědomým rámcem i do budoucna, jak autorka dále vykresluje na příkladech jednotlivých významných historiků a jejich profilujících děl. Z tohoto výčtu podle jejího soudu poněkud vystupuje až Josef Šusta, který dokázal nahlédnout na panovnický dvůr jinak než jako na soubor úředníků a jako první také věnoval tématu samostatnou pozornost v rovině specializované kapitoly. V další subkapitole se Dana Dvořáková-Malá věnuje již přímo dvorské historiografii a průkopníkům takto profilovaného badatelského pole. Defilují zde především jména Josefa Macka, Františka Kavky a Ivana Hlaváčka, na jejichž příkladu autorka vykresluje kořeny domácího zájmu o panovnický dvůr a jeho vývoj od sedmdesátých do devadesátých let 20. století.

Nedílnou součástí dvorského výzkumu je od sklonku 20. století i problematika panovnických rezidencí. Jim se Dvořáková-Malá věnuje v druhé kapitole. Tento tematický zřetel vnesl do české medievistiky počátkem devadesátých let 20. století s německým diskursem dobře obeznámený Ivan Hlaváček, jehož analytické práce se staly páteří domácího bádání, které dále rozhojnili svými příspěvky např. Rostislav Nový, Lenka Bobková, Tomáš Baletka, Martin Čapský a mnozí další. S problematikou rezidencí kráčí ruku v ruce téma cestování a itinerářů. V této oblasti Dana Dvořáková-Malá akcentuje práce Ivana Hlaváčka, Lenky Bobkové, Jiřího Spěváčka, Kateřiny Kubínové, Tomáše Baletky, Martina Wihody či Roberta Antonína a Tomáše Borovského, přičemž poukazuje na proměnu badatelské optiky, kterou téma v pracích jednotlivých badatelů prošlo. Autorka pak shrnuje, že jakkoliv české bádání navazovalo na německé inspirace, vydalo se následně v řešení problematiky panovnických rezidencí a itinerářů přirozeně vlastní cestou, která přinesla plody především v poznání lucemburské epochy.

Ve třetí kapitole se autorka vrací ke kořenům a zabývá se spektrem témat spojených s dvorskými úřady a lidmi pohybujícími se na panovnickém, resp. biskupském či šlechtickém dvoře. Zde autorka představuje směr usilující nahlížet na panovnický dvůr jako na společenství osob, přičemž jako klíčové akcentuje práce Miloslava Sovadiny, Ivana Hlaváčka, Zdeňky Hledíkové, Tomáše Baletky, Petra

Elbela či Václava Bůžka. Za stěžejní výsledek, jehož bylo v tomto více či méně propograficky orientovaném bádání dosaženo, Dana Dvořáčková-Malá považuje vedle zahuštění sumy faktografických poznatků také ujasnění si metodických prostředků pro řešení takto definovaných otázek. Dále se autorka vyslovuje k fundamentálnímu problému úzce spjatému se strukturálně-personální analýzou dvorského organismu, a sice k možnostem postižení významu a role osob, pohybujících se na panovnickém (a jiném) dvoře. Zde Dvořáčková-Malá poukazuje na posun, k němuž dvorské bádání dospělo v posledních letech, když se oprostilo od zaujetí úřady ve prospěch chápání dvora jako sociálního organismu, jakési specifické domácnosti zeměpána (stejně jako biskupa či velmože). Což umožnilo do centra pozornosti dostat i postavy chův, kojných, vychovatelů, kuchařů, rádců bez formálního zaštitění, bavičů a dalších doposud spíše „neviditelných“ účastníků každodenního dvorského života. Poté se autorka ve stručnosti dotýká otázky šlechtických dvorů a dvorů mladších sourozenců či příbuzných vládnoucích panovníků. Samostatnou pozornost si vysloužila problematika panovnické kanceláře, což představuje jedno z tradičních témat české medievistiky. Kapitulu pak uzavírá stať zohledňující bádání o ekonomickém fungování středověkých dvorů.

Čtvrtou kapitolu věnovala autorka tématům dotýkajícím se rodiny a soukromí. Pojednává tak o vývoji zájmu o ženy a děti žijící v prostředí dvora či problematiku zdraví, stravy, kultury a symboliky, včetně symboliky oděvní. Konstatuje zde, že zvláště rodinný rozměr panovnického dvora nepatřil do nedávné minulosti mezi témata, která by byla historiky hojně a soustavně pěstována – ve smyslu nad rámec sňatkových aliancí a podobných témat, nahlížených ovšem primárně optikou klasických politických dějin. Až s velkým odstupem začíná být otázka panovnické rodiny a dvorského každodenního života studována a vykládána z hlediska teorie a metodologie genderových studií, jakkoliv by se zdálo, že právě tento úhel pohledu se bezprostředně nabízí. Podobně témata spjatá s dětmi a dětstvím na dvorech se více prosazují v posledních letech. Dana Dvořáčková-Malá v těchto pasážích také pléduje za potřebu interdisciplinarity, která umožňuje někdy subtilní témata – jako například oděvní či obecně reprezentační symbolika – uchopit ve větší celistvosti.

Poslední kapitola nahlíží na panovnický dvůr jako na specifický sociální organismus a na příkladu vybraných prací tak autorka vykresluje vývoj chápání panovnického dvora jak z pohledu soudobých narativních, literárních, resp. normativních pramenů na straně jedné, tak z pohledu moderních společenských věd, především sociologie a kulturní antropologie. Obecně pro knihu Dany Dvořáčkové-Malé platí,

že autorka v textu plynule, srozumitelně a logicky přechází mezi bilančním shrnutím dosavadního stavu bádání i formulací vlastních stanovisek. Závěr publikace potom čtenáři skýtá nejen obligátní shrnutí dosažených tezí, ale také jistý pohled do budoucnosti, kdy si autorka na jednu stranu klade řečnickou otázku, zda moderní historická věda neuvízla příliš v osidlech mezioborové spolupráce a teoretických metodologických konceptů na úkor základů vlastního oboru, přičemž však se znalostí její vlastní práce známe na vznesenou otázku předem odpověď.

V základu se Dvořáčková-Malá na stav bádání o středověkých panovnických dvorech dívá pozitivně, jako na oblast, v níž již bylo v řadě ohledů nemalé množství práce vykonáno, avšak zároveň se neuzavřela dobrodružná cesta vstříc dalšímu poznání, ať už cestou dílčích sond či obsáhlejších komparativních analýz. V tomto ohledu Dana Dvořáčková-Malá poukazuje např. na chybějící strukturálně-personální analýzu dvorů posledních Lucemburků, ale i Jiřího z Poděbrad, Matyáše Korvína a obou Jagellonců. Po stránce chronologického vymezení velké pole možné působnosti nabízí badatelům pozdní středověk, kde je míra obeznámenosti menší, než v případě období starších. Po stránce tematické pak podle soudu autorky zdaleka nebyly vyčerpány výzvy, které před badatele na poli dvorského výzkumu staví široce koncipované hájemství kulturních dějin. V tomto ohledu lze říci, že sama kniha Dany Dvořáčkové-Malé poslouží jako cenné výchozí pole. Její erudovaná a systematicky koncipovaná monografie ukazuje, že dvorské bádání je již etablovaným předmětem historického výzkumu a jako takové si může dopřát pomyslný „luxus“ ohlížet se zpátky za svou vlastní minulostí. Což je jenom správně, protože bez vědomí a znalosti kořenů je jakákoliv další cesta vpřed obtížná.

Josef Šrámek

Jason T. ROCHE

The Crusade of King Conrad III of Germany. Warfare and Diplomacy in Byzantium, Anatolia and Outremer, 1146–1148

(= Outremer. Studies in the Crusades and the Latin East 13)

Turnhout, Brepols 2021, 365 s., 4 mapy, ISBN 978-2-503-53038-3.

Práce Jasona T. Rocheho, historika středověkých dějin na Manchester Metropolitan University, potvrzuje rostoucí zájem o druhou křížovou výpravu, která dlouho stála ve stínu kruciáty první a třetí. Trebaže o moderní syntetickou monografii za-

bývající se ozbrojenou poutí z let 1147 až 1149 se již postaral Jonathan Phillips¹ a ani Roche se druhé kruciáty nevěnuje poprvé,² jedná se v případě recenzované knihy o první moderní analýzu zapojení římsko-německého krále Konráda III., jehož účasti se v historiografii nedostalo takového zájmu jako výpravě francouzského krále Ludvíka VII. Díky novým interpretacím středověkých pramenů a přehodnocení tradičních závěrů moderní medievistiky se jedná o příspěvek, který by v záplavě studií ke křížovým výpravám neměl zapadnout.

O pozornost žádá sám autor na úvodních stránkách knihy, kde přibližuje svou motivaci, cíle a metody. Soustřeďuje se na tažení Konráda III., a to především před příjezdem římsko-německého krále do Svaté země. Autor se Konrádovu výpravu i osobnost panovníka snaží vymanit z pokřivené historiografické tradice 19. století, ztělesněné pracemi Küglera a Bernhardiho.³ Ti optikou dobových tužeb po silné centralizované moci a pevném postoji panovníka vůči církvi vykreslili Konráda jako panovníka neschopného a neúspěšného, což dle Rocheho jen s malými úpravami a značně nekriticky převzala i medievistika moderní. Autor proto ambiciózně, třebaže s nádechem sebechvály, popisuje hlavní cíl svého snažení: opětovným návratem k pramenům a jejich bezprecedentní kritikou za užití řady inovativních multidisciplinárních přístupů se vyrovnat s tradiční i modernější historiografií. Tím se dle své představy dobírá k jasnějšímu a odlišnému pochopení kruciáty a její očerňované historie (*much-maligned history*, s. 33).

Kouzlem nechtěného tak Roche sám definoval silné i slabé stránky své knihy. V deseti kapitolách jeho práce se mu opravdu daří do značné míry korigovat tvrzení dosavadní historiografie, jakož i poměrně přesvědčivě proniknout za oponu zájmů a cílů jednotlivých středověkých kronikářů. Jeho kniha však často vyznívá spíše jako rozsáhlé vyrovnání se s dosavadním stavem poznání než jako opravdu syntetické zpracování Konrádovy kruciáty.

Cennou kapitolou je tak Rocheho analýza hlavních pramenů (s. 35–56). Zásadním západním pramenem je kronika Odon z Deuil, která vysvětlení neúspěchu kruciáty hledala ve zrádnosti Byzance a obzvláštní nedisciplinovanosti římsko-německé části výpravy. Tím se dle autora snažila odvrátit odpovědnost za neúspěch od francouzského krále. Obě tyto Odonovy teze pak Roche v průběhu knihy poměrně přesvědčivě vyvrací.

1 Jonathan PHILLIPS, *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christendom*, London 2007.

2 Srov. např. Janus Møller JENSEN – Jason T. ROCHE (edd.), *The Second Crusade. Holy War on the Periphery of Latin Christendom*, Turnhout 2015.

3 Bernhard KUGLER, *Studien zur Geschichte des zweiten Kreuzzuges*, Stuttgart 1866; Wilhelm BERNHARDI, *Jahrbücher der deutschen Geschichte: Konrad III.*, Leipzig 1883.

Silnou stránkou jeho práce je především vyrovnaní se s byzantskými prameny. Na díle Ioanna Kinnama ukazuje sílu toposu barbarského nebezpečí a řecké nadřazenosti, založeného na antické panegyrické tradici ale také na dvorském básnictví. Tím dle Rocheho Kinnamos v období napětí mezi byzantským císařem Manuelem a římsko-německým císařem Barbarossou zastřel spojenectví, které ve skutečnosti panovalo mezi Manuelem a Barbarossovým předchůdcem Konrádem. Za opačný extrém považuje *Historii* Nikéty Chóniata, jež vznikala s vědomím pádu Konstantinopole v roce 1204, který interpretovala jako konečný důsledek zrádnosti byzantských císařů vůči zbožným a čestným křižákům během druhé a třetí křížáky.

Druhá kapitola je věnována předešlé křížáky, jejímu vyhlášení, kazatelské činnosti spojené s poutí do Svaté země a štaufsko-byzantské alianci. Silnou a inspirativní částí knihy je však až kapitola třetí, ve které Roche opouští chronologický výklad a věnuje se praktickým záležitostem křížové výpravy. Nejprve se na základě prosopografické databáze křižáků sestavené kolektivem Jonathana Riley-Smitha⁴ zabývá složením Konrádovy armády. Přitom prosvítá autorův zájem o vojenskou perspektivu i o stále oblíbenější výzkum koheze mezi účastníky křížáky a sítí osobních vazeb, které poutníky pojily.⁵

Důležitým přínosem je Rocheho přehodnocení velikosti římsko-německého křižáckého vojska. Zatímco dosavadní historiografie se přiklonila ke střídmějším odhadům z dobových pramenů a došla k počtu asi 35 000 křižáků, autor kalkulací počtu zúčastněných knížat a velikostí jejich obvyklých doprovodů dochází ke skromnějšímu, ale přesvědčivějšímu počtu 12 000 účastníků. Ani taková „menší“ armáda se ale dle Rocheho nemohla vyhnout logistickým a zásobovacím potížím, ještě zhoršeným krátkým časovým horizontem mezi vyhlášením výpravy a jejím uskutečněním, jenž přes dobře míněnou snahu neumožnil Manuelu Komnenovi připravit náležité zásoby a tržní místa.

Logistické potíže a strádání křižáků způsobené potížemi při zásobování prolínají jako důvod strastí i neúspěchu výpravy celým výkladem. Jsou to právě ony, a ne nepřátelství mezi Konrádem a Manuelem, co stálo za konflikty křižáků a místních posádek při průchodu křížáky Balkánem, jak Roche ukazuje v kapitole čtvrté.

4 Jonathan RILEY-SMITH a kol. (edd.), *A Database of Crusaders to the Holy Land, 1095–1149*, <https://www.dhi.ac.uk/crusaders/> (22. 02. 2022).

5 Srov nově např. Stephen BENNET, *Elite participation in the Third Crusade*, Woodbridge 2021.

Nepřátelství byzantského císaře a římsko-německého krále pak dle autora nestálo ani za tím, že nedošlo k oficiálnímu setkání obou panovníků, čemuž se Roche věnuje v kapitole páté. Důvod vidí v otázce cti obou panovníků (*honor*), kdy Konrád nemohl podstoupit audienci u Manuela, aniž by se vystavil ponižujícím byzantskému ceremonálu, a Manuel se zase nemohl s Konrádem otevřeně setkat jako rovný s rovným, aniž by zpochybnil své postavení císaře, který nemá sobě rovného. Ve své interpretaci problému se Roche odvolává i na teze Knuta Göricha,⁶ překračuje je ale tvrzením, že alespoň k tajnému setkání obou panovníků v září 1147 nakonec opravdu došlo, což dle něj a oproti tvrzením starší historiografie dokládá přátelské vztahy Konráda s Manuelem a potřebu spolupráce právě pro logistické zajištění výpravy (s. 151–156).

Spolupráce při obstarávání zásob byla zásadní v Anatolii, kde nakonec kruciáta utrpěla zdrcující ztráty. Roche odmítá tradiční tvrzení, že se Konrádova armáda stala snadnou obětí tureckých útoků kvůli své nedisciplinovanosti. Dle něj tomu mělo být kvůli logistickým obtížím ústícím v naprosté vyčerpání křižáků z přechodu náročného terénu vnitrozemí Malé Asie. Analýza podmínek Anatolie 12. století, tedy šestá kapitola Rocheho knihy, kde autor stylem i náplní navazuje na výzkumy Ekkeharda Eickhoffa ke kruciáťe třetí,⁷ je dalším silným místem této práce. Roche přesvědčivě dokazuje, že anatolské vnitrozemí, které nepodléhalo efektivní kontrole ani Byzance ani seldžuckých Turků, nýbrž bylo vyliďněné a zpustošené nájezdy Turkmenů, stavělo před křižáky ty nejtěžší zásobovací otázky.

Jak se s těmito výzvami křižáci mohli vyrovnat a jaké šance se jim vůbec skýtaly, je obsahem kapitoly sedmé, kde se Roche s křižáckou armádou pomyslně zastaví v Nikáji. Zde měli poutníci poslední možnost vybavit se na náročnou cestu maloasijským vnitrozemím. Autor modeluje, kolik jídla, pití a krmiva pro zvířata by poutníci pro cestu z Nikáje do Konye potřebovali, a snaží se odhadnout i zemědělskou produkci, kterou vůbec křižákům mohlo zázemí byzantské Nikáje nabídnout. Dochází k závěru, že Nikája Konrádovo vojsko v tak krátkém čase potřebnými zásobami vybavit nikoliv nechtěla, nýbrž nemohla. To předurčilo výsledek tažení nehostinným anatolským vnitrozemím.

6 Knut GÖRICH, *Wahrung des honor. Ein Grundsatz im politischen Handeln König Konrads III. (1138–1152)*, in: Hubertus Seibert – Jürgen Dendorfer (edd.), *Grafen, Herzöge, Könige. Der Aufstieg der frühen Staufer und das Reich (1079–1152)*, Ostfildern 2005, s. 267–298. Srov. také TÝŽ, *Schmach und Ehre. Konrad III. auf dem Zweiten Kreuzzug*, in: Karl-Heinz Rueß (ed.), *Stauferzeit – Zeit der Kreuzzüge*, Göttingen 2011, s. 42–57.

7 Ekkehard EICKHOFF, *Friedrich Barbarossa im Orient. Kreuzzug und Tod Friedrichs I.*, Tübingen 1977.

S takovým předpokladem následně Roche sleduje v osmé kapitole neúspěšné tažení Konrádova vojska směrem na Konyu. Znovu odmítá tezi o vojenské porážce kruciáty v důsledku nedisciplinovanosti a špatného vedení a nahrazuje ji tezí o strádajících křížácích jako snadné kořisti pro dotírající nájezdníky. Dostává se i na vojenskou složku analýzy, která je vedle logistické dalším silným prvkem Rocheho knihy – mohutný útok kavalerie nebyl proti taktice rychlých útoků a rychlých ústupů vysoce mobilních protivníků účinný a jen oslaboval již vyčerpané křížáky a jejich koně. Zároveň se ale dle Rocheho nejednalo o osobní velitelské selhání Konráda a ostatních knížat – taktika zdrcujícího útoku těžkého jezdectva byla současníky vysoce ceněna a používána proti Turkům i ve 13. století, třebaže její účinnost dnes začíná být zpochybňována (s. 248–255).

Vynucenému ústupu zbytků Konrádova vojska, spojení s armádou Ludvíka VII. a následnému návratu nemocného Konráda do Konstantinopole zasvětil Roche devátou kapitolu své práce. Zdůrazňuje, že nikde není ani zmínky o tom, že by Konrádova výprava byla poražena v bitvě, a rozhodnutí ustoupit prezentuje jako taktické rozhodnutí knížat, po kterém mělo následovat přeskupení a pokračování ve výpravě. Autor ukazuje, že aristokratické jádro Konrádova vojska drastický ústup až na výjimky přežilo, třebaže pak spolu s Konrádem muselo vyhledat ochranu vojska francouzského krále. Obtížnost obstarávat křížácké vojsko vodou a potravinami na anatolských náhorních plošinách pak Roche dokazuje i tím, že Ludvík následně zvolil raději mnohem delší cestu blíže pobřeží, aby tyto problémy alespoň zmírnil. To už ale Konrád a ostatní římsko-německá knížata v jeho vojsku nebyli – kvůli Konrádově nemoci se vrátili do Konstantinopole, což dle autora jen potvrzuje těsné styky římsko-německého krále s Manuelem, a nikoliv vzájemnou nedůvěru či dokonce nepřátelství.

Jako jakýsi dovětek působí kapitola poslední, věnovaná Konrádově kruciátě již na půdě Svaté země, kde Roche, spíše než aby tažení synteticky popsal, převážně argumentuje s názory moderní medievistiky ohledně volby Damašku jako cíle kruciáty a ohledně důvodů neúspěchu obléhání tohoto města křížáky. Za zamítnutím původního severního cíle – Edessy – vidí autor mj. Konrádův respekt vůči možným Manuelovým zájmům v této oblasti.

O něco méně přesvědčivě působí důvod stažení křížáků od Damašku. Roche téměř očekávatelně přičítá rozhodnutí stáhnout se nedostatku zásob, od kterých se křížáci odřízli přesunutím tábora ze sadů obklopujících část Damašku na nehostinnou stranu města, kde měly slabší hradby umožnit rychlé vítězství. Třebaže Rocheho výpočty, kolik organismus křížáka potřeboval vody během náročného obléhání

a kolik vody mohli mít křižáci reálně k dispozici, nepostrádají na přesvědčivosti, jen letmé zmínění či až upozadění například rozdílných zájmů křižáků a baronů Jeruzalémského království však přínosnost a důvěryhodnost poslední kapitoly značně omezuje.

Závěrem autor shrnuje výsledky svého bádání a přikládá itinerář Konrádovy kruciáty. Nezbyvá tedy než se také pokusit o krátké shrnutí. Pokud by čtenář očekával syntetické a mnohostranné zpracování kruciáty Konráda III., bude spíše zklamán. Pokud se ale spokojí s revizí tradičních závěrů moderní historiografie týkajících se účasti Konráda a jeho vojska na druhé křížové výpravě, ocení podrobnou a inovativní analýzu tažení Balkánem a Malou Asii a nový náhled na zastřenou a tendenční výpověď pramenů, a to i těch méně známých či těch často podceňované byzantské provenience, pak bude více než spokojen. Celkový dojem sice ještě mohou narušit zaváhání jako např. zavádějící titul Konráda jako krále Německa (*King Conrad III of Germany*) – třebaže vysvětlený v poznámce pod čarou (s. 21), opakované zkomolení jména Jürgena Dendorfera (např. s. 64) či vzhledem k povaze knihy nedostatečně podrobné mapové podklady, hlavní vytčený cíl však Roche naplnil – zbavil druhou kruciátu mýtu Konrádova osobního selhání, nedisciplinovanosti římsko-německého vojska a zrádnosti Byzantinců, a nahradil jej podrobným a přesvědčivým rozbořem logistických obtíží, které početné středověké vojsko na tak dlouhé a náročné cestě musely provázet a lehce mohly tvořit dělicí linii mezi úspěchem a neúspěchem, a to zdaleka nejen vojsk křižáckých.

Mikuláš Netík

Joachim BAHLCKE – Wacław GOJNICZEK – Ryszard KACZMAREK (eds.)
Dziedzictwo górnośląskiej reformacji. Wpływ protestantyzmu na politykę, społeczeństwo i kulturę w XVI – XX wieku

Katowice, Biblioteka Śląska – Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej – Jablonski Forschungsstelle an der Universität Stuttgart – Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Cieszyńie – Fidelis 2018 [2019], 759 s., 30 obr., ISBN 978-83-64210-64-8, 978-83-938951-4-4, 978-83-88204-34-0.

Výzkumy, které byly ve středoevropských zemích podníceny pŕtisíciletím reformace, se částečně zaměřily na užší regiony jakožto prostředí, v němž lze prověřit obecné teze církevních a náboženských dějin a zároveň je doplnit podstatnými no-

vými poznatky. Mezi nedostatečně probádané regiony patřilo donedávna Horní Slezsko, v němž se reformace a také následná rekatolizace prosadily nejprve v rámci zemí České koruny, načež reformační církve procházely specifickým vývojem v expandujícím luteránském Prusku a zčásti i v habsburské monarchii, následně pak v převážně katolickém Polsku, a to i za represí nacistického a komunistického režimu.

Zájem o poznání této problematiky se podstatně prohloubil zásluhou mezinárodní spolupráce, k níž daly podnět dvě vědecké instituce – Ústav pro regionální výzkum Slezské knihovny v Těšíně a Jablonského výzkumný ústav na Univerzitě ve Stuttgartu. Jejich zásluhou se v roce 2017 konaly dvě konference v Polském Těšíně a v Katovicích, které do spolupráce zapojily historiky, teology, badatele o dějinách umění a literární vědce z Polska, Německa a Česka. Zveřejněním jejich studií vznikla publikace, která shrnuje dějiny protestantismu na hornoslezském území od 16. století bezmála do současnosti, a to se zřetelem ke společenskému, politickému a kulturnímu vývoji regionu.

Zhruba tři desítky statí jsou rozděleny do čtyř oddílů, z nichž první tři pokrývají církevní dějiny v raném novověku, dlouhém 19. století a v období po roce 1918; čtvrtý oddíl je věnován vybraným tématům z dějin evangelické literatury, výtvarného umění, hudby a vzdělanosti. Články jsou zaměřeny na vztahy mezi reformačními směry a katolicismem i mezi jednotlivými denominacemi, na pietismus, organizační strukturu církví, právní poměry, úlohu státu, slezských knížat a šlechty, ale také na postoj komunistické moci k církvím. Regionální vymezení je dáno Horním Slezskem se zvláštním zaměřením na Těšínsko, někdy je záběr rozšířen na celé Slezsko. Souhrnně vzato, jde o výsledky dílčích výzkumů, nezbytných pro budoucí shrnutí problematiky.

Zásadní význam má však vstupní studie jednoho z trojice editorů knihy Joachima Bahlckeho, předního evropského bohemisty a znalce raně novověkých dějin střední Evropy, nazvaná *Warunki ramowe oraz cechy szczegolne poczatku reformacyjnego przełomu na Górnym Śląsku: historiografia, struktury przestrzenne, jedność i różnorodność* (s. 16–53). Autor vychází ze zevrubné analýzy historiografie od 18. do 21. století, jež byla věnována reformaci v prostoru mezi Baltem a Jadranem, a zařazuje tím hornoslezskou problematiku do mnohem širšího srovnávacího rámce. Dokládá, že výklad reformace byl od druhé poloviny 18. století výrazně poznamenán nacionálními hledisky, která nezohledňovala etnickou, jazykovou a kulturní pluralitu makroregionu středovýchodní Evropy, ale pojímala reformaci jako výraz německé civilizační převahy nad neněmeckým (zejména polským) obyvatelstvem, či

naopak jako nástroj německé mocenské expanze. V užším slezském regionu se to projevovalo v zásadně rozdílném hodnocení reformace v germanizovaném Dolním Slezsku oproti Hornímu Slezsku se silným podílem polského etnika.

Strukturální přístup, který volí Bahlcke, je principiálně odlišný. Vychází ze skutečnosti, že Slezsko bylo od vrcholného středověku teritoriálně velmi složitým konglomerátem malých teritorií, na nichž se uplatňovala lokální knížecí nebo vrchnostenská moc a v nichž se vedle původních piastovských linií uplatnili Wettinové, Hohenzollernové a další rody, spjaté s římsko-německou říší. Dalším prvkem této struktury se stala jazykově-etnická rozmanitost obyvatelstva, která se nekryla s politickými hranicemi teritorií. Jedním z důsledků této pestrosti byla skutečnost, že na rychlé přijetí luterské reformace etnickým Němci reagovala neněmecká etnika příklonem ke kalvinismu či k jiným denominacím, což vytvářelo základ pro vytvoření multikonfesijní společnosti. V Horním Slezsku navíc (na rozdíl od Slezska Dolního) nepůsobilo říšskoněmecké zákonodárství, naopak tam byl silný vliv práva česko-moravského a polského. Ve Slezsku se nemohlo uplatnit ani *ius reformandi* v říšském pojetí, vyjádřeném augšpurským náboženským mírem z roku 1555.

Bahlckeho pojetí vztahuje i na Horní Slezsko obecnou charakteristiku středovýchodní Evropy jakožto prostoru pro koexistenci řady konfesí (nejzřetelněji prosazenou v Sedmihradsku a na Moravě), čímž vznikala i pro luterány silná konkurence v jiných evangelických denominacích; luterství zde ztratilo svou průraznost a představovalo pouze jednu z alternativ k římskokatolické církvi. V tomto prostředí se mohl rodit irénismus a nekonfesijní (či v pojetí Josefa Války nadkonfesijní) přístup ke křesťanství. V Horním Slezsku se tak mohla uplatnit řada reformačních impulzů a jejich nositelů – kalvinisté, čeští bratři, novokřtění či schwencfeldiáni. O přijetí reformačních konfesí jednotlivými skupinami obyvatelstva nerozhodovala zdaleka jen knížata a šlechtici s patronátním právem, ale do hry vstupovaly i další politické vlivy a jazykové preference.

Reformace vytvořila v Horním Slezsku velmi složitou konfesijní mapu, která se navíc vyvíjela mnohem déle než v říšských teritoriálních státech, kde byla dynamika reformačního nástupu vymezena lety 1517–1555. Bahlcke uplatňuje pro toto teritorium pojem „dlouhé období reformace“, které začíná (s ohledem na příslušnost mezi země České koruny a ohlasy husitství) na přelomu 14. a 15. století, projevuje se i za českého stavovského povstání a přes peripetie násilné rekatolizace trvá do první poloviny 18. století. Zatímco Lutherovo vystoupení v roce 1517 tu nepředstavuje zásadní zlom, na významu nabývá altranštádtská konvence (1707), která posílila postavení slezských protestantů v habsburské monarchii. Tím je dáno

specifické postavení (Horního) Slezska jako regionu na pomezí římsko-německé říše a česko-polsko-uherského prostoru.

Rozprava Joachima Bahlckeho vytváří solidní východisko k dalšímu bádání o dějinách hornoslezské reformace, které se na takto formulovaném základě může vyhnout úskalím nacionalizace a politizace této tematiky. Důkladně promyšlené teze si však zaslouží pozornost i v podstatně širším středoevropském záběru raně novověkých církevních a náboženských dějin.

Jaroslav Pánek

Mario GALGANO

Das Bild der Schweiz bei den Papstgesandten (1586–1654). Die ständige Nuntiatur in Luzern. Mit einer Dokumentation von Instruktionen und Berichten aus dem Geheimarchiv des Vatikans

Berlin – Boston, De Gruyter 2021, 342 s., ISBN 978-3-11-069057-6.

Autorem knihy je uznávaný švýcarský žurnalista a redaktor Radio Vaticana, jeho text vychází z disertační práce, obhájené v roce 2020 ve Fribourgu. Dílo je rozčleněno do šesti částí. V první z nich autor nastiňuje hlavní sledované teze, seznamuje s dosavadními výsledky výzkumu v oblasti raně novověké nunciatury ve Švýcarsku a s prameny. Druhá kapitola je přehledem vztahů papežství k této zemi ve vymezeném období a sondou do problematiky personálních předpokladů nunciů a do náplně jejich činnosti. Třetí kapitola se snaží poukázat na hlavní příčiny, které měly u kuriálních diplomatů vliv na způsob reflektování švýcarské reality. Skutečným jádrem knihy je pak více než stostránková část, která se v chronologickém pořadí zabývá životem a působením jednotlivých nunciů ve Švýcarsku v letech 1586–1654. K vystižení papežské politiky v této zemi a k zachycení způsobu její reflexe využívá autor především početné a poměrně rozsáhlé texty z depeší jednotlivých diplomatů, jak byly prozkoumány především ve fondech Archivio Apostolico Vaticano. Po závěrečném shrnutí následuje ještě rozsáhlá příloha, která obsahuje výběrovou edici některých hlavních instrukcí nebo závěrečných relací nunciů ze sledovaného období v překladu do němčiny. Na konkrétních příkladech tak čtenář může nahlédnout do myšlenkového světa papežských diplomatů, jejichž sídlem byl Lucern.

Autor se chopil mimořádně zajímavého tématu, které dobře zapadá do v současnosti sledovaného a stále perspektivního konceptu tzv. New Diplomatic

History. Postoupil při jeho zpracování rozsáhlý a časově náročný výzkum příslušných pramenů. Je však nutné konstatovat, že výsledek jeho práce je výrazným způsobem znehodnocen celou řadou metodických, věcných i textových nedostatků, které úroveň sráží až na hranu využitelnosti.

První problém spočívá v nedostatečném metodickém ukotvení. Hlavní téma, tedy obraz Švýcarska u papežských nunciů, je sice prezentováno na řadě ukázek z pramenů, ale až na krátké komentáře autor v podstatě rezignoval na jejich hlubší kritické a analytické zpracování. Interpretace je ponechána spíše na čtenáři a vystižení tématu proto dostává značně roztržitého charakter. Není proto překvapivé, že v závěru autor dochází jen k velmi banálním a pro znalce problematiky konfesionalizace nepříliš originálním zjištěním, totiž že „protestanté ve Švýcarsku platili obecně za heretiky“, že nunciové usilovali o prosazení závěrů tridentského koncilu a že jejich pohled na tuto zemi zůstal v průběhu času neměnný. Nepokusil se přitom o detailnější kontextualizaci tématu. Vzorem by mu přitom mohla být obdobně zaměřená, ale mnohem propracovanější práce Guido Brauna *Imagines imperii*.¹ Nijak smysluplně ani autor nevysvětluje, že vymezené období ukončil právě rokem 1654.

Řada nadějných směrů výzkumu pak zůstala spíše jen naznačena. Je škoda, že se autor v kapitole 3 nepokusil aplikovat model vztahových sítí pro rozbor personálních vazeb jednotlivých diplomatů v místě jejich působení. Kapitola věnovaná kritériím výběru nunciů (2.2.2) nabízí jen velmi obecnou charakteristiku jejich funkce a posláních, ale o konkrétních personálních a kariérních předpokladech či specifikách, která by byla zajímavá pro širší prosopografickou komparaci, není řečeno vůbec nic. Bohužel autor až příliš jednostranně zdůraznil význam nunciatur pro prosazování reformních principů tridentského koncilu. To sice tvořilo důležitou součást jejich aktivity, která však na řadě míst byla omezena ve svém reálném významu politickými či náboženskými podmínkami dané země.² V knize je poněkud opomenuta funkce nunciatur coby nástroje zahraniční politiky, tedy k udržování bilaterálních vztahů mezi dvěma subjekty, která je navíc v případě papežství ovlivněna specifícností postavení římského biskupa jako suverénního vladaře Papežské-

1 Guido BRAUN, *Imagines imperii. Die Wahrnehmung des Reiches und der Deutschen durch die römische Kurie im Reformationsjahrhundert (1523–1585)*, Münster 2014.

2 Alexander KOLLER, *Die Nuntien und das Konzil von Trient*, in: P. Walter – G. Wassilowsky (Hrsg.), *Das Konzil von Trient und die katholische Konfessionskultur (1563–2013)*, Münster 2016, s. 273.

ho státu a současně hlavy katolické církve, jak to zdůraznil ve své klasické práci již Paolo Prodi.³

Další problém spočívá v nedostatečně provedené heuristice odborné literatury nejen k tématu nunciatur, ale i studií a monografií, které se nějakým způsobem vztahují buď k problematice konfesionalizace, raně novověkému papežství nebo k fungování diplomacie v této době. Z toho vyplývá celá řada nepřesností a chyb. V kapitole věnované dějinám výzkumu tak chybí zohlednění významu edičních řad hlavních instrukcí a zpráv, které byly zpřístupněny pro pontifikáty Klementa VIII., Pavla V. a Řehoře XV.⁴ Většina v kapitole 6 editovaných zpráv v nich ostatně už byla zveřejněna před mnoha lety.

Problematické je tvrzení, „že dlouhý čas neexistovalo – přinejmenším v německy hovořícím prostoru – žádné prohlubující zhodnocení nunciaturních zpráv“ a že „prohlubující publikace“ k tomuto tématu nalezneme až v devadesátých letech 20. století (s. 22–23). Stačí přitom nahlédnout do speciální tematické bibliografie, která je přílohou důležitého sborníku *Kurie und Politik*,⁵ a bylo by jasné, že takto generalizovat historiografický vývoj více než 130 let výzkumu nelze. Je škoda, že v kapitole týkající se rozvoje nunciaturního výzkumu (s. 24) není vůbec zohledněna existence malého, ale zvláště v posledním desetiletí aktivního Českého historického ústavu v Římě, v jehož gesci je vydávání zpráv nunciů u císařského dvora v Praze a ve Vídni pro období 1592–1628. Chybná je informace, že neexistuje spolehlivá studie k diplomacie nunciaturních zpráv pro první polovinu 17. století (s. 27). Byla vypracována sice ve stručné, ale dostatečné formě Wolfgangem Reinhardem v úvodu jeho edice korespondence kolínského nuncia Antonia Albergatiho.⁶ V kapitole 1.3, zaměřené na stav pramenů, je zcela opomenut význam Biblioteca Apostolica Vaticana, kde jsou uloženy rukopisy s depešemi švýcarské nunciatury z doby pontifikátu Pavla V. a Řehoře XV.⁷

3 Paolo PRODI, *Il sovrano pontefice: un corpo e due anime. La monarchia papale nella prima età moderna*, Milano 1982.

4 Klaus JAITNER (Hrsg.), *Die Hauptinstruktionen Clemens VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen (1592–1605)*, Tübingen 1984; Silvano GIORDANO (ed.), *Le istruzioni generali di Paolo V. ai diplomatici pontifici, 1605–1621*, Tübingen 2003; Klaus JAITNER (Hrsg.), *Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhöfen 1621–1623*, Tübingen 1997.

5 Alexander KOLLER (Hrsg.), *Kurie und Politik. Stand und Perspektiven der Nuntiaturberichtsforschung*, Tübingen 1998, s. 415–493.

6 Wolfgang REINHARD (Hrsg.), *Nuntius Antonio Albergati (1610–1614)*, (Kölner Nuntiatur V/1,1), München – Paderborn – Wien 1972, s. XLII–LII.

7 Josef SEMMLER, *Das päpstliche Staatssekretariat in den Pontifikaten Pauls V. und Gregors XV. (1605–1623)*, Rom – Freiburg – Wien 1969, s. 21.

Chybné je tvrzení, že nejstarší nunciatury v 16. století vznikly „na královských dvorech, například ve Vídni, Štýrském Hradci, Madridu nebo u kurfiřtů“ a že vůbec nejstarší byla ta u dvora Ferdinanda I. ve Vídni v roce 1529 (s. 55). Pomíne-li nesourodost přiřazení Štýrského Hradce mezi královské dvory, jaké byly ve Vídni a Madridu, jediná „kurfiřtská“ nunciatura existovala v Kolíně nad Rýnem, navíc vznikla až v roce 1584. Přestože počátky stálých nunciatur jsou poněkud nejasné, za nejstarší se obvykle považuje ta benátská z roku 1500. Dvůr Ferdinanda I. „předběhly“ svým založením ještě např. nunciatury ve Španělsku, Toskánsku, Polsku nebo Francii. Bývalý nuncius Ottavio Paravicini měl být podle autora v letech 1608–1609 držitelem funkce „komoří svatě římské církve“ (s. 88), který důkladná Reinhardova prosopografická databáze kurie papeže Pavla V.⁸ neuvádí. Přitom autor opomíjí zmínit mnohem významnější pozici kardinála protektora Germánie, kterou Paravicini vykonával v letech 1603–1611. Nepochopení kariérních cílů papežských diplomatů dokládá věta, podle níž kariéra nuncia d'Aquina po návratu z Lucernu „byla méně úspěšná“, protože zemřel jako kardinál (s. 106).

Absence znalosti širšího historického kontextu je velmi patrná v části věnované rozboru politiky papežů sledovaného období a jejich vztahům vůči Švýcarsku (kapitoly 2.1.1 a 2.1.2). Takto složitým tématům autor věnoval nedostatečně málo prostoru, například charakteristiky pontifikátu 10 papežů se týkají jen 3,5 strany. To se nutně odrazilo v povrchní úrovni zpracování. Příliš zjednodušující je prezentace jednoznačné provázanosti španělské a papežské politiky, vzájemné vztahy obou mocností byly přitom často spíše ve znamení rozporů než shody. Chybou je také tvrdit, že v 16. století kardinálské legace byly zcela nahrazeny systémem nunciatur (s. 40), když se s nimi coby reprezentační formou papežské diplomacie setkáváme ještě hluboko v 17. století.

Chyby v knize ovšem nejsou jen metodického či věcného rázu. V kapitole 4.2.3 se odráží i nízká úroveň redakce textu autorem. Jinak si nedovedu vysvětlit, že se některé informace opakují. Například stejné sdělení, že hlavními cíli cest nuncia byly kromě Lucernu též Chur, Kostnice, St. Gallen a Fribourg, je uvedeno na s. 90 i 95; význam kapucínů a participace papežských diplomatů na založení konkrétně uvedených klášterů se v takřka identické podobě nachází na s. 91 i 96.

Obecně se problematice nunciatur v raném novověku věnuje bohužel tradičně jen malá pozornost, což bylo už konstatováno před mnoha desetiletími např.

8 *Prosopographische Datenbank der römischen Kurie und ihres Umfelds 1605–1621* jako příloha k dílu Wolfgang REINHARD, *Paul V. Borghese (1605–1621). Mikropolitische Papstgeschichte*, Stuttgart 2009.

německým badatelem Heinrichem Lutzem.⁹ Je proto velká škoda, že potenciál, který sledované téma nabízí, byl využit tak málo a s takovými nedostatky.

Tomáš Černušák

Vladimír KARPENKO – Ivo PURŠ – Martin ŽEMLA (eds.)

Divadlo věčné Moudrosti a teosofická alchymie Heinricha Khunratha

Překlad Khunrathova latinského spisu Jakub HLAVÁČEK

Praha, Trigon 2017 [2019], 452 s., 58 obr., ISBN 978-80-87908-24-2.

Mohutná publikace velkého formátu zpřístupňuje spis *Amphitheatrum sapientiae aeternae*, nejvýznamnější dílo německého učenice Heinricha Khunratha (1560–1605). Činí to mnohostranným způsobem: úvodem, komentovaným překladem do češtiny (zabírá zhruba třetinu knihy), třemi rozsáhlými studiemi, perfektně reprodukovánými rytinami opatřenými detailním popisem, bibliografií, seznamem vyobrazení a obšrným anglickým souhrnem hlavních výsledků průvodních studií. O promyšlenosti celkového konceptu svědčí přehledný analytický rozpis obsahu, který umožňuje dobrou orientaci v ne právě jednoduché problematice, pohybující se na pomezí historie, filosofie, teologie a přírodních věd.

Heinrich Khunrath sepsal řadu knižních děl, ale o něm samotném se nezachovalo mnoho nezávislých zpráv. Kulturní historik Ivo Purš proto pojal svou studii tak, aby vytěžil co nejvíce autobiografických informací z jeho vlastního díla. Filosof a badatel o renesanční vědě Martin Žemla se zaměřil na místo Khunrathovy teosofie mezi renesancí a reformací, zatímco přední znalec dějin alchymie Vladimír Karpenko zhodnotil alchymické a chemické aspekty v Khunrathově díle.

Latinský spis *Amphitheatrum sapientiae aeternae* vyšel poprvé v Hamburku roku 1595 a znovu po autorově předčasné smrti v podstatně rozšířené verzi v Hanau roku 1609; tato konečná verze se stala podkladem k českému vydání. Velmi důkladného historického rozboru a zhodnocení se spisu dostalo v rozsáhlé rozpravě Iva Purše. Autor ukázal specifické postavení Khunratha mezi Paracelsem a Oswaldem Crollem, který měl ostatně blízký vztah k rudolfínské Praze. Osvětlil náboženská

9 Heinrich LUTZ, *Nuntiaturberichte aus Deutschland. Vergangenheit und Zukunft einer „klassischen“ Editionsreihe*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 45, 1965, s. 274–324; TÝŽ, *Die Bedeutung der Nuntiaturberichte für die europäische Geschichtsforschung und Geschichtsschreibung*, in: *Nuntiaturberichte und Nuntiaturforschung. Kritische Bestandaufnahme und neue Perspektiven*, Rom 1976, s. 152–167.

východiska Khunrathovy teosofické alchymie a kosmologie, návaznost na biblické texty a představy o sepětí modlitby (rozmluvy s Bohem) a laboratorního zkoumání. Zdůraznil význam laboratoří, knihoven a zvláště kunstkomor, v nichž byl konstruován encyklopedický obraz světa; především jejich zasvěceným budovatelům bylo určeno první vydání Divadla věčné Moudrosti. Náboženské zakotvení díla se však nestalo jeho záštitou, ale v době konfesijní vyhraněnosti právě naopak předmětem útoků; v roce 1625 je pařížská Sorbonna prohlásila za bezbožné, kacířské a svatokrádežné.

Puršova vynikající rozprava vystihuje význam Khunrathova díla a toho směru raně novověkého myšlení, jež – přes svou osobitou vyhraněnost – reprezentovalo. Ukazuje, že na přelomu 16. a 17. století, v době rozmachu hermetických přírodovědných a filosofických koncepcí, stál Khunrath na křižovatce vývojových cest. Vycházel často ze stejných či obdobných zdrojů (učených spisů od antiky po renesanci) a technologických postupů jako tvůrci moderní přírodovědy, zejména Kepler či o něco později Newton, ale prostřednictvím představ o vztahu člověka a přírody jakožto mikrokosmu a makrokosmu dospíval k diametrálně odlišným výsledkům. Patřil k té části filosofie a přírodovědy, která „chtěla člověka i jeho stvořitele nadále považovat za integrální součást složitě hierarchizovaného i dynamického obrazu světa, avšak zůstala více méně opuštěna“ (s. 318).

Přesto Ivo Purš zdůrazňuje inspirativnost antropologického přístupu k hermetické kosmologii, neboť tento způsob myšlení zdůrazňoval sepětí ducha a hmoty a tudíž i empirie s duchovní zkušeností. Lze dodat, že toto téma má podstatný význam pro výzkum intelektuálních dějin raného novověku, a českého prostředí se silně dotýká i při analýze myšlení Jana Amose Komenského a perspektiv jeho recepce.

Významné analogie s o něco pozdějším myšlením Komenského shledává u Khunratha rovněž Martin Žemla. Jde především o reformu, vzdělávání a transformaci člověka v duchu teosofie, respektive pansofie, ale také o dobově rozšířený motiv labyrintu. Největší část Žemlovy studie se však věnuje rozboru Divadla věčné Moudrosti (s přihlédnutím k dalším Khunrathovým spisům), přičemž zdůrazňuje inspirační zdroje tohoto autora a srovnává jeho ideje s myšlením paracelsiánů, novoplatónských metafyziků, rosenkruciánů a dalších filosofů, ale také s luteránskou teologií. Pro Khunratha je příznačná snaha dospět v duchu renesance a reformace ad fontes, a to i při interpretaci biblických textů, což ovšem vyvolávalo ostrou kritiku jeho nedogmatického přístupu k Písmu. Ostatně, jak konstatuje Žemla, hodnocení Khunrathových spisů osciluje i v moderní době mezi pozitivním oceněním a odsudkem šarlatánství.

Khunrathovu teoalchymii prozkoumal Vladimír Karpenko na základě jeho spisu *Vom hylealischen Chaos* z roku 1597. Konstatoval, že Khunrath měl nejen teoretické, ale i rozsáhlé praktické znalosti z laboratorní práce, kterou ovšem spojoval se svými teosofickými představami: alchymistická dílna (laboratorium) bylo pro něho zároveň modlitebnou (oratorium). Ačkoli sám stál na stanovisku „pravých mistrů umění“ a ostře se vymezoval proti podvodníkům (v soudobých českých pramenech byli nazýváni „zlatodějové“), sám byl rovněž přesvědčen o možnosti transmutace obecných kovů ve zlato. Filosoficko-mystický spis se tak stal v Karpenkově analýze zároveň významným pramenem k poznání chemicko-metalurgických metod, užívaných středoevropskými alchymisty na sklonku 16. století.

Pro poznání Khunrathova vztahu k českým zemím je zvláště důležitá kapitola věnovaná jeho pobytu v Čechách v letech 1591–1593, poměru k rudolfinskému vědeckému okruhu a léčení Viléma z Rožmberka. Ivo Purš oprávněně soudí, že podnět k příchodu do lákavého rudolfinského prostředí vyšel z rožmberského dvora a byl zprostředkován anglickým učencem Johnem Dee, který – dodejme – získal na postoj stárnoucího velmože k mystice a jejím inscenacím značný vliv.

Purš shromáždil nové poznatky o skupině lékařů a alchymistů v Rožmberkově okolí, ale jen částečně vyložil výpověď medicínských úsudků o Vilémově povaze; ta byla názorově rozdílnými lékaři a léčiteli podána téměř anekdotickým způsobem a v rozporu s jinými, realitě bližšími pramennými zdroji. Lékaři popisované chování těžce nemocného starého muže určitě nelze vztahovat na celkovou charakteristiku jinak racionálně uvažujícího a jednajícího předsedy české zemské vlády, titulárně nejvyššího purkrabího pražského (Vilém z Rožmberka samozřejmě nebyl „purkrabím Pražského hradu“, jak Purš mylně uvádí na s. 172; u prvního českého velmože by přijetí takového úřadu, odpovídajícího úrovni rytířského stavu, nebylo myslitelné).

„Medicus ordinarius“ Viléma z Rožmberka za pobytu v Čechách literárně tvořil a v Praze roku 1592 vydal v oficíně Michala Peterleho spis *De interpretatione quorundam accidentium*, v němž pojednal o domnělé příčinné souvislosti časově blízkých, byť věcně vzdálených jevů, vysvětlitelných v rámci božsky garantovaného řádu světa, respektive – řečeno Puršovými slovy – v „kontextu universální koncepce signatur“ (s. 175). V Praze navázal Khunrath kontakt s císařským dvorem a nejspíš zprostředkovaně s Rudolfem II., jemuž adresoval dedikace a od něhož získal privilegia na vydávání svých knih tiskem. Velmi cenné je Puršovo zjištění, že v pražském rudolfinském prostředí Khunrath nacházel souznění v teosofickém pojetí paracelsiánského lékařství, ale na druhé straně se od tohoto nábožensky

smířlivého, irénického okruhu lišil svým netolerantním postojem radikálního luterána.

U publikace tak pečlivě připravené není mnoho důvodů ke kritice formálních aspektů zpracování. Důkladněji mohl být sestaven (ne zcela úplný) rejstřík, zejména při řazení šlechticů: někdo je pod příjmením, někdo pod křestním jménem (Vilém z Rožmberka), některá knížata jsou zaznamenána v českém znění (Mořic Hesenský), jiná v – napůl – původním tvaru (Christian z Anhaltu) nebo jen v latinské podobě (Sendivogius/Sędziwój), což poněkud ztěžuje orientaci. Jistě by věci prospělo, kdyby byly význačné případy propojeny vzájemnými odkazy. Bibliografii by bylo rovněž zhodnotilo, pokud by byla u pramenných edic standardně uváděna jména editorů.

Na edici postavená monografie svým záběrem značně přesahuje tematiku renesanční alchymie. Stává se zasvěceným průvodcem v systému myšlení přírodovědně orientovaných renesančních učenců, kteří se snažili zvládnout empirický přístup k přírodním jevům a zároveň ho zařadit do náboženstvím určovaného pohledu na svět. Khunrathův spis je zároveň ukázkou humanistické literatury, jejích explikačních metod, argumentace a rétoriky. Dílo evropského významu přibližuje pozoruhodné sepětí autora s českým prostředím, což jen zvyšuje váhu komplexního zpracování *Divadla věčné Moudrosti* trojicí mezioborově se doplňujících českých autorů.

Jaroslav Pánek

Yuri PRIMAROSA (ed.)

Una rivoluzione silenziosa. Plautilla Bricci pittrice e architettrice

Catalogo della mostra Gallerie Nazionali di Arte Antica

Roma, Officina libraria 2021, 360 s., 180 obr., ISBN 978-88-3367-159-8.

Na přelomu let 2021 a 2022 uspořádala římská Galleria Nazionale v Palazzo Corsini výstavu věnovanou dílu Plautilly Bricci. Katalog výstavy zpracovaný do podoby hutné monografie se jistě stane základem dalšího bádání o této pozoruhodné ženě, které je považována za první architektku v dějinách. Na přípravě katalogu se podílel mezioborový tým, v němž se kromě hlavního editora Yurie Primarosy sešly osobnosti jako Melania G. Mazzucco, autorka úspěšného románu o Plautillině životě, či Aloisio Antinori, přední historik římské barokní architektury.

Yuri Primarosa v katalogu jistě správně podotýká, že v předmoderní době stál za každou úspěšnou ženou, pokud její úspěch nebyl založen na původu či ma-

jetku, nějaký muž.¹ V Plautillině případě to byl nejprve její otec, malíř, divadelník a hudebník Giovanni Bricci. Koneckonců i její bratr se stal malířem a architektem. Plautilla vyrůstala v Římě nedaleko kostela Santa Maria del Popolo. Jejím učitelem byl malíř Cavalier d'Arpino, ale mohla se učit také u řádové sestry Marie Eufrasie della Croce, původním jménem Flavia Benedetti, která namalovala řadu obrazů pro klášter karmelitánek při římském kostele San Giuseppe a Capo le Case. Možná se učila též u jejího otce, Andrey Benedettiho, jenž prováděl figurální výšivky na liturgických rouchách určených pro papeže a kardinály.

Druhým mužem, který měl zásadní význam pro kariéru Plautilly Bricci, byl Flaviin bratr Elpidio Benedetti. V jeho případě nešlo o zajištění výuky či podmínek na práci, ale o dlouhodobé zadávání významných zakázek, zásadních pro společenské uplatnění každého umělce. Titulární opat Elpidio Benedetti byl francouzským uměleckým agentem v Římě. Vyrůstal ve spíše profrancouzsky orientovaných kruzích kolem papeže Urbana VIII. Politické soupeření mezi Habsburky a Bourbony se dramaticky promítalo i do dění v Římě, a to nejen do proměn papežské politiky za jednotlivých pontifiků, ale také zcela konkrétně do utváření podoby Města. Benedetti byl mnohem víc než jen spolupracovníkem kardinála Mazarina a později Colberta, ministra Ludvíka XIV. Svým záalpským zaměstnavatelům uměl prostředkovat nejen zakázky pro Berniniho, ale dokázal zřejmě obstarat prakticky cokoliv, od vína přes umělecká díla po antické sochy.

Objemný katalog výstavy dále na základě archivních výzkumů i analýzy dochovaných děl přesvědčivě popisuje jak Plautilliny životní osudy, tak její dochovanou architektonickou i malířskou tvorbu. Plautilla Bricci se nikdy nevdala. Kolem roku 1640 pro karmelitány namalovala zázračnou ikonu Panny Marie, jež se dnes nachází na hlavním oltáři kostela Santa Maria di Montesanto – jednoho z proslulých kostelů-dvojčat na Piazza del Popolo. Nebylo to náhodou. Plautillin otec Giovanni Bricci svou dceru zřejmě záměrně směřoval k práci pro církevní kruhy. Plautille toto zaměření umožnilo určitý typ svobody v tehdejší společnosti.

Následovaly další prestižní zakázky, prostředkované již Elpidiem Benedettim. Roku 1657 Plautilla kreslila variantní návrhy, jeden přízední a druhý volně stojící, na náhrobek kardinála Mazarina pro kostel při pařížské Koleji čtyř národů, kterou Mazarin založil. Další návrh dodal slavný barokní architekt Francesco Borromini. Plautilla své návrhy prováděla podle Elpidiových instrukcí, což nebyla výji-

1 Yuri PRIMAROSA, *Plautilla Bricci disegnatrice, pittrice, architettrice. Verso un catalogo ragionato*, in: Yuri PRIMAROSA (ed.), *Una rivoluzione silenziosa. Plautilla Bricci pittrice e architettrice*, Roma 2021, s. 45.

mečná praxe. Elpidio zřejmě disponoval nejen dobrou znalostí tehdejšího umění, ale také určitými kreslířskými schopnostmi, které nicméně nestačily na skutečně reprezentativní provedení návrhů.

Od roku 1663 pak Plautilla Bricci projektovala vlastní vilu Elpidia Benedettiho v Římě, jejíž výstavba byla dána postupným společenským vzestupem stavebníka, v této době již přímého zaměstnance francouzského krále. Výzdobným programem vily, na němž se Plautilla také podílela, prolínala oslava francouzské koruny a Ludvíka XIV. A protože už v 17. století věděli, že architekturu je nutné propagovat, Benedetti o vile vydal drobnou knížku. V ní za autora návrhu pro jistotu označil Plautillina bratra. Dům byl odvážnější než jiné podobné projekty a zároveň vycházel z různých, na první pohled heterogenních inspirací v díle římských barokních architektů. Vila byla bohužel téměř zničena roku 1849, shodou okolností francouzským dělostřelectvem.

V šedesátých letech 17. století Plautilla také získává stále větší renomé jako malířka. Vytváří lunetový obraz pro sakristii při kostele San Giovanni in Laterano. V polovině 70. let maluje oboustrannou standartu pro Bratrstvo milosrdných v Poggio Mirteto, rodném městě Elpidiova otce Andrey Benedettiho, zobrazující *Narození a Stětí Jana Křtitele*. Dostává za ni sto zlatých, což byla na tu dobu velice slušná částka, byť nejslavnější římscí malíři bývali ohodnoceni ještě mnohem lépe. Vrcholným Plautilliným dílem se konečně stala dodnes dobře dochovaná kaple sv. Ludvíka v kostele San Luigi dei Francesi v Římě. Navrhnout boční kapli při již existujícím kostele patřilo k typickým úkolům architektů 17. století. Plautillin projekt byl přepracováním návrhu Johanna Paula Schora, tyrolského designéra činného v Římě. Roku 1677 se Plautilla přestěhovala do domu, který jí Elpidio Benedetti na dožítí věnoval. Jistě si lze představovat, že jejich vztah nebyl jen pracovní, nejsou pro to ale žádné přímé důkazy.

Výstava *Tichá revoluce* byla připravena s nespornou erudicí, což umožnilo autorům katalogu opravit nebo upřesnit některá tvrzení obsažená ve starší literatuře. Jako taková jistě přispěla k lepšímu poznání postavení ženy v raně novověké společnosti. Otázky mohl vyvolávat spíš sám její název. Jistě by bylo možné se ptát, zda Plautillino dílo představovalo opravdu „revoluci“, nebo byl název výstavy volen spíš s ohledem na veřejnost. Rozsah Plautillina architektonického díla totiž není velký. Bezpečnější by možná bylo říci, že Plautilla se architektkou stát mohla a v určitém období jako architektka skutečně pracovala. Můžeme se také ptát, co slovo architekt/ka v papežském Římě znamenalo, kdo byl v 17. století architekt/ka. Katalog výstavy uchopil architekturu jako součást elitní kultury. „Architektura“ je tu defi-

nována jako soubor naučených znalostí, především zvládání řádového, z antické architektury odvozeného tvarosloví jako proporčně generovaného, matematicky vyjádřitelného systému vztahů, a schopnost praktické realizace staveb. Nejde tedy o veškeré stavební aktivity.

Od 16. století se architektky často stávají malíři či sochaři jako Raffael Santi, Michelangelo Buonarroti či Giulio Romano. Můžeme si tedy s jistotou nadsázkou představit, že každá malířka, která uměla perspektivu a zvládala namalovat architektonické prvky, už byla potenciálně architektkou – přinejmenším pokud jde o návrhy efemérních staveb nebo širokou oblast artefaktů, kterou označujeme jako „umělecké řemeslo.“ Skoro se chce říct, že v nesmírně dynamickém prostředí barokního Říma dříve nebo později muselo za příznivých okolností dojít k tomu, že nějaká žena byla zadána architektonická zakázka. Krom toho ale existovaly další šedé zóny, kde se mohly rozostřovat hranice mezi profesionální architektkou a osobou, která v architektuře diletovala. Typickým příkladem je nejen zasahování silných osobností z řad šlechty do projektování (v našem prostředí by k nim mohla patřit Anna Marie Františka Toskánská), ale také architektura řeholních komunit, které často byly stavebně velmi aktivní. Možná, že archivní průzkumy v řeholním prostředí ještě odhalí dosud neznámé ženy-architektky nebo přinejmenším ženy, které zasahovaly nejen do umělecké výzdoby klášterů, ale i do jejich architektonické podoby, a to jak v Itálii, tak ve střední Evropě.

Pavel Kalina

Jiří HRBEK a kol.

Panovnický majestát. Habsburkové jako čeští králové v 17. a 18. století

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2021, 626 s., ISBN 978-80-7422-804-9.

Česká historiografie má vůči panovníkům z rodu Habsburků vládnoucím v raném novověku jako čeští králové stále velký dluh. I po třiceti letech od sametové revoluce se nenašli badatelé, kteří by napsali biografii Ferdinanda I., Maxmiliána II., Matyáše, Ferdinanda II. i mnoha dalších Habsburků.¹ Naštěstí máme k dispo-

1 Čeští autoři napsali pouze biografie Rudolfa II. (naposledy Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, práce se dočkala již dvou reedicí), Leopolda I. (Jiří MIKULEC, *Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka*, Praha 1997), Josefa I. (Valentin URFUS, *Císař Josef I.: nekorunovaný Habsburk na českém trůně*, Praha 2004) a Josefa II. (Luboš TARABA, *Josef II.*, Praha 1999).

zici alespoň přehledová pojednání,² překladové práce³ a objevily se také významné práce o panovnickém dvoru, diplomacii a reprezentaci.⁴ Poměrně velké pozornosti se dostalo už i (nejen) českým korunovacím,⁵ ale teprve zde recenzovaná práce se pokusila systematicky prozkoumat Habsburky jako české krále v 17. a 18. století.

Práci napsal Jiří Hrbek s kolektivem čtyř zkušených autorů z Akademie věd ČR (Jiří Mikulec, Kateřina Bobková-Valentová, Martina Ondo Grečenkova a Štěpán Vácha), jež doplnil muzikolog Marc Niubo. Klíčový je však podíl Hrbkův, který je autorem přibližně dvou třetin textu. Mohl se odrazit od svých předchozích výzkumů, zejména od práce o barokních českých korunovacích.⁶ Už v ní si položil řadu otázek, které řeší i v recenzované práci. Tehdy měla kniha čtyři části: *Politicum* (dědičnost trůnu, nástupnické právo, státoprávní symbolika či dobová politická situace), *Ceremoniale* (vjezdy panovníka, proces korunovace), *Oeconomicum* (pobyty panovníků v Praze, organizace korunovací, propojení dvora a města, financování) a *Publicum* (korunovace jako slavnost a její reprezentace v tisku a umění, reprezentace krále a jeho každodenní i sváteční život). Nyní je ovšem záběr práce daleko širší, a to nejen časově (zabírá i druhou polovinu 18. století), ale i tematicky.

- 2 Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL (edd.), *Čeští králové*, Praha 2008; Brigitte HAMANNOVÁ, *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, Praha 1996 (2010).
- 3 Srov. Alfred KOHLER, *Ferdinand I. (1503–1564). Kniže, král a císař*, České Budějovice 2017; Lothar HÖBELT, *Ferdinand III. (1608–1657). Mírový císař proti vůli*, České Budějovice 2015, několik prací o Marii Terezii, především Victor Lucien TAPIÉ, *Marie Terezie a Evropa. Od baroka k osvícenství*, Praha 1997, či Hans MAGENSCHAB, *Josef II. Cesta Rakouska do moderní doby*, Praha 2008. Chybějí nám ale překlady vynikajících prací o Ferdinandu III. (Hengerer), Josefu I. (Ingrao), Karlu VI. (Rill), Marii Terezii (Stollberg-Rilinger) či Josefu II. (Beales).
- 4 Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009; Štěpán VÁCHA, *Der Herrscher auf dem Sakralbild zur Zeit der Gegenreformation und des Barock: Eine ikonologische Untersuchung zur herrscherlichen Repräsentation Kaiser Ferdinands II. in Böhmen*, Prag 2009; Jiří KUBEŠ a kol., *V zastoupení císaře. Česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii (1640–1740)*, Praha 2018.
- 5 Jiří HRBEK, *České barokní korunovace*, Praha 2010; Benita BERNING, „Nach altem löblichen Gebrauch“: die böhmischen Königskrönungen der Frühen Neuzeit (1526–1743), Wien – Köln – Weimar 2008; Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Vit VLNAS – Petra VOKÁČOVÁ, *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*, Praha 2009; Eduard MAUR, *12. 5. 1743: Marie Terezie. Korunovace na usmířenou*, Praha 2003; Jiří KUBEŠ, *Trnitá cesta Leopolda I. Za říšskou korunou (1657–1658). Volby a korunovace ve Svaté říši římské v raném novověku*, České Budějovice 2009.
- 6 J. HRBEK, *České barokní korunovace*.

Čeští králové totiž nejezdili do českých zemí jen za účelem korunovace, navštěvovali i jiná místa než Prahu a také vztah českých králů z rodu Habsburků k českým zemím je komplikovanější záležitost, protože poddaní vnímali jejich přítomnost i v době, kdy v zemi nepobývali. Cílem práce je *antropologizace majestátu*, takže panovník by se před čtenářem měl postupně „zhmotňovat“. Jak píše Jiří Hrbek: „Obecný princip monarchického panství bude dostávat stále konkrétnější obrysy, aby se nakonec objevil jako fyzická osoba z masa a krve“ (s. 12–13). Proto je text rozdělen na tři základní části.

První se jmenuje *Legality a legitimita: Panovník vzdálený* (s. 15–96). Napsal ji především Hrbek, kterému v jedné části vypomohl Jiří Mikulec. Je to část nejkratší, ale velmi podstatná, protože pojednává o základním rámci vztahu habsburských panovníků k českým zemím. České země pro ně byly od Obnoveného zřízení zemského dědičným územím s velmi důležitým královským titulem, na nějž se zároveň vázala hodnota jednoho z kurfiřtů Svaté říše římské. Hrbek proto analyzuje jak zemské zákony, tak domácí habsburské předpisy upravující dědičnost v rámci rodu a ukazuje, jak Habsburkové zdůrazňovali vazby na předchozí krále z rodu Přemyslovců a Lucemburků.

Velmi zdařilá a vyvážená je pasáž o vztahu českých zemí a říše, která je důležitá pro kontext celého tématu, vždyť čeští králové byli většinou také císaři a dějiny českých zemí a českých králů nelze vytrhnout z tohoto širšího rámce, protože do Čech jezdili i jako císaři a jako takoví se zde také reprezentovali. Hrbek pojednává též o vztahu krále k českým stavům a o posílení panovnické moci na jejich úkor v pobělohorské době. Argumentuje, že došlo k závažným změnám, jež proměnily stavovskou monarchii v monarchii absolutistickou.

Druhá část nese název *Reprezentace: Panovník přítomný v obraze a na jevišti* (s. 99–237). Hrbkovu pasáž o slavnostech, které se na počest panovníka a členů jeho rodiny v českých zemích slavily, tu zásadním způsobem doplňují a rozšiřují partie o hudbě a divadle, resp. o jejich reprezentační roli ve vytváření panovníkovy obrazu (Marc Niubo a Kateřina Bobková-Valentová). Vše korunuje text Štěpána Váchy o tom, jak Habsburkové využívali ke svým potřebám výtvarné umění a vizualizovali za pomoci portrétů, obrazů, maleb, soch i architektury svou přítomnost v českých zemích jako císaři, králové i kurfiřti. Autor ukazuje, jak se na tomto procesu významným způsobem podíleli i šlechtici, vysocí církevní hodnostáři či měšťané sochami i obrazy na fasádách či v interiérech zámků, paláců, klášterů, radnic či měšťanských domů. Právě tento široký záběr a průzkum nejen šlechtického, ale i církevního a městského prostředí je velmi přínosný a je první svého druhu v naší historiografii.

Nejrozsáhlejší, třetí část nazvali autoři *Každodennost: Panovnická přítomnost v Čechách* (s. 239–447). Její většinu sepsal Jiří Hrbek a pojednává především o panovnických cestách do Čech. Je to velmi komplexní text sepsaný díky původnímu a širokému archivnímu výzkumu. V jeho rámci Hrbek objel mnoho státních okresních archivů, aby prozkoumal městské prameny z lokalit, jimiž projížděl panovník či členové jeho rodiny. Díky tomu shromáždil dosud nevídané množství zpráv a na nich vystavěl pasáže o trasách cest, průběhu cestování, ubytování, organizačním zajištění či o nákladech na tyto přesuny. V samostatné části Hrbek pojednal o průběhu přijetí panovníka ve městech včetně pražského souměstí, analyzoval jeho slavnostní vjezdy, holdování i korunovace. Zvláštní pasáž si vysloužil text o tom, jak trávili Habsburkové během cest do Čech svůj volný čas (lov, pobyt v lázních). Zabýval se též setkáváním českého krále s cizími panovnicemi v Čechách a proměnou dvorských cest za Marie Terezie, jež zmenšila svůj cestovní doprovod a účastnila se v zemi vojenských přehlídek.

Do Hrbkova textu ideálně zapadá podkapitola z pera Jiřího Mikulce o náboženských aktivitách Habsburků v průběhu představených cest. Na závěr pak stojí pasáž Martiny Ondo Grečenkové o velmi odlišném modu cestování Josefa II., který z prozkoumaných panovníků jezdil do Čech (či přes české země) vůbec nejčastěji. Jeho cesty však měly už výrazně jiné důvody, vždyť českou korunovaci neabsolvoval a prosazoval jiný styl vlády.

Představenou knihu považuji za velmi přínosný počín završující asi dvě desetky let výzkumů na téma, které česká historiografie začala výrazněji zkoumat až po roce 2000 a jehož různým aspektům se postupně věnovalo poměrně hodně historiků, historiků umění, hudby či divadla, včetně samotného hlavního autora knihy. Když připočteme i rozsáhlý archivní výzkum, o němž už byla řeč, lze konstatovat, že se podařilo shromáždit úctyhodné množství informací. Svědčí o tom stránkový rozsah knihy, rozsáhlý a kvalitní obrazový materiál, seznam zdrojů o více než 40 stranách či skoro 1800 poznámek.

Práce však není zaznamenáníhodná jen pro svůj rozsah a shromážděná fakta, ocenění si zaslouží i zvolená koncepce, díky níž se ze čtení nestal pouhý chronologický soupis panovnických cest do Čech. Podařilo se najít vhodnou koncepci, která dokázala fakta utřídit a komplexně vyložit, takže jsem jako čtenář opravdu měl pocit postupného zhmotňování panovníka. Lidé ho v 17. a 18. století znali jako jméno, pravidelně vídali jeho obrazy a erby a někdy ho mohli i osobně spatřit či se s ním dokonce setkat, protože na rozdíl od většiny Moravy a Slezska Habsburkové zajížděli do Čech poměrně pravidelně.

Dojem z pěkné a velmi čtivé práce skoro nic nekazí. Jen sporadicky jsem narazil na věcnou chybu, resp. na nepřesná vyjádření.⁷ K několika záležitostem bych se ale rád vyjádřil podrobněji.

Český kurfiřt nezasedal na „symbolickém prvním místě mezi ostatními kurfiřty“ (s. 54), protože byl prvním ze světských kurfiřtů a duchovní kurfiřti měli při zasedání přednost. Možná k tomuto tvrzení svedlo autory (nachází se nejen v textu Jiřího Hrbka, ale i u Štěpána Váchy) vyobrazení kurfiřtů na s. 60. To je ale velmi zvláštní zobrazení, které neodpovídá žádnému reálnému zasedání kurfiřtů, protože při volbách či při korunovačních hostinách grémium zasedalo úplně jinak a při jiných příležitostech se kolegium v podstatě nesetkávalo. Navíc se domnívám, že zmíněné vyobrazení vyzdvihuje českého krále jen proto, že se jednalo o Ferdinanda IV., římského krále zvoleného v roce 1653 za života jeho otce císaře Ferdinanda III. S formulací, že „*všude vystupuje český král na čestném místě hned po bohu císaře*“ (s. 235) bych tedy byl opatrný. Prozkoumáme-li vyobrazení z voleb a korunovací, pak tam se český král jako kurfiřt objevuje buď na hierarchicky čtvrtém místě (při volbě v chóru kostela seděl za duchovními kurfiřty), nebo je už římským císařem (při hostině) a zasedá v čele sálu a stůl českého kurfiřta se nachází opět až na hierarchicky čtvrtém místě a je prázdný.⁸

V pasáži o readmisi (s. 61–63) postrádám vysvětlení výchozího bodu celého příběhu, totiž rezignaci českých králů na účast v poradách kurfiřtského kolegia na přelomu 15. a 16. století. Bez tohoto začátku nemůže nepoučený čtenář zcela pochopit, co je readmise a jak dlouho se o ni čeští králové z rodu Habsburků pokoušeli.⁹

V jinak velmi přínosné části pojednávající o personálním propojení českého a říšského prostoru (s. 58–59) citelně chybí partie o knížecím kolegiu říšského sněmu, v němž mohla zasedat i tzv. nová knížata, tj. členové rodů, které Habsburkové povýšili v 17. a 18. století do knížecího stavu, jež ale měly majetkové zázemí v dědičných zemích (Lichtenštejnové, Lobkovicové, Ditrichštejnové a někteří další).¹⁰ Víme totiž, že některá knížata na své říšské statky pravidelně zajížděla (např. Lob-

7 Z drobných nepřesností uvedu, že Leopold I. nebyl v roce 1657 císařem (na korunovaci teprve jel a byl zatím jen českým a uherským králem, s. 210). Také kníže Lobkovic ještě nebyl v roce 1656 nejvyšším dvorským hofmistrem (tím se stal až v roce 1665, před tím byl prezidentem dvorské válečné rady, s. 319).

8 J. KUBEŠ, *Trnitá cesta*, s. 37, 69.

9 K tomu blíže Jiří KUBEŠ, *Readmise (1708)*, in: Karel Schelle – Jaromír Tauchen (eds.), *Encyklopedie českých právních dějin*, Sv. 10 (R-Ř), Plzeň 2017, s. 74–77.

10 Václav BŮŽEK – Petr MAŤA, *Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren im Zeitalter des „Absolutismus“ (1620–1740)*, in: Ronald G. Asch, *Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit. Eine Einführung*, Köln–Weimar–Wien 2008, s. 287–321.

kovicové)¹¹ a že na sněmu v Řezně vydržovali své zástupce, kteří jim často psali (Ditrichštejnové).¹² Tato problematika není dostatečně prozkoumaná, přesto by zde mohla stát aspoň základní informace o tomto výrazném napojení významné a vlivné šlechty z českých zemí na říšský prostor.

V části věnované přítomnosti panovnických portrétů či maleb s motivy císaře/krále ve šlechtických sídlech (s. 188–195) mohl být text vylepšen využitím zámeckých inventářů. Štěpán Vácha se hodně soustředil na dochovanou freskovou výzdobu, záslužně upozornil mj. na málo známou výzdobu zámku ve Znojmě,¹³ ale u vlastních portrétů vycházel do značné míry až z dnešního stavu, který pochází teprve z 18. století. Autor konstatoval, že v inventářích se dějí o panovnických portrétech zmínky (s. 190–191), ale ničím to nedoložil a možnosti inventářů nevyužil. Už nyní ale víme, že panovnické obrazy se často nacházely v obytném pokoji majitele sídla, kde přijímal návštěvy.

Kupříkladu v Sokolově měl nejvyšší kancléř Jan Hartvík z Nostic v době své smrti (1683) obytný pokoj, v němž se nacházelo šest portrétů, z toho tři zpodobňovaly příslušníky habsburské dynastie. Jednalo se o Leopolda I., císařovnu vdovu Eleonoru Gonzagovou a již zesnulého arcivévodu Leopolda Viléma. To v Opočně viselo v obytném pokoji Jeronýma Colloreda (1719) pět obrazů a jen jedním z nich byl portrét. Zobrazoval však Karla VI., za jehož vlády gradovala Colloredova kariéra, až nakonec získal důležitou dvorskou funkci. Významný diplomat Jan Václav

11 Pobyty Ferdinanda Augusta z Lobkovic v říši dokládají Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500–1740)*, disertační práce HŮ JU, České Budějovice 2005, s. 83; resp. Jiří KUBEŠ, *Sídelní strategie knížat z Lobkovic ve Vídni v raném novověku (1624–1734)*, Porta Bohemica. Sborník historických prací 3, 2005, s. 98. K vztahu tohoto Lobkovice k říšskému prostoru – stal se dokonce principálním komisařem a zastupoval císaře na říšském sněmu v Řezně – blíže Tomáš FOLTÝN, *Biografie Ferdinanda Augusta z Lobkovic. Příspěvek k poznání výchovy, vzdělávání a počátkům kariéry barokního šlechtice*, diplomová práce FF UPCE, Pardubice 2008.

12 Rozsáhlé zprávy řezenských agentů rodiny Ditrichštejnů (Scherera, Paderskirchena, dvou členů rodiny Jodoci, Emericha, Borié, Linckera a Nordecka) z let 1686–1806 jsou uloženy v MZA Brno, RA Ditrichštejnů, kart. 34–89. Dosud jim nebyla věnována pozornost, takže o vztahu Ditrichštejnů k říšskému sněmu skoro nic nevíme.

13 Škoda, že nepracuje s výzdobou hlavního sálu nostického zámku Lobris (dnes Luboradz) ve Slezsku. Zadavatel, Kryštof Václav z Nostic, měl majetky i v Čechách. Nástropní freska vznikla u příležitosti 50. narozenin Leopolda I. a obsahuje podobiznu jak císařovu, tak jeho syna Josefa I. jako římského krále a odkazuje i na předchozí panovníky z rodu Habsburků. Viz Konstanty KALINOWSKI, *Gloryfikacja panującego i dynastii w sztuce Śląska XVII i XVIII wieku*, Warszawa – Poznań 1973, s. 114–120.

Gallas měl ve stejné době v obytném pokoji na Frýdlantu celkem 61 obrazů, z toho šest portrétů a jen jediný zobrazoval panovníka, a to již zesnulého Josefa I.¹⁴

To vše jsou ale jen dílčí postřehy a doplnění. Za zásadnější problém považuji skutečnost, že kniha v podstatě nenabízí srovnání s říšským, rakouským či uherským prostorem, kde představení čeští králové také vládli. Kolikrát tam např. pobývali habsburští panovníci na svých cestách v porovnání s prozkoumanou českou realitou? Taková srovnání by přinesla užitečný kontext, protože by se ukázalo, zda do ostatních zemí jezdili Habsburkové častěji, nebo ne. Hodilo by se to např. i při výkladu o českých korunovacích (s. 332–339), protože sami Habsburkové absolvovali většinou všechny tři korunovace a klíčová byla ta říšská. V porovnání s českou realitou tu najdeme zásadní odlišnosti; v říši se používal na pomazání olej katechumenů, pomazávalo se celou dobu na pěti místech, korunu pokládali na hlavu všichni tři duchovní kurfiřti a po celou dobu se tu užívala aklamace, dokládající vliv říšských stavů na správu říše. Existovaly ale i shodné prvky: v říši se už od 2. poloviny 15. století přijímalo během korunovační mše po jednou způsobou (také proto žádal Ferdinand II. v roce 1617 o změnu v Čechách), po korunovaci také bývali pasováni rytíři, i tam se pak chodilo po dřevěném chodníku potaženém plátnem, který si dav následně rozebral, a i tam od roku 1711 říšský dědičný pokladník rozhazoval korunovační mince a je možné, že právě to způsobilo změnu na české korunovaci v roce 1723.¹⁵

Tato, v podstatě jediná podstatná, výhrada však neubírá recenzované práci na kvalitě. Autoři provedli závažný pramenný výzkum, vyváženě se věnovali celému období od počátku 17. do konce 18. století, pokusili se v interpretaci zohlednit všechny společenské vrstvy i základní aspekty tématu, zvolili velmi vhodnou koncepci umožňující komplexní pojetí zkoumaného problému a vybavili práci kvalitní, početnou a dobře vybranou obrazovou dokumentací. I díky velmi čtivému stylu tedy nabízejí čtenářům moderní a kvalitní pojednání z kulturních dějin raného novověku. Česká historiografie tak splácí jeden z klíčových dluhů, který měla k dějinám raného novověku v habsburské monarchii. Bylo by záhodné práci brzy zpřístupnit i zahraničním kolegům.

Jiří Kubeš

14 J. KUBEŠ, *Reprezentační funkce*, s. 195–198. Ne všude ale byli umístěni jen Habsburkové – již zmíněný Jan Hartvík z Nostic měl v obytném pokoji také portrét bavorského kurfiřta Ferdinanda Marii, Nosticův syn Antonín Jan dával na odiv ve svém vídeňském paláci v roce 1707 portrét švédského krále Karla XII. a Jan Josef z Trauttmansdorffu měl na Horšovském Týnu v roce 1714 v obytném pokoji portrét papeže Innocence XI.

15 J. KUBEŠ, *Třinitá cesta*, s. 52–65.

Wolfgang FINK (ed.)

Vernunft und Gefühl. Christian Fürchtegott Gellert und die Umbruchsperiode der deutschen Aufklärung (1740–1763)

Halle, Universitätsverlag Halle-Wittenberg 2020, 446 s.,

ISBN 978-3-86977-218-9.

V uplynulém desetiletí jsme si připomněli hned dvojí kulaté výročí jedné z předních postav německého osvícenství, filosofa a básníka Christiana Fürchtegotta Gellerta (1715–1769): v roce 2015 tři sta let od jeho narození a v roce 2019 dvě stě padesát let od jeho smrti. Ačkoli dnes se jedná o jméno známé převážně jen germanistům a historikům německého osvícenství,¹ byl Gellert ve své době dokonce jednou z nejznámějších a nejrespektovanějších postav německé kultury vůbec. Působil jako profesor na lipské univerzitě a ovlivnil zde dlouhou řadu osobností (svých žáků), z nichž nejslavnější byl Johann Wolfgang Goethe.

Gellert si přivydělával pronajímáním pokojů v jedné ze starých univerzitních budov, kde bydlel („Schwarzes Brett“), a kdo pozorně studuje životopisy tehdejších lipských studentů – budoucích čelných myslitelů německého osvícenství, může zjistit, že dva z jeho slavných studentů, kteří u něj bydleli, se imatrikulovali a podle všeho i ubytovali dokonce ve stejném měsíci, v květnu 1765, ačkoli o jejich případných stycích v té době není zase nic známo: Johann Karl Wezel a Christian Garve. Mimořádná popularita, jíž Wezel dosáhl, se však netýkala ani tak jeho pedagogického působení jako jeho literární činnosti, a to vlastně jen krátkého úseku jeho beletristické tvorby ve čtyřicátých letech 18. století: konkrétně dvoudílné sbírky *Bajky a povídky* (*Fabeln und Erzählungen*, 1746–1748), která se stala zřejmě největším německým literárním bestsellerem 18. století a z Gellertova lipského nakladatele učinila boháče.

1 U příležitosti 300. výročí Gellertova narození byla na dům, v němž Gellert v Lipsku bydlel, umístěna pamětní deska a došlo k několika veřejným připomínkám, stejně tak v roce 2019 (výstava či besedy), publikačně však zůstalo v obou případech jen u několika novinových článků. Toliko v roce 2014 vyšel v Lipsku již s předstihem výbor z Gellertova díla *Christian Fürchtegott Gellert – Der alte & der junge Criticus* (ed. Werner MARX). Z novější literatury o Gellertovi viz jinak Bernd WITTE (ed.), *„Ein Lehrer der ganzen Nation“. Leben und Werk Christian Fürchtegott Gellerts*, München 1990; Rafael ARTO-HAUMACHER, *Gellerts Briefpraxis und Brieflehre. Der Anfang einer neuen Briefkultur*, Wiesbaden 1995; Claudia KAISER, *„Geschmack“ als Basis der Verständigung. Ch. F. Gellerts Brieftheorie*, Frankfurt am Main 1996; Sibylle SCHÖNBORN – Vera VIERHÖVER (eds.), *Gellert und die empfindsame Aufklärung*, Berlin 2009; Werner JUNG – Sibylle SCHÖNBORN (eds.), *Praeceptor Germaniae. Christian Fürchtegott Gellerts 18. Jahrhundert*, Bielefeld 2013.

Asi žádný německý básník první poloviny 18. století nedosáhl tak širokého úspěchu jako Gellert svými bajkami, totiž úspěchu napříč čtenářskou obcí, od intelligence až po lidové vrstvy. O jejich duchovní pozvednutí ve smyslu racionalistických idejí se právě osvícenci snažili. Na tento úspěch byl Gellert hrdý a při památném setkání s pruským králem Friedrichem II. v Lipsku roku 1760 mu na jeho královsky nevhodnou otázku: „Napodoboval La Fontaina?“ odpověděl: „Ne, Sire, jsem originál.“ Toto vyjádření se stejně jako odvážná Gellertova přímluva za mír před králem-válečníkem („Geben Sie uns nur Frieden, Sire.“) stalo obecným majetkem a ještě prohloubilo vážnost, již Gellert požíval.

Gellert však patří k osvícencům, jejichž sláva brzy (a neprávem) vybledla: jeho básnické dílo zatlačila do pozadí poezie „Bouře a vzdoru“, nejkulturnější romantiky, jeho nábožensky záramovanou morální filosofii nejpozději německý idealismus, pokud se o jejich šancích na dobové scéně vůbec dalo mluvit. Je proto dobře, že alespoň 250. výročí Gellertova úmrtí přineslo vydání reprezentativního sborníku studií *Rozum a cit (Vernunft und Gefühl)*, editovaného Wolfgangem Finkem, jakkoli bohužel prací vlastně výhradně germanistických.

Tento sborník zapadá do širokého spektra kolektivních monografií, jaké v posledních dvou desetiletích vycházejí o postavách a tématech německého osvícenství, se specifickým propojováním literární, duchovní a obecně kulturní historie – jak to odpovídá právě úzkému sepětí krásné literatury a věd o ní („schöne Wissenschaften“) s filosofií, náboženstvím (teologií) a také společenským životem v osvícenské epoše. K jejím specifickým patřilo právě propojení rozvoje humanitních oborů (moderně řečeno) v čele s filosofií na jedné straně s beletrií a publicistikou na straně druhé, postupů v teoretickém myšlení a vědeckém poznání v užším slova smyslu s procesy modernizace (liberalizace) společenského života, s pronikáním prvků osvícenské racionalizace do veřejného i soukromého života. Markantními projevy osvícenství byly emancipace světského umění, zvláště divadla, jeho teoretické reflexe a publicistické diskuse, neobyčejný rozvoj knižního trhu, publicistiky a intelektuální (epistolární) výměny, a s nimi spojené etablování nové formy racionality a citovosti. Tu zprostředkovávala mj. básnická, specificky moderní *románová* tvorba.

Představitelem těchto tendencí byl povýtce i Christian Fürchtegott Gellert, který patřil k druhé generaci osvícenců (po zakladatelské generaci ve filosofii v čele s Christianem Wolffem a v básnictví v čele s Bartholdem Heinrichem Brockesem), jež ve čtyřicátých letech koncepčně usilovala o přetvoření německé literární a kulturní scény. Prvním kulminačním bodem těchto snah se v polovině 18. století stalo

publicistické působení berlínských přátel Friedricha Nicolaie, Mosese Mendelssohna a zejména Gottholda Ephraima Lessinga, týkající se obecné estetiky a literární kritiky,² a první zpěvy básnického velečila Friedricha Gottlieba Klopstocka *Mesiáš* (*Der Messias*, 1748–1773), jež německé poezii dalo velkou epiku. Ještě předtím zde byly časopisy *Obveselení rozumu a vtipu* (*Belustigungen des Verstandes und des Witzes*, 1741–1745) a *Nové příspěvky k pobavení rozumu a vtipu* (*Neue Beiträge zum Vergnügen des Verstandes und Witzes* (1744–1748, tzv. *Bremer Beiträge*), v nichž začínal Gellert.

Gellert se v průběhu čtyřicátých let vyprofiloval ve třech oblastech, jež i díky němu dostaly docela nový žánrový charakter a význam na německé literární scéně: v měšťanské sentimentální veselohře ze současného prostředí, v sentimentálním románu a v bajkách. V prvním případě (*Lustspiele*, 1747) šlo zejména o návaznost na francouzskou „larmoyantní komedii“ a ústředním pojmem byla „něžnost“ („Zärtlichkeit“; hra *Die zärtlichen Schwester*, 1747), ve druhém případě kromě Francie (Marivaux, abbé Prévost) o návaznost na britskou tvorbu (Samuel Richardson), odvrhující domácí tradici barokního pikareskního či satirického románu (Gellertův román v dopisech *Leben der Schwedischen Gräfinn G**** z let 1747–1748 platí za vůbec první německý osvícenský román), ve třetím případě o iniciační počín pro tvůrčí rozvoj lafontainovské bajky, která se stala v Německu velmi populární a básnický i teoretický se jí dále věnoval Lessing (*Fabeln. Drey Bücher. Nebst Abhandlungen mit dieser Dichtungsart verwandten Inhalts*, 1759).

Bajka umožňovala podobně jako veselohra (tragédie zůstávala omezena na historické látky z panovnického či hrdinského prostředí) nepřímou, prostřednictvím poetické nadsázky a satiry, vyjadřovat aktuálně zaměřené, a zároveň zobecňující společensko-kritické soudy, a to na základě konfrontace konkrétního problému s obecnými hodnotami rozumnosti, popřípadě mravnosti. Obě formy tak patřily ke genuinním nástrojům šíření osvícensko-racionalistických pozic, a to s celospolečenským (čtenářským) dosahem, který měl pro ně mimořádný význam. To si filosofové a literáti v jednom jako Gellert či Lessing velmi dobře uvědomovali.

Nešlo přitom jen o vynucenost takovéto nepřímosti vyjadřování politickými poměry, které německému osvícenství obecně vtiskly tak temperovanou, „literární“, „filosofickou“ či „estetickou“ povahu, nýbrž i o její plodnost pro jednotlivé sféry,

2 Paní de Staël tak ve své slavné knize „O Německu“ (*De l'Allemagne*, 1813), jež na základě jejích cest a studií přinesla Francii panorama moderní německé intelektuální a politické scény (včetně vlivných stereotypů o národní „mentalitě“), mohla psát, že „německá literatura možná jako jediná začala kritikou“. Germaine de STAËL, *De l'Allemagne I*, Paris 1968, s. 183.

jež se zde navzájem zprostředkovávaly – a, jak si jednotliví tvůrci uvědomovali, *umocňovaly*. Literatura se oplodňovala a *formálně* rozvíjela impulzy filosofie, ta zase reflektovala povahu svého vyjadřování a cílila na dříve nepoznané širší společenské vrstvy, totiž prostřednictvím populárních spisů psaných v němčině, na rozdíl od latinských traktátů komunikovaných toliko mezi akademickými učiteli ještě v neo-humanismu konce 17. století.

Hamburský básník Barthold Heinrich Brockes vydal v letech 1721–1748 devítisvazkový cyklus *Pozemské potěšení v Bohu* (*Irdisches Vergnügen in Gott*), jediné s ohlasem Gellertových *Bajek* předtím srovnatelné (a nejrozsáhlejší německé) básnické dílo, v němž je náboženská apologie (a spolu s ní moderní filosofická reflexe) rozvíjena prostřednictvím „fyzikálních a morálních básní“ (jak říkal podtitul), prostřednictvím poznávání (též prožívání, tvůrčího osvojování – přetváření) přírody, nikoli odhlížením od (hříšného) pozemského světa k Bohu na věčnosti. To bylo zásadní odvrácení od lutherského supranaturalismu a fideismu k *pozitivitě* světa (Stvoření) a duchovních sil člověka.

Gellert, který se v Lipsku habilitoval roku 1744 prací o bajce pro oblast poezie, výmluvnosti a morálky (*De poesi apologorum eorumque scriptoribus*), se roku 1751 stal mimořádným profesorem prací o jímavé komedii (*Pro comoedia commovente*, Lessingův překlad: *Abhandlung für das rührende Lustspiel*). Ve své nástupní přednášce argumentoval pro „vliv krásných věd na srdce a mravy“ (*Von dem Einflusse der schönen Wissenschaften auf das Herz und die Sitten*, 1751), pro jejich pozitivní působení na rozvoj dobrého vkusu člověka a uvedení *zásad*, jež „suše“ vyvozuje rozum (neřkuli dogmatika), do *života*; pro jejich účastné osvojení a zprostředkování mezi tím, co je obecné či náležité, a tím, co je individuální a příjemné.

Srdce je hlavním pojmem a „adresátem“ Gellertových přednášek i básní, Gellert míří na ně, nikoli na teoretický rozum. V tom je přitom (podobně jako Herder, zvěčněný před výmarským kostelem, v němž kázal, s rukou na srdci) hluboce zavázán jednomu ze základních vkladů německého osvícenského racionalismu a jeho konverze protestantské osobní zbožnosti, totiž jeho mravnímu, konavému pojetí rationality (jež zase odpovídá silovému pojetí přirozenosti). Slovy Lessinga: „člověk je stvořen k jednání, ne k rozumování“ (*Gedanken über die Herrnhuter*, 1750). Koncem čtyřicátých let se však zbožný Gellert sám přestal věnovat světskému básnictví a uzavřel svou tvorbu sbírkou *Duchovních ód a písní* (*Geistliche Oden und Lieder*, 1757). Až do své smrti pak pokračoval ve svých slavných „morálních přednáškách“, jež vyšly knižně krátce po jeho smrti (*Moralische Vorlesungen*, 1770) a jež čelily, jak víme například z pamětí Goethových, neutuchajícímu návalu posluchačů.

Sborník editovaný Wolfgangem Finkem představuje Gellertovo básnické i (to ovšem bohužel méně) myslitelské dílo v širokých kulturně- a společensko-historických rámcích, do nichž patřilo, v nichž spočívala jeho specifická genealogie i recepce. To zcela přirozeně vede k interdisciplinárnímu vidění a mj. právě ke vtažení dějin recepce do badatelského záběru, jak je to v současném výzkumu literárních a duchovních dějin osvícenství běžné. Tomuto „polyperspektivnímu“, kontextuálnímu vidění zůstává nejvíc dlužna filosofie, která své dějiny většinou traktuje stále pouze úzce systematicky a vlastní společensko-historické předpoklady nereflektuje, což vede přinejmenším ve výkladu historických systémů k nutným zkreslením, k ahistorickému čtení.

Většina neuniverzitních myslitelů, rozkročených od filosofie v užším slova smyslu k básnictví, dějepisectví či náboženství, od Gellerta a Lessinga přes Herdera a Schillera až třeba po Meinera či Wezela, tak zůstává v dějinách filosofie většinou stranou, jako pouzí „literáti“, čímž se výrazně ochuzují nejen dějiny filosofie, nýbrž i *chápaní* filosofie jako takové, přinejmenším hermeneuticky ve vztahu k osvícenství (ale obdobně i v romantismu nebo dříve v renesanci; jako filosof, metafyzik či teoretik poznání, není dosud dostatečně doceněn a do „mainstreamového“ dějepisectví filosofie uveden ani Komenský).³

V tomto ohledu se může jevit jako škoda, že Wilhelm Fink pro svůj sborník nezískal také někoho z filosofů či historických teologů věnujících se osvícenství, aby analyticky či historicko-komparativně probral duchovní základy Gellertových děl (nejen těch teoretických, nýbrž i básnických), je však pravda, že takových lidí bohužel mnoho není. Osvěžující na jeho sborníku je účast hned několika francouzských badatelů (sám Fink působí v Lyonu), nechybí ani bibliografií doplněná studie o recepci Gellerta ve Francii 18. století, o překladech jeho děl do francouzštiny (François Genton), jakkoli šlo spíše o překlady pro frankofonní čtenáře v Německu než o opravdový ohlas Gellerta například v literární Paříži (tu byl úspěšnější Salomon Geßner se svými idylami). Ještě podnětnější je studie Burkharda Meyera-Sickendiecka, jenž v návaznosti na svou monografii *Zärtlichkeit. Höfische Galanterie als Ursprung der bürgerlichen Empfindsamkeit* (2016) ukazuje, že Gellertova „jíma-vá veselohra“ a dramatika „citového slohu“ vůbec měla kořeny již ve francouzském

3 O takovýto širší pohled na filosofii a její vývoj v epoše osvícenství, v propojení s krásnou literaturou, estetikou, teorií či dějepisectvím, se snaží má monografie *Filosofie německého osvícenství*, obsahující také pojednání o Gellertovi, jež vyjde v roce 2023. Stejným směrem jde ve vztahu k Brockesovi a ranému osvícenství monografie *Principy přírody a milosti. Brockes a německá osvícenská fyzikotheologie*, Praha 2022.

klasicismu a „galantním slohu“ baroka (přítomném i v Gellertově jediném románu, jakkoli ten jeho stopy sám zahlazoval).

K charakteristickým rysům Gellertovy tvorby a osobnosti, jež jsou ve sborníku opakovaně probírány, a to vhodně již úvodní studií Jutty Heinz („Citovost jako životní praxe, myslitelský postoj a formový princip“), patřila *jednota* mezi tvorbou a osobností, kontinuita mezi jeho osobním, pedagogickým či teoretickým a básnickým vystupováním. Tato kontinuita byla ražena hlubokou zbožností a vážností, přecházející do asketické melancholičnosti (ve staromládeneckém soukromí, jak si všímá na základě jeho deníkových záznamů Jutta Heinz, jak ale Gellert přiznal i králi Friedrichovi, až do hypochondrie a úzkostlivosti).

Vůči mladým básníkům vystupoval Gellert vždy jako „mentor“, na rozdíl od svého slavného staršího lipského kolegy Johanna Christopha Gottscheda však nikdy ne autoritativně, nýbrž s bezvýhradnou morální opravdovostí, která mu kromě „povinné“ úcty propůjčovala i sympatie a nechala jeho smrt uctít tolik jiných básníků či občanů. Jeho nakladatel mu v Lipsku – dobře si vědom nesmírného zisku z vydávání jeho děl – nechal zbudovat pomník, stojící dodnes, a tuto *osobnostní* stránku Gellertova působení, převažující nezvykle vlastní dílo, zdůraznil i Christian Garve, o jehož akademické uplatnění se Gellert velmi zasloužil, ve spise *Vermischte Anmerkungen über Gellerts Moral, dessen Schriften überhaupt, und Charakter* (1771; o vztahu Gellerta a Garveho pojednává příspěvek Norberta Waszeka na s. 371–397 uvedeného svazku).

Pro Gellerta, ovšem zejména mladého, coby autora bajek a veseloher, bylo typické spojení nábožensky ukotvené univerzality ctností s jejich osobním prožíváním, života jako modlitby se životem přátelským vůči světu, ve smyslu krásných umění a „družnosti“ (*Geselligkeit*), jak se o ni v protikladu ke strnulé ortodoxní i pietistické zbožnosti snažili rokokoví básníci poloviny 18. století. Jutta Heinz výstižně píše o „zároveň bezprostředním a reflektovaném vztahu člověka k vlastní emocionalitě a jejím změnám během života“ (s. 61).

Zjevené náboženství bylo pro Gellerta samozřejmým a nutným rámcem přirozeného (filosofického) poznání a morálky (také umění), nevěnoval se důkladněji řešení dilemat, jež mezi ním a náboženstvím či poznáním přirozeným, transparentně racionálním, objevovali osvícenci už od počátku 18. století. Tato nedostatečná diferencovanost, spíše návodná a povznášející (*erbaulich*) zbožnost než theologicko- či filosoficko-systematická analytičnost jeho výkladů, přecházení mezi argumentací logiky a Zjevením, byla překážkou jeho hlubšího uplatnění v přísněji chápané filosofii. Od moderních britských myslitelů jako Shaftesbury, v Německu široce

recipovaných, převzal Gellert koncept „morálního smyslu“ (*moral sense*), jenž je vlastní každému člověku, pevný základ mu však podle něj dává až zjevené náboženství. Kvůli tomu nesdílel (jak se vyjádřil a jak opakuje název studie Pierra Brunela na toto téma, s. 83nn.) „zbožšťování Starých“, totiž filosofie a poetiky pohanských Řeků a Římanů, a na současné intelektuální scéně se děsil zvláště „hrůz volnomyšlenkářské morálky“ (v příspěvku Björna Spiekermanna, s. 109nn.). Wolfgang Fink mluví o „fatálním morálním rigorismu“ (s. 162), v němž Gellertův vývoj vyústil a jenž zůstal omezený na sice upřímnou lásku k bližnímu a odříkavost vůči sobě samému, na vroucí ztotožnění života s úsilím o křesťanské ctnosti, nedošel však strukturovanějšího prohloubení ve vztahu k sociální otázce doby. (Společensko-analyticky namísto pouze morálně-kategoricky začne myslet zejména Herder, vlastními cestami pak tvůrci osvícenského dějepiscectví jako „göttingenská historická škola“ či Isaak Iselin ve Švýcarsku: dějepiscectví zkoumající „univerzální dějiny“ či „dějiny lidstva“ ve strukturách civilizačních a společenských formací, včetně dějin věd, církví, univerzit a podobně.)

Obzvláště zajímavé a směrem k širším společensko-kulturním dějinám mířící jsou sondy do recepcce Gellertova díla přímo v rámci proměn knižního trhu, o nichž píše Thomas Bremer (s. 415–445). Zmiňuje celoevropský úspěch románu o švédské hraběnce (překlady do angličtiny, francouzštiny, maďarštiny, ruštiny a dalších jazyků), v návaznosti na bádání Rafaela Arto-Haumachera, jenž Gellerta označil za „prvního bestselleristu v nakladatelských dějinách“,⁴ enormní náklad *Morálních přednášek* (až 100 000 výtisků), a zejména změnu německého nakladatelského systému po roce 1760 z tzv. směnného systému (výměna knih mezi nakladatelstvími a jejich další prodej pro vlastní zisk) na systém hotových plateb za knihy nabízené podle pevné nabídky cen a katalogu (namísto dosavadních knižních veletrhů).

S tím začala významná kapitalizace knižního trhu v neprospěch méně úspěšných titulů a nakladatelů, a na jejím začátku stál Philipp Erasmus Reich, jenž vydával Gellertovy spisy (včetně první edice sebraných spisů, zahájené krátce před jeho smrtí) po Johannu Wendlerovi. Reich se však musel potýkat s negativním efektem, jež nový systém („Umbruch vom Change- zum Nettohandel“, s. 442) vyvolal, totiž s pirátskými přetisky. Thomas Bremer právem poukazuje na to, „jak nesmírně to jsou úspěšní autoři – právě jako Gellert –, kdo nový systém knižního prodeje pohánel kupředu“ (s. 442), tváří v tvář skutečnosti, že první Gellertův nakladatel Wendler, vydavatel *Bajek a povídek*, vydělal prodejem jeho spisů na 30 000 tolarů; auto-

4 Rafael ARTO-HAUMACHER, *Verehrt – verkannt – vergessen. Christian Fürchtegott Gellert zum 280. Geburtstag*, Egelsbach ad. 1996, s. 48nn.

rovi dal za *Bajky a povídky* honorář 20 tolarů (pro srovnání: roční nájem Gellerova bytu stál 70 tolarů; s. 423).

Takovéto rozkrytí myslitelských, žánrových i společensko-historických dimenzí Gellertova díla a působení snad přispěje k dalším a komplexnějším pohledům na duchovní dějiny německého osvícenství, jehož poznání zůstává navzdory jeho dějinnému vlivu výrazným desideratem i v českém prostředí.

Martin Bojda

Václav HORČIČKA a kol.

Cizí páni na české půdě. Pozemková reforma v meziválečném Československu na statcích cizích státních příslušníků

Praha, Agentura Pankrác 2021, 258 s., 8 nečíslovaných stran obraz. příloh, ISBN 978-80-86781-43-3.

Pozemková reforma je jedním z nemnoha témat moderních dějin, která propojují autory různých specializací i národností, což násobně platí o její nejzajímavější a nejsložitější části v podobě pozemkové reformy na majetcích cizích státních příslušníků. Málokterá publikace z meziválečných dějin proto byla spojena s takovým očekáváním – nejen historiků zabývajících se politickými dějinami či mezinárodními vztahy, ale také právními, hospodářskými, zemědělskými či regionálními dějinami.

Publikace V. Horčíčky, P. Janouška a J. Županiče vychází jako hlavní výstup grantu GA ČR *Pozemková reforma v meziválečném Československu na statcích cizích státních příslušníků* realizovaného na Univerzitě Jana Amose Komenského v Praze.¹ Cílem projektu měla být analýza dopadu pozemkové reformy na vztahy mezi Československem a domovskými státy postižených vlastníků (Německem, Rakouskem, Švýcarskem, Velkou Británií, Francií a Itálií). Hlavním řešitelem byl V. Horčíčka, který je také autorem většiny dílčích výstupů i výsledné publikace, která jako hlavní výstup grantu také metodologicky navazuje na jeho výborné studie, završené fundovanou i čtivou monografií o Lichtenštejnech.²

Recenzovaná publikace je pomyslně rozvržena na část „obecnou“ a „zvláštní“, resp. na úvod doplněný pěti kapitolami o pozemkové reformě na statcích říšskoněmeckých, rakouských, švýcarských, britských a francouzských státních pří-

1 Základní informace jsou dostupné zde: <https://starfos.tacr.cz/cs/project/GA17-07730S#project-main> (30. 3. 2022).

2 Václav HORČIČKA, *Lichtenštejnové v Československu*, Praha 2014.

služníků. V úvodu autoři konstatují, že „dějiny československé pozemkové reformy v meziválečném období nejsou uspokojivým způsobem synteticky zpracovány“ a „k dispozici jsou jen dílčí studie“, což „ještě ve větší míře platí o provádění pozemkové reformy na statcích cizinců“, kde „jediným pokusem o komplexnější studii je odborný článek A. Kubačáka“. Dalo by se tedy očekávat, že se autoři pokusí o syntézu („alespoň“ ve vztahu k cizincům), ale v textu se už slovo syntéza neobjevuje a ani podle obsahu se o komplexní zpracování nejedná. Na druhou stranu je zřejmé, že pokud autoři záměrně ponechali stranou pozemkovou reformu na statcích maďarských státních příslušníků, která patří k těm nejzajímavějším, nemohla mít kniha takové ambice. To však současně nevylučuje, že se stále může jednat o důležitý badatelský počín.

Předně musíme ocenit náročný archivní výzkum nejen v domácích, ale zejména zahraničních archivech, který ostatně stojí v pozadí většiny studií autorů. Metoda výzkumu i zpracování, která fungovala v případě dílčích studií, se však ukazuje pro komplexnější výzkum jako nedostatečná nebo výsledek není dotažený. Jednotlivé kapitoly nejsou obdobně strukturovány, ať již formálně (na podkapitoly) nebo obsahově. Například na počátku by čtenář očekával alespoň souhrnnou informaci o počtu vlastníků a rozsahu jejich majetku – u říšskoněmeckých Němců se uvádí „59 vlastníků s téměř 560 tis. ha půdy“ (s. 15), u Rakušanů se mluví „o více než pěti desítkách fyzických a právnických osob ...“ (s. 102), u Švýcarů má jít o majetek „tří rodin a pak osob s dvojím občanstvím (švýcarským a československým)“, celková rozloha se neuvádí (s. 157), u Britů mělo jít o dva vlastníky, celková rozloha se neuvádí (s. 181), u Francouzů se nedozvíme ani počet ani rozlohu (s. 207). Snad každý, kdo se věnoval pozemkové reformě, narazil na skutečnost, že se údaje o rozloze v pramenech často rozcházejí (v oficiálních publikacích, v archivních materiálech SPÚ či vlastníků, resp. velkostatků), ale to by nemělo znamenat, že se na takové vymezení rezignuje. S tím také nepřímo souvisí, že výklady v jednotlivých kapitolách jsou poměrně málo přehledné.

Publikace bohužel také obsahuje jen stručný obecný výklad v rámci úvodu, který by jinak mohl propojit navazující dílčí studie, resp. přiblížit podobu a význam institucí, o kterých se v kapitolách o pozemkové reformě na majetcích cizích státních příslušníků mluví. I takto stručný výklad však není překvapivě opřen o práci s jinak snadno dostupnými prameny oficiální provenience (Voženílek, Pavel) a přebírají se informace o vlastnické struktuře či celkovém rozsahu ze sekundární literatury, případně se pracuje s přehledovými syntézami československých dějin, přitom existují zevrubné speciální studie (např. informace o názorech politických

stran zpracoval nejpodrobněji J. Michl, který měl k provádění pozemkové reformy v meziválečné i poválečné éře velmi blízko).³ Také sekundární literatura je zastoupena v poměrně omezeném rozsahu – ve vztahu k majetku cizích státních příslušníků absentují (s výjimkou její disertace) všechny publikace K. Kaucké,⁴ z nichž kromě knižně vydané upravené disertace odkažme alespoň na dvě speciální studie,⁵ ze zahraničních autorů pak např. práce M. Dallmeiera k Thurn-Taxisům,⁶ kteří měli specifické postavení, jak z hlediska soudních sporů týkajících se recepce jejich rodného řádu (obdobně jako u Lichtenštejnů), tak podáním „vzorové“ žaloby kvůli pozemkové reformě k československo-německému smíšenému soudu.⁷ Upozaděna zůstala také mezinárodněprávní stránka problematiky a dobové polemiky,⁸ zcela pominuto zůstalo specifické postavení příslušníků bývalé panovnické rodiny (tady sice cizí státy neintervenovaly, přesto se jednalo o důležitou skupinu cizích státních příslušníků).⁹

V závěru už bohužel žádné číselné údaje nefigurují. Autoři sice programově usilovali o zpracování pozemkové reformy na majetcích státních příslušníků jen vybraných států, přesto by čtenář ocenil souhrnné informace typu – jaká rozloha půdy cizích státních příslušníků podléhala pozemkové reformě, jaký podíl v ní připadal na půdu zemědělskou, kolik bylo převzato, kolik ponecháno, jaká byla placena náhrada a podobně. Publikace také neobsahuje tabulky, seznamy či grafy, které by tento deficit závěru mohly vykompenzovat. Pokud jde o to, co se naopak v závěru dočteme, nenajdeme tam nějaká zásadnější nová zjištění – jsou buď známá, nebo

3 Jaroslav MICHL, *Revoluční ovzduší zrodu první československé pozemkové reformy a jeho odraz u českých politických stran. (Dokumentární studie k dějinám budování socialismu na vesnici.)*, Historie a muzejnictví 1 (29), 1956, č. 1–3, s. 61–70, 101–116 a 205–220.

4 Kristýna KAUCKÁ, „Taková tlačenice na jednom dvorečku!“ aneb První pozemková reforma na velkostatkách Křivoklát, Plasy a Radnice (1918–1938), Praha 2018.

5 Kristýna KAUCKÁ, *První československá pozemková reforma před Společností národů. Majetkoprávní spory s říšskoněmeckými a maďarskými velkostatkáři*, Moderní dějiny 23, 2015, č. 1, s. 127–154, TÁŽ, (Ne)úspěšný pokus o diskreditaci první pozemkové reformy – Völkerbundligy a jejich aktivity na mezinárodním fóru, Paginae Historiae 25, 2017, č. 1, s. 30–44.

6 Srov. zvl. Martin DALLMEIER, *Die Agrarreform und Enteignung des Grossgrundbesitzes in der Tschechoslowakischen Republik aus der Sicht des Fürstenhauses Thurn und Taxis*, in: Setkání na hranici. 2. Česko-hornofalcké archivní symposium 1994, Ústí nad Labem 1997, s. 147–154.

7 Srov. také Marek STARÝ, *Rodinný řád Thurn-Taxisů jako součást československého právního řádu (?)*, in: Právo jako multidimenzionální fenomén. Pocta Aleši Gerlochovi k 65. narozeninám, Plzeň 2020, s. 291–297.

8 K tomu nověji: Ondřej HORÁK, *Brněnská normativní ivilistika (postavy – projekty – polemiky)*, Praha 2019, zvl. s. 123 a násl.

9 Viktor VACULČÍK, *Habsburger v. Tschechoslowakei 1918–1938*, Bratislava 2014.

(i na základě znalosti dílčích aspektů tématu) předvídatelná. Z hlediska celkového zaměření projektu však přesto může překvapivě působit jeden z hlavních závěrů publikace, že pozemko-reformní agenda měla na vztahy Československa se sledovanými státy jen poměrně malý dopad.

Na závěr tohoto zamyšlení je možné shrnout, že představovaná publikace sice nepřináší komplexní uchopení meziválečné pozemkové reformy na statcích cizích státních příslušníků, přesto se jedná o souhrn kvalitních a čtivých pramenných analýz, které nepochybně zaujmou čtenáře a podnítl další badatelský zájem o problematiku.

Ondřej Horák

Jiří LACH (ed.)

O umlčené kulturní epoše. Kus nakladatelské historie. Vzpomíná a uvažuje František Laichter

(= Paměť, sv. 125)

Praha, Academia a EMAN 2021, 2 sv., 969 + 858 s., ISBN 978-80-200-3213-3 (AC), ISBN 978-80-88060-25-3 (EM).

Vzpomínkové vyprávění bylo čtenářsky vděčným a historicky významným artiklem dávno před současným rozmachem pamětových studií, někteří autoři se k němu uchýlovali z pocitu povinnosti, jiní si jím ve stáří krátili čas a ještě další se slzou v oku vzpomínali na rošťárny, velebným kmetům již nedostupné. Svěžest vyprávění na této škále samozřejmě stoupala, ne však historická věrnost – což na druhou stranu nikdy neznamenal, že by „objektivisticky“ psané paměti byly hodnověrnější, a tím méně jejich schopnost zprostředkovat zákulisí či hnutí mysli dávno minulá. Rozvláčná upovídánost a „vševědoucnost“ některých starců je pověstná (i když postupující emancipace vede k tomu, že těmito vlastnostmi začínají trpět i některé ženy), dokonce aniž by potřebovala papír, a písemná fixace jí obvykle na atraktivitě nepřidá. Právě to je hlavním nedostatkem olbřímích pamětí nakladatele Františka Laichtera (1902–1985), který nedlouho před svojí osmdesátkou pocítoval potřebu sdělit nastupujícím generacím, jak vypadala tehdy „umlčená kulturní epocha“ první až třetí republiky a jaký význam v ní hrálo vědecké nakladatelství jeho otce, Františkem Laichtrem již od třicátých let fakticky vedené.

Kulturněhistorický význam tématu je přitom zásadní a nesporný: připomeňme, že *selfmademan* s minimálním vzděláním Jan Laichter byl za svoji práci deko-

ván čestným doktorátem Karlovy univerzity. Konkrétní provedení je sporné již proto, že půlstoletí po vzniku pamětí je právě tato vrcholná epocha české kultury a vzdělanosti předmětem rozsáhlých výzkumů, množství publikací odborných i populárních, ba i naivně nostalgického zájmu široké veřejnosti. Dokonce i přímo k činnosti Laichtrova nakladatelství vznikla řada objevných studií (včetně těch z pera editora pamětí, olomouckého historika Jiřího Lacha) – a některé tu byly již v době vzniku nyní editovaného textu (sborník Jiřího Horáka), stejně jako vzpomínky dalších nakladatelů (Otakar Štorch-Marien) nebo jiných prvorepublikových nostalgiků (Vladimír Vondráček). Čím novým mohou tedy vzpomínky Františka Laichtera přispět? Nepřichází jejich knižní vydání opravdu „s křížkem po funuse“?!

Zatímco zakladatel nakladatelství, autorův otec Jan Laichter se z pozice tovaryše v Ottově nakladatelství vypracoval díky svému obdivu k T. G. Masarykovi ve vydavatele *Naší doby* a další náročnější, většinou nebeletristické literatury, svému nejmladšímu synovi umožnil univerzitní studia v Praze, Lipsku, Mnichově, Montpellieru a Paříži – systematicky jej připravoval pro odbornou nakladatelskou práci. Vzpomínkami na rodinné zázemí, dětství a zahraniční studijní pobyty Laichterovy paměti začínají a autor je zde vůbec nejosobnější (pomineme-li několik málo pozdějších pasáží o rodinných sporech), přesto však již zde zřetelně ukazuje limity svého vzpomínání. Kde by čtenář očekával popis intelektuálního hledání, prudká hnutí mysli dospívajícího, prožitky radosti i žalu – dostane se mu vykreslení otce jako vrcholného kulturního pracovníka, dále turistického popisu památek či povrchního rozumování. Symptomatickým završením této „osobní“ části pamětí je doctorská disertace na pražské univerzitě, věnovaná sice bouřliváku Charlesi Péguyemu, ovšem především coby vydavateli *Cahiers de la quinzaine*, alespoň podle autorova vlastního popisu poněkud – nepřekvapivě – suchá.

Pak už bylo nutno „realisticky“ vstoupit do života, věnovat se nakladatelské práci a v pamětech z ní vydávat počet. Laichter tu postupně probírá jednotlivé tematické nebo ediční řady rodinného nakladatelství (České dějiny, antické překlady, Umění a řemesla, Dějiny literatur, Laichterova filosofická knihovna, Sloupové pamětní) a jeho významné spolupracovníky (František Drtina, Josef Macek, Jan Jakubec, Kamil Krofta, František Žilka, J. L. Hromádka, Emanuel Rádl, J. B. Kozák, Jiří Horák ad., kratčeji pak uvede jiné velikány, s nimiž se potkal jen letmo – kupříkladu Olgu Masarykovou-Revilliodovou). V pamětech podává jejich formální charakteristiky i obsahy jejich, z vypravěčova pohledu, významnějších knih.

Laichter se snaží podat „věcný“ přehled a i ve (výjimečném) osobním hodnocení ulpívá obvykle na povrchu. Nejtypičtějším příkladem je pasáž věnovaná

metodologickému vývoji sociologie (I., s. 838–848). Ten autor nepochopil a nešťastně převedl na osobní rovinu, která je zajímavá hlavně tím, jak pevný názor si filologicky vzdělaný nakladatel dokázal vytvořit o tematicky i metodologicky odlehlejší vědě! Ze zřejmě podobných důvodů Laichter, který protežuje Emanuela Rádlu, má jen pár, nikoli zcela vlídných slov pro erudovaného, byť i osobně nepříjemného, pro meziválečnou českou filosofickou obec však klíčově významného Josefa Krále, který Rádlu označil za diletanta, „domnívajícího se, že pokračuje v pojetí Masarykově“.

František Laichter byl dlouho jen „technickým redaktorem“, zatímco rozhodovací pravomoci si ponechal jeho otec. Nicméně v pamětech zvolený, suše popisný typ výkladu volí i při referování o své evangelické konverzi (starší Laichter zůstal i přes osobní blízkost protestantům a některým protestantským náboženským představám věren rodinné římskokatolické tradici), aktivním působení v Akademické YMČe a o konsekvantním výběru (některých) vydávaných knih. Čtenář je tak seznámen se zajímavými detaily nakladatelské práce, s mnoha těžkostmi i překvapivými úspěchy, s charakteristikami dobových intelektuálů a dalších osobností – jenom jejich lidský rozměr je tu redukován prakticky jen na ideovou a výchovnou/etickou rovinu, případně na banální marginálie.

Několikrát zmíněné rodinné neshody, nebo vypjaté situace tváří v tvář protektorátní cenzuře, nedostatkům poválečné demokracie a vynucené likvidaci nakladatelství po únoru 1948 by mohly „objektivistický“ obraz zlidštit, hlouběji prokreslit, rozprostrít do dalších, často neméně důležitých rovin, avšak autor si i v těchto případech dává dobrý pozor, aby z národně a mravně uvědomělé pózy nevybočil. Když Ferdinand Peroutka popisoval neúspěch agitace českých evangelíků po první světové válce, soudil, že český protestantismus je „trochu suchý“ a hájící maloburžoazní ctnosti: František Laichter by tu mohl být uveden jako příklad *par excellence*. Obsáhlý výklad o omezeném válečném provozu nakladatelství, úhybných manévrech před vnějšími tlaky i odvážných pokusech čelit jim, stejně jako o pozdějším marném boji za nakladatelskou svobodu i za ideový a duchovní odkaz Masarykovy republiky by mohl a měl poskytnout víc, než snůšku suchých (někdy opakovaných) fakt.

Je jistě lapidárním svědectvím barbarské povahy komunistického režimu, že zatímco soukromý nakladatel dokázal vydávat i obtížně prodejné hodnotné knihy, nakladatelský kolos Academie nebyl s to příslušné řady dokončit. I když mnohem později něco z nich vyšlo alespoň v redukované podobě (čtvrtý díl Urbánkova *Věku poděbradského*, dva Bartošovy svazky *Husitské revoluce* či čtvrtý díl Novotného spisu *O Platonovi*), bylo to v nízkých nákladech a nekvalitním provedení (II., s. 392,

629). Toto srovnání si však každý soudný čtenář dávno udělal sám, v pamětech nakladatele by očekával přeci jen něco víc. A opravdu nikoliv jen třicetistránkové shrnutí hlavních autorových myšlenek k obecným tématům kulturních dějin, pateticky nazvané „Na troskách druhé světové války a revolucí“!

Dalším očekáváním – kvůli kterému v evangelickém prostředí vznikla dokonce sbírka na podporu vydání pamětí – by bylo spíš to, jak se dále odvíjel osud zneuznaného nakladatele v komunistickém režimu, v němž nakonec prožil více než třetinu svého života? Zda a jak udržoval styky s někdejšími spolupracovníky, z nichž někteří zemřeli či emigrovali, avšak další si udrželi pozice i v novém společenském nastavení? Jak se snažil v určité míře pokračovat v nakladatelské práci, tentokrát pod hlavičkou církevního nakladatelství Kalich a později už jen ve vydavatelském oddělení Synodní rady ČCE, podřízeném restringujícímu aparátu Ústředního církevního nakladatelství? Vhled do těchto, dodnes často jenom tušených nebo i zcela neznámých témat, Laichter svým čtenářům sice neupřel úplně, avšak redukoval je na 17 stran „Intimních doplňků“ – po osmnácti stech stranách „kulturně historického a nadčasově zaměřeného svědectví“ (II., s. 768), tedy do zkratky věru nepřipadné. Obsahově by přitom šlo o vzpomínku téměř určitě cennější, protože by bývala podávala osobní svědectví o osobách a situacích, které nejsou zachytitelné prostřednictvím archivního výzkumu a jejichž další přímí účastníci už obvykle také nežijí.

Obávám se, že rozsahem olbřímí paměti Františka Laichtera nakonec většinu očekávání nejsou s to naplnit, a to jednak kvůli autorskému pojetí, jednak vinou opožděného knižního vydání. Čtenář musí zvládnout obrovské množství textu, v němž je nových a zásadních informací jenom málo – hledání jehly v kupce sena sice není bez úspěchu, dlužno se však ptát, bylo-li opravdu nutné. Nebylo by větší službou čtenářům, kdyby editor z těchto pamětí udělal jen výběr? Stejně jako kdyby vypustil opakující se informace a soudy, nebo ty, které již byly interpretačně užity (třeba v Lachově vlastní práci o ediční řadě České dějiny). Myslím, že i při čtvrtinovém nebo nanejvýš třetinovém rozsahu by bylo lze zachovat jak informační přínos díla, tak alespoň naznačení autorova stylu a osobních postojů – a mám rovněž za to, že takováto redukce by prospěla i autorovi pamětí a jeho památce. Přitom naneštěstí nejde o jedinou výhradu, již mám na adresu jinak pečlivého editora rozsáhlého díla.

Editor Jiří Lach precizně shledal a ověřil všechny citované písemné prameny (případně deklaroval jejich absenci), avšak jakmile se ve vyprávění ztrácí pevná vazba k textově fixované autentičnosti, stává se méně přesným. Typicky editor v přípa-

dě autorových chyb odhalil jen některé: ví, že Claudelův *Le soulier de satin* do češtiny překládáme jako *Saténový*, nikoli *Atlasový střevíček* (I., s. 477–478), ale už mu uniklo, že *Das Heilige* Rudolfa Otto v češtině (mnohem později) vyšlo jako *Posvátno*, nikoli *Svatost* (I., s. 144), o dobovém myšlenkovém významu tohoto díla, nepochopeném již Laichtrem, ani nemluvě. Podobně profesor evangelické teologie G. A. Skalský nebyl reformovaný (II., s. 141), nýbrž luterán, a ještě nerozdělená česká evangelická fakulta se v roce 1947 nazývala Husova, nikoli Komenského (s. 518). Jsou to drobnosti, které však v precizní práci zamrzí.

Závažnějším nedostatkem editorské práce je po mém soudu absence širšího kulturního a společenského kontextu, byť by na něj čtenář byl upozorněn jenom prostřednictvím odkazů na existující sekundární literaturu. Jiří Lach od toho možná upustil z prostorových důvodů, neučinil však dobře. Jsou si opravdu všichni čtenáři vědomi výše již zmíněného fenoménu Akademické YMCy (již poprvé v šedesátých letech tematizovala Jiřina Šiklová v *AUC* a již významná vzpomínková díla věnovaly B. Komárková a M. Šimsová)? Pochopí implicitní kritiku J. L. Hromádky (I., s. 544n.) a vzpomenou si, že v souvislosti s *Naší dobou* i originálními ekonomiko-sociálními názory hojně skloňovaný Josef Macek měl později i bohatou tvorbu exilovou, z níž Vladimír Benáček nedávno publikoval objevný rukopis *How Do We Think* (rkp. 1967, vydáno 2006)? Tím spíš v příslušné poznámce pod čarou chybí informace, že dlouho bezvýsledně očekávaný třetí díl Masarykova *Ruska a Evropy* nakonec přece jen vyšel i česky (II., s. 599)!

Vzhledem k rozsahu textu a náročnosti editorské práce bych tyto její nedostatky rád prominul, kdyby nebylo jedné věci: provenienční nejasnosti, až trapnosti. I když nemám nejlepší mínění o vypravěčských schopnostech Františka Laichtera, tím méně o jeho schopnosti interpretační zkratky, o vznik tohoto „kusu nakladatelské historie“ se zasloužil především on sám. Přitom na knihách, které mám k dispozici, je jmenovitě uveden jenom v podtitulu a na hřbetě jeho jméno chybí úplně, všude je jako původce uveden editor. Děkuji redakci ČČH za upozornění, že existuje rovněž verze, která na obálce uvádí autora i editora současně – kvituji to s povděkem, byť ani toto řešení nepovažuji za úplně korektní.

Zdeněk R. Nešpor

Róisín HEALY – Gearóid BARRY (eds.)

Family Histories of World War II. Survivors and Descendants

London – New York – Oxford – New Delhi – Sydney, Bloomsbury Academic
2021, 204 s., ISBN 978-1-3502-0194-1.

Jsou slova a slovní spojení, která, objeví-li se v titulu publikace, působí jako magnet a strhávají na sebe pozornost, někdy až nechtěnou. Čtenář, který by však vzal do ruky knihu *Family Histories of World War II*, by byl možná překvapen, že dvousetstránkový soubor čtrnácti textů o druhé světové válce vlastně nepojednává. Zprvu možná překvapen nemile, nicméně recenzent je přesvědčený, že po přečtení knihy bude čtenář více než spokojen a nadšen z toho, co mu autoři přichystali. Publikace se totiž zaměřuje na zbylá slova z titulu, tj. na rodinnou historii, ovšem spíše na rodinnou paměť a rámce jejího předávání.

Knihy je rozčleněna na dvě velké části, z nichž jedna s názvem „Život v uniformě“ zahrnuje sedm, a druhá s názvem „Pod útokem“ šest příběhů. Oběma částem předchází pasáž, která slouží současně jako metodologický a konceptuální úvod a zároveň jako jakési úvodní slovo autorů, či spíše návod jak knihu číst a jak jí rozumět. Nicméně na úplném začátku knihy se nachází přehled autorů. Čtenář má možnost seznámit se s pestrými paletami osob, které spojuje konkrétní projekt, respektive výzva od National university of Ireland. Díky ní se sešlo sedmnáct autorů, od vyučujících na univerzitě (historikové, chemik, lingvista, ale například i oceánoložka a další) až po laické zaměstnance či jejich příbuzné. Ještě důležitější než jejich profesní heterogenita (a s tím související různá míra kontextualizace vyprávěného příběhu) je etnický původ autorů. Napočítáme dva Němce, dva Italy, Řeka, další mají kořeny ruské, židovské, ukrajinské, belgické, španělské, portugalské a francouzské, přičemž část autorů lze pak označit za Iry s různou mírou nacionální identifikace. Každý z autorů přispívá do publikace specifickým příběhem o svých předcích, o tom, jak prožili druhou světovou válku, a zejména o tom, jak s nimi o jejich zážitcích a traumatech potomci hovořili a jak jim byly vzpomínky předávány.

Úvodní část z pera editorů knihy, Róisín Healyové a Gearóida Barryho, čtenáře seznámí s výše zmíněnou výzvou a připomene obdobné projekty nejen v Evropě, ale i ve světě. Takzvaný biografický obrat v dějepiscetví na přelomu 21. století umožnil historikům zkoumat individuální zkušenosti (například z druhé světové války), aniž by museli vznášet přehnané nároky na relevanci či typičnost těchto příběhů. A právě kolem tohoto postulátu se soustředila argumentace editorů a profílů autorů jednotlivých částí.

Hned první z příběhů, od Hans-Waltra Schmidt-Hannisy, patří k těm nejzajímavějším a nejvíce vzbuzujícím otázky. Autor na jedné straně připouští, nakolik se od poloviny 80. let v Německu otevřela diskuse nad tématem druhé světové války a přiznává, že Němci jsou „mistři světa v komemoraci“. Současně ale odkrývá problém, který je patrný v mnoha německých rodinách dodnes. A paradoxně mu diskuse kolem emblematické knihy Haralda Welzera, Sabine Mollerové a Karoline Tschuggnallové *Děda nebyl nácek* nepomohla.¹ V mnoha případech totiž dědeček nacistou evidentně byl. Jak s ním o druhé světové válce mluvit? Jak přenést, a hlavně jak přijmout jeho vzpomínky?

Zcela odlišný syžet nabízí druhý příběh, jehož společnými autorkami jsou Sheena a Gill Fennellovy, matka a dcera, které částečně společně a částečně paralelně odkrývají „válečnou love story“ svých rodičů, respektive prarodičů. Na základě vzájemné válečné korespondence rekonstruuji genezi vztahu dvou mladých lidí, kteří se coby dobrovolníci účastnili válečného běsnění. Ani oni však, přestože šlo o příběh o utužení jejich vztahu, jenž nakonec vyústil ve sňatek, o válečných vzpomínkách neradi hovořili.

Patricia Scullyová je autorkou třetího příběhu, který pojednává o jejím otci, synovi irské zdravotní sestry a marockého žida. Pro něho byla válka příležitostí, jak si najít své místo v britské společnosti, jak si ujasnit vlastní identitu a nalézt sám sebe. To vše skrze vložení toho, co nejlépe uměl, tj. učení a vyučování, do služeb britské armády. Přestože o své britské identitě a vlasti s potomky mluvil velmi často, až po jeho smrti se jim dostaly do rukou dokumenty a otcovy zápisky, z nichž je patrné, že to byl právě válečný zážitek, který jej v tomto smyslu formoval.

Jak může být osobní vzpomínka na dějinné události odlišná od mainstreamového výkladu událostních dějin, dokazuje text Mariny Ansaldové, která zpracovávala deník svého dědečka – italského důstojníka, pro nějž válka představovala období téměř tří let strávených v německých internačních táborech. Zajímavé na příběhu je poselství, které od očekávané paroly o tom, že je nutné za všech okolností zůstat morálním člověkem, tenduje mnohem spíše k tomu, jak je obtížné takovým zůstat tváří v tvář utrpení, deprivacím, nejistotě, strachu a hladu.

Zvláštní místo zaujímá příběh z pera Colleen M. Williamsově a Maureen Maloneyové, jenž pojednává o jejich dědečkovi, americkém válečném pilotovi, který byl za války sestřelen a strávil mnoho měsíců v úkrytu u jisté italské rodiny. Tato rodina nebyla ani odbojářská, ani nepatřila k těm, kterým by se stavěly pa-

1 Harald WELZER – Sabine MOLLER – Karoline TSCHUGGNALL, „Opa war kein Nazi“: Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis, Frankfurt am Main 2002.

mětní desky. Tato rodina se prostě a jednoduše chovala lidsky. Značná část příspěvku popisuje zprvu nejisté, nakonec ale velmi vřelé, pokusy o vzájemný kontakt potomků. Mladí lidé na začátku 21. století se přáteli, aniž by měli cokoli společného s výjimkou faktu, že jejich předkové „něco společně prožili“. Lze tedy říci, že upřímné přátelství ukuté v krizových životních situacích může být i dědičné?

Šestý z příběhů s důrazem připomíná to, co je někdy doslova, někdy implicitně přítomno ve všech ostatních textech, a sice skutečnost, že pamětníci o svých válečných zážitcích neradi hovořili. Částečně je předávali buď v náznacích, nebo je jejich potomci postupně odkrývali v jejich návycích, drobných anekdotách, ale i traumatech. Obrysy většina z textů získala až ve chvíli, kdy se potomkům podařilo získat nějaký, do té doby neznámý písemný dokument – deník, korespondenci, vzpomínky. Z podobného zdroje autorka, Ciara Boylanová, rekonstruovala zážitky svého dědečka, který byl coby dentista přítomen při identifikaci a kvantifikaci obětí masových hrobů v koncentračním táboře Bergen-Belsen.

Zajímavý přístup k výstavbě textu volí Sara Farronová, jejíž příspěvek zahajuje druhou část knihy. Středobodem jejího příběhu je stará mapa nalezená v pozůstalosti jejího prastrýce, španělského komunisty a odbojáře. Jde o německou vojenskou mapu Španělska. Příběh je tak směsicí faktů, imaginace a střípků z vyprávění.

Následují příběhy, z nichž tři spojuje dětský pohled na válečné události, byť vždy z trochu jiné perspektivy. Hermann Rasche vzpomíná na své rané dětství v tradičně katolických oblastech Oldenburska, kde nikdy pořádně nebyl „křesťanský kříž vytlačen hákovým křížem“. Následně se snaží na základě odhalení otcovy tajné ilegální knihovny se zakázanými tituly zrekonstruovat jeho motivace. „Dialog“ je ovšem fiktivní, otec zahynul v roce 1945 coby příslušník wehrmachtu v zajateckém táboře v Rumunsku.

Vzpomínky malého chlapce z italského severu s přezdívkou „il Nane“, nebo-li trpaslík, vyšly sice knižně v roce 2017, nicméně text jejich editora Enrica Dal Laga je spíše příběhem jejich geneze. Jak je vyprávění očima malého dítěte předáváno malým dětem? Jaké jsou k tomu voleny vzorce (dalo by se říci zjednodušení) a jak je následně celý kontext rekonstruován při procesu socializace a učení faktů? To jsou otázky, které čtenáře bezděky napadají.

Poslední z „dětských očí“ jsou ty nejsmutnější. Patří Raye Greenbergové, která jako malá holčička prožila blokádu Leningradu. Její vnučka Irina Ruppó – učitelka angličtiny – využívá její memoáry, napsané v roce 2010, aby předešla problému, jak obtížné je předat potomkům nepředatelné, a sice vlastní trauma. Zaujme citace ze závěru Rayiných pamětí: „Popsala jsem, jak špatně jsme žily v Sovět-

ském svazu. Ale mohly jsme vůbec zaznamenat, že jsme žily „špatně“? Mohly jsme vůbec reflektovat, co to je „špatnost“?

Jde ovšem jen o jednu z mnoha otázek, které při četbě knihy čtenáři vytanou na mysli. Snad každý z příběhů, které dohromady tvoří specifikou mozaiku, v níž je umístění každé části smysluplné a neopakovatelné, nějaké obdobné otázky a problémy nastiňuje. V dnešní době, v níž rozmáhající se digitalizace archivních pramenů umožnila dosud nebyvalou míru reflexe zážitků, resp. vzpomínek příbuzných a předků, jsou tyto otázky o to důležitější. Nejen pro pamětníky uvažující, jakým způsobem reprodukovat své vzpomínky, nejen pro potomky, kteří se pokouší tyto vzpomínky správně číst a pochopit, ale zejména také pro profesionální historiky, ať už na vztah paměti a historie nahlíží jakkoli.

Vojtěch Kessler

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Enno BÜNZ – Dirk Martin MÜTZE –
Sabine ZINSMEYER (Hrsg.)

*Neue Forschungen zu sächsischen
Klöstern. Ergebnisse und Perspektiven
der Arbeit am Sächsischen Klosterbuch*
(= Schriften zur sächsischen Geschichte
und Volkskunde, Bd. 62)

Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2020,
617 s. s řadou vyobr. a několika mapkami,
ISBN 978-3-96023-306-0.

Tuto publikaci bychom neměli přehlédnout. Naše „Klosterbuchy“ máme sice již za sebou, ale další studium klášterů a klášterní kultury a hospodářství naopak takovou bilanci získává další dimenzi a podněty k hlubšímu poznání. A tak stojí za to sáhnout pro inspiraci do sousední země, kde je dle úvodního slova editorů předkládaného sborníku taková edice nejen připravena, ale měla dokonce již v roce 2020 spatřit světlo světa.

Zatím je třeba vzít za vděk tímto souborem, jenž je nejen doprovodem, ale svým způsobem již navazujícím bádáním. A to i když většina příspěvků jsou (pochopitelně na současný stav poznání dovedené) referáty ze zasedání v Pirně v roce 2012 a do jisté míry i ze zasedání v Lipsku v roce 2009. Pro nás má tato práce ještě umocněný význam, protože jde nejen o bezprostřední soused-

ství, ale nadto jeho některá teritoria byla v minulosti součástí České koruny. A abychom si mohli udělat představu: v dnešní spolkové zemi Sasko je z doby před reformací evidováno 73 klášterů celkem 18 nominací, ovšem s převážujícím počtem i u nás tradičních konventů.

Už názvem je naznačeno, že nejde o nějaký kompaktní celek, ale o všehochuť, která ukazuje širokou paletu zájmů, s nimiž se tu setkáváme. A to jak časově, tak tematicky, totiž od biografických statí až k dějinám architektury a charitativní činnosti. Není možno podávat tu výčet či dokonce shrnutí obsahu sedmnácti rozprav od autorů různých specializací; na některé je ale přece jen třeba zřetelněji upozornit. A to tím spíš, že se porůznu setkáváme i s (pochopitelně) výraznými bohemiky, jakož i s účastí dvou českých autorů. Z obecného pohledu je důležité úvodní slovo editorů, které problematiku zasazuje do historického vývoje a sleduje stručně i historiografii předmětu. Na to navazuje postupimský emeritus Heinz-Dieter Heimann zamyšlením a mezibilancí nad jednotlivými klášterními encyklopediemi v rámci říše s optimistickým závěrem, že každý konec se stává současně novým začátkem.

Vzhledem k výše řečenému vybírám následující příspěvky: Enno Bünz v čtyřicetistránkové statí podává medailon „nejproslulejšího mnicha Saska“, totiž Johanna

Tetzela z Pirny, jehož odpustková kázání byla bezprostředním impulzem k vystoupení Martina Luthera na podzim roku 1517. Peter Dänhardt sleduje řád servitů v Sasku a Antje Janina Gorig v devadesátistránkové (!) rozpravě antonity ve středním Německu. Petr Hrachovec pojednal v rozsáhlé, více než šedesátistránkové studii o zrušení johanitských komend v Žitavsku v letech ca 1521–1571. Richard Němec (Bern) věnoval čtyřicet stran a řadu vyobrazení i plánů založení Karla IV. pro celestiny na jeho hradě Ojvín u Žitavy ze stavebně-architektonického hlediska a Hans-Peter Schmit opatu starocelského kláštera (který měl v Čechách celou řadu majetků) z přelomu 15./16. století, Martinovi z Lochau. A na sám konec třeba uvést stať Rudolfa Hillera von Gaertringen, který se v ní zabývá deskovou malbou ze sbírek lipské univerzity, kam se dostala z majetku sekularizovaného lipského dominikánského kláštera, je nazývána „die Böhmische Tafel“, a je včleňována do českého malířství doby Václava IV. Autor se snaží tuto atribuci zpochybnit; je na našich specialistech, aby se k tomu kompetentně vyjádřili. Omlouvám se těm autorům, na něž se tu nedostalo a kteří se věnují jednotlivým klášterům různých řádů. Lze ale říci, že i tam možno nalézt leckteré upozornění – ať už jde o sledování toho či onoho aspektu zejména při zakládání či zániku jednotlivých konventů, což může vést dále.

Ivan Hlaváček

Petr ELBEL – Alexandra KAAR – Jiří NĚMEC – Martin WIHODA (Hg.)

Historiker zwischen den Zeiten.

Festschrift für Karel Hruza zum 60.

Geburtstag

Wien – Köln – Weimar 2021, Böhlau

Verlag 2021, 381 s. + 4 vyobr.,

ISBN 978-3-205-21350-5.

Významnému pracovníku Ústavu pro středověké dějiny Rakouské akademie věd připravili jeho spolupracovníci a přátelé k šedesátinám (1961) zajímavý sborník s 23 příspěvky rozdělenými rovnoměrně mezi české a Rakousko-německé autory. Jeho akcentem jsou dějiny středoevropského pozdního středověku a zejména podílu českých Lucemburků na jejích osudech. Protože jubilant zasáhl významně i do moderních dějin, je tu též oddíl novověký, byť minoritní. Shrňme, že tu Hruza jako redaktor (a iniciátor i spoluautor) třísvezkových portrétů rakouských a sudetoněmeckých historiků první poloviny předchozího století (tu je třeba zmínit zejména opakovanou pozornost smutně proslulé postavě Heinze Zatschka – nejnověji v časopisu Bohemia 60, 2020) zanechal významné svědectví. Lze ale uvést i jeho takřka detektivní, byť neúspěšné sledování stop archivní loupeže století, totiž významné části archivu Karlovy univerzity spolu s jejími starobylými insigniemi na konci druhé světové války, která zmizela beze stopy.

Po velmi subjektivně laděném úvodním slově Martina Wihody (s. 11–16) hodnotí Jiří Němec Hruzovy zásluhy o poznání (nejen) rakouské historiografie 20. století a připojuje k tomu i Hruzovu bibliografii. Druhý oddíl je nazván: Listiny a vládní praxe ve vrcholném a pozdním středověku. Ze šesti příspěvků je polovina věnována bohemikál-

ní problematice. Protože jsem této partii věnoval zevrubnější pozornost na jiném místě,¹ mohu přejít k tomu následujícímu: Židé a jejich pronásledování v pozdně středověké říši: Alexandra Kaar, *Kaiser Sigismund und seine Kammerknechte, oder: Wessen »neue Kleider« bezahlte eine verpfändete jüdische Gemeinde?*. Už titulem navazuje na Hruzovu stať z roku 2012 a sleduje složitá jednání a Zikmundův finanční nátlak na řezenskou židovskou obec, i když ta byla (resp. její platby) již od doby Ludvíka Bavorského zastavena Wittelsbachům.

Petr Elbel, *Im Zeichen der Wiener Gesera? Die Judenpolitik Herzog Albrechts V. von Österreich in Mähren*; Gesera znamená v jiddiš jednoznačně „zkáza“, tedy ani ne pogrom, ale doslova vykořenění, pokud se nepřistoupí ke křesťanství, a je spojena, což je obzvlášť zarmucující, s plánovitou iniciativou shora, v tomto případě se zetěm Zikmundovým, Albrechtem V. Habsburským, tehdy zástavním pánem Moravy a posléze i českým králem. Ten svou židovskou politiku na Moravě neprosazoval ale tak brutálně, jak to učinil ve Vídni a Rakousích v zájmu okamžité zcela mimořádné potřeby velké sumy peněz. Ovšem prameny jsou natolik torzovité, že vyřknout „definitivní soud“ bude těžko možné. Nicméně řada Elbelových tezí zaslouží pozornost.

Další okruh se zaměřuje na propagandu a komunikaci v pozdním středověku. Uvozuje jej stať Kláry Hübnerové *Am Anfang war Propaganda* s dlouhým podtitulkem, který je třeba ocitovat: *Vom widerspenstigen Begriff zu den Umrissen einer politischen Kommunikationskultur in der Zeit Wenzels*

1 Srovnej: Ivan HLAVÁČEK, *Strípky zahraničních diplomatických edic a zpracování*, Sborník archivních prací 2/2021, s. 498–519.

IV. Ein Erfahrungsbericht. Zdálo by se, že autorka láme kopí, ne poprvé a doufejme, že ne naposled, za očistění pověsti Václava IV. spíše marně, i když není jediná, ale zatím bez výraznějšího ohlasu. Ale je třeba to činit, protože se na něj nabalilo příliš mnoho balastu, už i středověkého, který při kritice zdaleka neobstojí. Tu upozorňují zejména na její dvě stať z roku 2016 na poměrně odlehlém místě, totiž v Biuletynu Polskiej Misji Historycznej 12, 2016 a ovšem na stále nevydávaný sborník z erfurtského symposia z jara 2017 (ale dostupný z internetu). Následuje stať Dušana Coufala, *»Erben des Königreiches« und »Kuttenberger Ausländer«*. *Das politische und nationale Denken einer hussitischen Invektive von 1416, Analyse und Edition*. Její vznik vyvolalo zmasakrování posla Václava IV. Racka Kobylky s doprovodem davem kutnohorských horníků zfanatizovaných německými kněžími. Coufal podává po částečné edici K. Höflera i její první kompletní a kritickou verzi pečlivě upozorňující na přechytné biblické aluze.

Pavel Soukup, *Kreuzzug und Universitätsmesse. Zwei Leipziger Predigten aus der Zeit der Hussitenkriege*. S mimořádným rozhledem a znalostí rukopisů analyzuje autor situaci v kazatelské, současnou politickou situaci reflektující literatuře lipské univerzity 20. a 30. let 15. století a soustřeďuje se zejména na dvě pohřební kázání: Petra Storchy na vévodu Viléma († 15. 3. 1425) a neznámého autora na počest vévodova syna Friedricha Svárliového († 8. 2. 1428) a akcentuje tenor jejich křížáckých podtextů.

Přemysl Bar, *Auf der Suche nach den Ursachen der Misserfolge. Überlieferungen zur politischen Propaganda des Deutschen Ordens im Streit mit der polnisch-litauischen Union*. Autor sleduje propagandistický boj

polsko-litevského soustátí se státem německých rytířů a konstatuje na straně Řádu neefektivnost jeho aktivit.

Martin Čapský interpretuje zprávy Starých letopisů českých o devastujícím požáru Jihlavy v roce 1523. V pátem oddílu přicházejí dvě rozpravy, které se věnují reprezentaci na dvoře Václava IV: Roberta Novotného o dvorském mecenátu na jeho dvoře na příkladu iluminovaných a zejména biblických rukopisů jeho dvořanů a v literárním kontextu na Vavřince z Březové (tu snad mohu upozornit ještě na svou stať z r. 1998 v komentářovém svazku k štyrskohradecké faksimilii tzv. Rotlevovy bible) a Marie Theisen o stopách Václavova vídeňského „pobytu“ (zajetí ve Vídni v letech 1402–1403).

Šestý oddíl nazvaný Nemoci a smrt mocných přináší rovněž dva mediivistické příspěvky: Olof B. Rader rozebírá ataku dny u Karla IV. při návštěvě Magdeburku rok před smrtí a Ondřej Schmidt ze svých nedocenitelných severoitalských pramenů novinek přináší jistou anamnézu smrti první manželky Václava IV. Jany; šlo o tuberkulózu. Jeden bod pro K. Hübner, neboť báchorky o Václavově podílu (jako majitel nebezpečných psů) na její násilné smrti přispívaly k jemu nepřítivným fámám.

Poslední tři stati spojuje stín moderního nacionalismu. První na řadě je nejrozsáhlejší stať sborníku od Andree Hermenegilda Zajice, který v dobrém slova smyslu udělal ze zdánlivě nevýznamného odborného tématu doslova dramatickou četbu nadto doprovobenou neuvěřitelně fundovanou pramennými odkazy, ale i literaturou včetně české a s evidencí i jiných než tištěných médií. Tématem je Žlutický kancionál, významná uměleckohistorická, ale zejména jazykově česká památka 16. století jako předmět nekončícího německo-českého

nacionalismu. Ten antagonismus doutnal již od 19. století, aby kulminoval v době kolem roku 1939 a po něm.

Pak přichází facetka Martiny Hartmann o Margaretě Kühn, dlouholeté pracovníci Monumenta Germaniae Historica o jejich zásluhách o záchranu archivu a jiných materiálů MGH za války. Knihu uzavírá rejstřík, který chybí, ale stať o historii nacistického stanného soudu v Brně od Vojtěcha Šustka. Sborník tak přináší široké spektrum témat jak pro mediivisty, tak i v jisté míře pro badatele o novověkých dějinách.

Ivan Hlaváček

Anna ZIENER – Gernot HILBERT

Pamětní kniha Korunní (Krondorf)

Stráž nad Ohří, obec Stráž nad Ohří 2019, 288 s., ISBN 978-80-270-7032-9.

V důsledku vysídlení většiny obyvatel německé národnosti z Československa po roce 1945 zmizel i kus historie měst a obcí, kde tito tzv. českoslovenští Němci dříve žili po celé generace. Vylidněné oblasti jakoby částečně ztratily svoji minulost, obrazně a dílem i ve skutečnosti. S lidmi mnohdy mizely i památky na ni. To se zhusta týká také městských a obecních písemností, třeba pamětních knih. Ty byly v tom lepším případě zachráněny novými „osvícenějšími“ osídlenci a dnes tvoří součást českého národního archivního dědictví či byly přeneseny za hranice, kde zůstaly v soukromém držení nebo se dostaly do německých archivů. Mnoho jich ovšem z různých důvodů navždy zmizelo.

Že se jedná o ztrátu citelnou, si uvědomovali i někteří noví osídlenci a jejich potomci, zejména ti se zájmem o historii „je-

jich“ měst a obcí, mnohdy již příslušníci těch generací, které poválečnou výměnu přímo nezažily. Pamětní knihy byly totiž v obcích povinně vedeny na základě dekretu nejvyššího purkrabího Karla hraběte Chotka z 1. srpna 1835 od počátku roku 1836. Dekret obsahoval pokyny k jejich vedení, zejména k zevní úpravě knih, jejich obsahu či osobě zapisovatele. Úvod kroniky měl obsahovat odkazy na archivní památky (listiny, spisy), na tištěné prameny, kronikářským záznamům měla předcházet stať se stručným vylíčením místních dějin s citací pramenů. Vlastní kronikářské záznamy se měly zapisovat bezprostředně po zachycovaných událostech, kroniky či pamětní knihy byly majetkem zřizovatelů a měly být důkladně opatrovány.

Výše uvedené skutečnosti byly a dosud jsou klíčové pro laické a nakonec i profesionální zájemce o regionální historii měst a obcí. Pokud se pamětní knihy dochovaly, jsou často badatelsky využívány a současná města či obce je nechávají z němčiny překládat do češtiny, mnohdy se i vydávají tiskem. V případě nedochovaných pamětních knih je situace pochopitelně mnohem složitější a zájemci o dějiny lokalit musí využívat jiné informační zdroje. Anebo jdou cestou obce Stráž nad Ohří na Karlovarsku, která koncem roku 2019 vydala pamětní knihu obce Krondorf (dnes Korunní, část obce Stráž nad Ohří), byť se tato pamětní kniha ve skutečnosti nedochovala.

Jak k tomu vůbec mohlo dojít? Stalo se tak díky aktivitě MUDr. Anny Ziener a Gernota Hilberta, rodáků a vysídlenců z Krondorfu, kteří žili od roku 1946 v Bavorsku a po většinu života pracovali na „rekonstrukci“ ztracené pamětní knihy. Hlavní motivací bylo zaplnit bílé místo v historiografii jejich rodné obce a ta – Stráž nad

Ohří – nyní vydala český překlad jejich *Pamětní knihy Korunní* (Gedenkbuch Krondorf). Autoři z archivních pramenů zjistili, že pamětní knihy obcí Korunní, Okounova a Stráže nad Ohří byly od třicátých let minulého století vedeny krondorfským učitelem Franzem Grumbachem, který tam vedl i dodnes dochovanou školní kroniku. Ta byla nalezena v Německu v rodině posledního krondorfského starosty Lorenze. A jelikož se pamětní kniha obce Korunní a její osady Kamenec nezachovala, bylo snahou autorů vytvořit alespoň její novodobou „repliku“, kterou zpracovali na základě studia dostupných archivních a jiných historických pramenů. Postupovali podle principu nápodoby, kdy si jako vzor vzali dochované Grumbachovy kroniky. Tím bylo dáno základní schéma jejich práce, která odpovídá obsahu podobných zpracování dějin obcí (tj. historické osídlení, vývoj obce, církevní, školské a zdravotní poměry, obchod, řemesla, zemědělství a lesnictví, spolkový a kulturní život, každodenní aktivity občanů i mimořádné události, např. období obou válek).

Z hlediska formy pamětní knihy tedy bylo vše v pořádku, větší problém nastal s jejím obsahem. Zde vzbudil princip nápodoby, který se v obsahové stránce pamětní knihy pochopitelně zřetelně projevil, rozporuplné reakce. A zažehl také polemiku nad tím, zda má Stráž nad Ohří vydání takové publikace finančně i jinak podporovat. Zde je třeba si uvědomit, jak důležitá byla při vedení pamětních knih osoba kronikáře, resp. zapisovatele. To si uvědomovali i českoslovenští zákonodárci, kteří v lednu 1920 schválili zákon č. 80/1920, o pamětních knihách obecních. Podle této normy bylo vedení obecních kronik povinné, veškeré záležitosti s ním spojené měla na sta-

rostiti volená letopisecká komise, která dohlížela mj. i na jejich obsah. Kronikář, resp. zapisovatel jí tedy předkládal ke schválení koncepty svých zápisů a teprve poté je mohl přepsat do pamětní knihy definitivně.

Z výše uvedeného je tedy zřejmé, že obsah pamětních knih nikdy nebyl pouze jeho osobní záležitostí, ale že podléhal schvalovacímu procesu, který byl logicky výsostně politický. Franz Grumbach, který vedení obecních kronik převzal ve školním roce 1930/1931, tomuto procesu bezpochyby podléhal také a mohl zapisovat pouze záznaky, které byly letopiseckou komisí, resp. obecním zastupitelstvem uznány za způsobilé. Je tedy nasnadě, že zejména ve druhé polovině třicátých let minulého století, kdy v národnostně smíšených oblastech Československa dominovala Sudetoněmecká strana, odpovídaly zápisy tehdejší politické a společenské realitě. A tato realita se v obsahu Grumbachových kronik, ale i v aktuálně vydané pamětní knize zřetelně odráží. Pokud ovšem Anna Ziener a Gernot Hilbert vytvářeli „repliku“ ztracené pamětní knihy obce Korunní a vycházeli z výše uvedených „vzorů“, nemohl být výsledek jejich snažení podstatně odlišný.

Nabízí se tedy otázka, zda mají současné obce vydávání takovýchto „replik“ podporovat. Domnívám se, že ano, a na žádost vedení obce Stráž nad Ohří jsem vydání publikace doporučil. Je však třeba vzít do úvahy veškeré skutečnosti, které jsou uvedeny výše: publikace jako „replika“ pamětní knihy odráží vše to, co bylo o vedení pamětních knih napsáno, a laičtí ani odborní uživatelé ji stejně jako pamětní knihy obecně nemohou pokládat za objektivní informační zdroj, jelikož odráží dobu, v níž vznikala, a reflektuje skutečnost, jakým způsobem k jejich vzniku došlo. Jestliže tedy budou

laičtí i odborní uživatelé touto optikou posuzovat zmíněnou publikaci Anny Ziener a Gernota Hilberta, pak neexistuje příliš důvodů, proč odmítat její existenci i participaci obce na jejím vydání. Pamětní knihy nikdy nevynikají stoprocentní objektivitou, stále se však jedná o jeden z důležitých pramenů k dějinám obcí, s nímž je však třeba umět náležitě pracovat a při jehož interpretaci je zapotřebí mít neustále na mysli jeho charakter a okolnosti jeho vzniku.

Ani vydaná Pamětní kniha Korunní, která vznikla díky enormnímu úsilí obou autorů, není objektivním odborným zpracováním historie obce. Je to dáno jak formálními, tak zejména obsahovými skutečnostmi. Citelně pochopitelně chybí odkazový poznámkový aparát, který nemůže nahradit stávající soupis použitých pramenů a literatury. Subjektivní a stranický pohled je zřetelný ve všech „tradičních“ problematických pasážích dějin česko-německého soužití. Tyto problémy se táhnou od raně středověkého osídlení českých zemí, kdy se v textu opakují již dávno vyvrácená či zcela neopodstatněná tvrzení patřící do společenského diskursu devatenáctého, případně raně dvacátého století (viz např. Bretholzovy teorie o slovanském či germánském osídlení pohraničních oblastí), pokračují subjektivním líčením české formy reformace (husitství), neobjektivním, místy vysloveně demagogickým či nepravdivým popisem událostí po vzniku Československa, problematickým pohledem na jeho prezidenta Edvarda Beneše a naopak snahou bagatelizovat roli obyvatelstva německé národnosti Československa při rozbití společného státu a zejména v letech 1938–1945. O pozitivních stránkách vývoje v meziválečném období se v pamětní knize naopak téměř nepíše. Touto dikcí se zmíněná

publikace zcela jistě mnohem více podobá dobovým pamětním knihám Grumbachova typu.

Některé pasáže jsou tak zbytečně neko-rektní a také po výrazové stránce je mnohdy expresivita na škodu věci: pražská vláda měla po roce 1918 údajně „ateisticko-bolševickou orientaci“ a tolerovala „orgie ničení sakrálních předmětů“, města a vesnice byla „okradena o stará německá jména“, což podle autorů představovalo „zlodějský akt na jazyku, který měl oslabit německou identitu“. Problematické je i mnohokrát opakované tvrzení o kultu osobnosti obou meziválečných prezidentů, o Masarykovi se prý „mluvilo s nezaslouženou úctou“, Beneš údajně proti Němcům „lživě intrikoval v zahraničí“. Období let 1938–1945 prý i krondorfským Němcům přineslo mnohá zklamání, ovšem, jak píše autoři, „ta nej-smutnější ze všech dějinných kapitol byla stále ještě před námi“. Z pohledu okupačního vyhlazování celých obcí a masového vraždění v koncentračních táborech se jedná o tvrzení poměrně nepřípadné, stejně jako reflexe v citované básni Erharda Nowaka: „Byly to zlé časy, nepřál bych si je nikdy znovu zažít.“ Však většina Čechů také na léta okupace nevzpomínala zrovna s láskou a nadšením...

Přesto, jak již bylo shora uvedeno, nelze mít proti úsilí autorské dvojice sepsat pamětní knihu obce Korunní námitky, zejména při vědomí toho, že se jedná o subjektivně zabarvený výklad vytvořený na základě relevantních pramenů. A nebylo by ani moudré vytýkat obci Stráž nad Ohří, že vydání této publikace podpořila, byť se nejedná o komplexní zpracování historie obce. Publikace autorské dvojice Zinner – Hilbert má pro dějiny obce Korunní zcela jistě význam jako jeden z důležitých pramenů,

jako „náhrada“ ztracené Grumbachovy kroniky, která by měla podobnou obsahovou strukturu i ideově zaměření. Navíc nelze opomenout ani pasáže, které by již Grumbach ve své pamětní knize neměl, totiž události po roce 1945 (zajímavé je třeba líčení prožitků vysídlených dětí v bavorských školách), jejich reflexe pamětníky a jejich rezonance až téměř do současnosti. Ano, i v těchto případech by se jednalo o ryze subjektivní, mnohdy zbytečně konfrontační, ovšem rovněž poměrně cenné reflexe, které si zaslouží být zaznamenány. Pro Němce i pro Čechy je dobře, že zaznamenány byly. A některé jsou i úsměvné, tak třeba vtipná pasáž o krondorfské minerální vodě, která jen málokdy chybí na našem stole. I z toho důvodu je sepsání i vydání výše uvedené publikace třeba přivítat jako jeden z důležitých pilířů historiografie obce Korunní a jako historický pramen, s nímž je zapotřebí počítat, ovšem u vědomí všech jeho uvedených slabin, při případném komplexním zpracování dějin této obce.

Karel Řeháček

Středověk

Pavlaína CERMANOVÁ – Václav ŽŮREK (ed.)

Books of Knowledge in Late Medieval Europe. Circulation and Reception of Popular Texts

(= Utrecht Studies of Medieval Literacy, 52)

Turnhout, Brepols Publishers 2021, ISBN 978-2-503-59463-7, XIII+376 s., s řadou vyobr.

Před ještě třiceti lety by vydání knihy v české „režii“ v prestižním západoevropském

nakladatelství budilo oprávněnou senzaci, ale dnes už jsme si na to zvykli. Tím spíše pak jde-li o knihu, která je inovativní povahy a k níž je jakýmsi – rovněž inovativním – pendantem doslova paralelně vyšedší titul český,¹ na nějž zde vůbec není ani upozorněno (ačkoliv se jedná o podstatnou práci týchž autorů). Proto je úvodem třeba o něm říci pár slov, ač by si zasloužil důkladnější pozornost. Časová koincidence zřejmě způsobila, že nedochází k vzájemné citaci, a zejména k zřetelnému vytyčení bezprostředního vzájemného vztahu oněch čtyř bestsellerů v obou publikacích. Jsou to: *Secreta secretorum*, *Lucidář*, *Jakub de Cessolis Liber scaccorum* a posléze. *Martina Opavského Kronika papežů a císařů*. V těchto partiích lze v podstatě říci, že anglická verze je stručnějším pojednáním tématu.

Obrátím-li posléze pozornost k referovanému svazku, je na první pohled patrna výraznější rozmanitost, která vyplývá už ze samotného obsahu, neboť jde o výstup ze sympozia, konaného v roce 2018. Po úvodní desetistránkové rozvaze obou redaktorů, která se v obecném opírá o vytyčení problematiky výše představeného českého souboru, jde o 13 rozprav, o něž se podělilo pět zahraničních a devět českých autorů, kteří ke své práci využili impozantně, ovšem většinou zprostředkovaně formou rukopisných katalogů několik set rukopisů z více než sedmdesáti knihoven. Frekvencí mezi nimi vyniká ovšem pražská Národní knihovna s 62 citovanými rukopisy, následovaná pražskou kapitulní knihovnou (32 svazků), knihovnou Národního muzea

(14 svazků) a knihovnou strahovských premonstrátů (7 svazků), aby v Praze jedním přispěli ještě františkáni od Panny Marie Sněžné. Řadou dalších svazků ovšem s výrazně menšími počty rukopisů (do deseti svazků) přispěly skoro všechny zbývající českomoravské rukopisné knihovny. Překvapuje tu ale naprostá absence naší snad třetí nejvýznamnější domácí rukopisné knihovny, totiž jihočeských cisterciáků ve Vyšším Brodě. Ta je jedinou klášterní a jednou ze tří církevních knihoven, které jsou odrazem původního středověkého souboru. O ní platí, že je tomu tak do značné míry, u obou kapitulních – zejména to lze říci o pražské – jen omezeně. Dal jsem si tu práci a prošel její obsahový rejstřík tištěného katalogu v Xenia Bernardina II-2 z roku 1891.² A opravdu. Dají se tu najít některé zde v úvahu připadající jednotliviny. Tak např. *Kronika papežů a císařů* Martina Opavského (s. 101) i některé zřetelné doklady další (viz níže). Nicméně je třeba vždy brát v úvahu obrovské množství ztrát a kombinovat to i s autentickými středověkými soupisy.

Ze jmen autorů a citovaných rukopisů jakož i z úvodu vyplývá, že převládá pozdně středověká a bohemikální problematika, i když nalezneme i jiná témata. To je možno dokládat zejména na rozsáhlé stati Pavla Blažka a Barbory Řezníčkové, která sleduje Pseudo-Bernardův (rozumí se Bernard z Clairvaux) spisek nazvaný *Epistola de cura rei familiaris*. Dílku, které vzniklo kol r. 1200, se zřejmě ve 13. století nedostávalo přílišné pozornosti, zato pak v následující-

1 Pavlína CERMANOVÁ – Jaroslava SVÁTEK – Václav ŽŮREK – Vojtěch BAŽANT, *Přenos vědění. Osudy čtyř bestsellerů v pozdně středověkých Čechách*, Praha 2021, 701 s.

2 Xenia Bernardina: *Sancti Bernardi primi abbatis Claravallensis octavos natales saeculares pia mente celebrantes ediderunt antistites et conventus cisterciensis provinciae Austriaco-Hungaricae*, Vindobonae 1891. Sv. 1–5.

cích dvou stoletích se (asi nejen) v českých zemích naopak těšilo mimořádnému zájmu. Autoři zjistili 39 dochovaných rukopisů latinského znění a několik dalších dvou českých překladů, které se nalézaly zejména v rukách církevních činitelů. Protože dílko samo není velkého rozsahu, tak autoři do jisté míry sledují skladbu celých rukopisů, v nichž se nacházelo. Jeho rozšíření v jiných zemích autoři už nesledovali, protože to by přesáhlo možnosti jejich rozpravy. Lze to totiž oprávněně předpokládat, protože šlo o trojmístná čísla, jak to takřka vyplývá z připojeného seznamu edic tohoto textu v jiných národních jazycích. Alespoň sonda do katalogu s dobrými rejstříky některé velké zahraniční knihovny by ale byla užitečná. Že by šlo vysledovat cestu, kterou se dílko k nám dostalo, je ale velice nepravděpodobné, ba takřka vyloučené. Spoléhat nelze ani na zcela náhodně přicházející kolofón. Ale i tak se nám odkrývá málo známá stránka středověké knižní kultury.

Je ale třeba věnovat zejména pozornost dalším, i nebohemiakálním textům, což leckdy znamená pochopitelně i nečeským autorům. Tak Jaroslav Svátek se zabývá staročeským překladem zřetelně staršího německého překladu původně latinské katechetické příručky první poloviny 12. století Honoria z Autunu (Augustodunensis), která byla v pozdně středověkých Čechách (pod názvem Lucidář) oblíbenou pedagogickou pomůckou. Tomu předchází stať Gleba Schmidta o obecném působení tohoto spisku od skromných začátků až doslova k obecné explozi zájmu, jež zasáhla i Čechy, kterou Svátek kvalifikovaně skicuje. Nemohu ale souhlasit s jejím označením jako „Old Bohemian Literature“, protože šlo o „Old Czech Literature“. Vítaně ovšem autor dílo interpretuje v kontextu s jinými texty, které při-

slušný rukopis přináší. A kdyby se poukázalo na J. Jakubcovu trefnou charakteristiku díla v jeho Dějinách české literatury, nebylo by to na škodu.

Lucie Doležalová vystopovává osudy dílka *De tribus punctis christianae religionis* i od Tomáše Irského (Hibernicus), které je ve Vyšším Brodě dochováno dvakrát (sign. 16 a 59). Pokud jde o působení tohoto dílka v pražském arcibiskupství lze říci, že bylo takřka nedílnou součástí diecézních statut Arnošta z Pardubic a tudíž počet jeho exemplářů v rámci jejich povinné držby na farách šel do mnoha set, ne-li několika tisíců. Tu by autorce bylo možná k užítu nahlédnout do sborníku göttingenského sympozia o partikulárních synodách, kde je v souvislosti s uvedenými statuty věnována pozornost i Třem punktům.³

Vojtěch Bažant analyzuje opravdový evropský dlouhodobý bestseller, totiž Kroniku papežů a císařů od Martina Opavského. Dana Stehlíková si vybrala jako téma pragmatickou literaturu, totiž lékařství. Sleduje Herbář Křišťana z Prachatic a jeho staročeské adaptace. Lukáš Lička navazuje studií o významném, zřejmě porýnském okulistovi Reinbotovi Eberhardi de Castro, který patřil jeden čas k předním lékařům Karla IV., jehož traktátu *De perspectiva* se v širokém rámci další středověké literatury oboru věnuje. Závěrečná stať Pavlína Cermanové doplňuje úvodní rozpravu Stewen J. Williamse, který sice také analyzuje (Pseudo) Aristotelskou encyklopedii *Secreta secretorum*, činí tak ale z obecného pohledu a zejména v širokém celostně evropském kontextu i s jejich výchozími počátky. Zejména

3 Nathalie KRUPPA – Leszek ZYGLER, *Pfarreien im Mittelalter: Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich*, Göttingen 2008.

ale podává několik možných definic resp. členění „knih vědění“ ve středověku a jejich uplatnění. Cermanová naopak sleduje tuto encyklopedii ve výrazně bohemikálním kontextu.

Další stati zabírají široký evropský prostor, a i když tam český element vlastně nepřichází v úvahu, jsou pro v titulu knihy vytčené téma podnětné. Julia Burkhardt přispěla textem o *Bonum universale* augustiniánského kanovníka Tomáše z Cantimpré, který srovnává svět včel se světem řeholníků a ukazuje rovněž na poměrně hojný výskyt tohoto dochování v českých knihovnách. Ostatně autorka se tématem zabývala již ve sborníku věnovaném knihovně augustiniánů-kanovníků v Roudnici.⁴

A konečně jde o stat Baudouina van den Abeele, který se po léta zabývá středověkými fyziology, tedy texty o zvířatech. V této rozpravě se věnuje nejrozšířenějšímu z bestiářů, totiž dílu blíže nezařaditelného Theobalda, mnicha italského původu, jehož různé atribuce jsou pouze hypotetické. Při jejich evidenci zjišťuje, že jen v pražských knihovnách je jich nejméně jedenáct různé provenience. Sborník, který si nepochybně najde své místo v mezinárodní mediévistice, je opatřen společným rejstříkem osobním i geografickým a soupisem citovaných rukopisů. Postrádám aspoň stručné charakteristiky jednotlivých autorů, což se dnes už běžně a užitečně prosazuje.

Ivan Hlaváček

4 Lucie DOLEŽALOVÁ – Michal DRAGOUN – Adéla EBERSONOVÁ (ed.), *Ubi est finis huius libri deus scit: Středověká knihovna augustiniánských kanovníků v Roudnici nad Labem*, Praha 2015.

Raný novověk

Andreas RUTZ (ed.)

Die Stadt und die Anderen. Fremdheit in Selbstzeugnissen und Chroniken des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (= Städteforschung Reihe A: Darstellungen Band 101)

Wien – Köln, Böhlau Verlag, 327 s.

s četnými vyobr. v textu,
ISBN 978-3-412-52105-9.

S A. Rutzem, profesorem na Technické univerzitě v Drážďanech, se čtenáři tohoto časopisu už nedávno setkali jako s autorem knihy o změnách uvnitř říšských hranic.¹ Tentokrát se jako redaktor ujal tématu na jedné straně sevířnějšího, na druhé naopak vzhledem ke komparativnímu kontextu tématu širšího. Podnětem se stalo půltisícileté výročí narození Hermanna von Weinsberg, městského písaře i člena městské rady v Kolíně nad Rýnem (1518–1597), významného kronikáře, ale i grafomana, ačkoliv pro dobu raného novověku je taková osoba doslova požehnáním. Jeho rozsáhlé *Gedenkbücher* zabírají celou dobu jeho života. Zatímco dobu svého mládí Weinsberg popisuje na základě pamětí a vzpomínek svých (starších) současníků, další informace podává na základě vlastní zkušenosti a svého subjektivního vidění. To ovšem rovněž znamená, že tam, kde nebyla k vlastním dějinám rodu k dispozici fakta, nastoupila jeho fikce. To se ale netýkalo jeho současnosti. Tam byl vnímavým pozorovatelem nejen ve svém bezprostředním okolí, ale zejména také v každodennosti svého města a jeho záze-

1 Andreas RUTZ, *Die Beschreibung des Raums. Territoriale Grenzziehungen im Heiligen Römischen Reich*, Köln – Weimar – Wien 2018, zpr. ČČH 116, s. 1139n.

mí s různými, i když spíše občasnými pohledy do souvislostí obecných.

Weinsbergovo dílo psané německy bylo vydáno v letech 1886–1926 v pěti svazcích, které vedle rozsáhlých úvodů a komentářů obnášejí více než 1700 tištěných stran! Po válce bylo reprintováno a je k dispozici i online, takže je snadno použitelné, i když jsou edici vytýkány některé ediční poklesky. Bylo mu v široké komparatistice věnováno v roce Weinsbergova velkého výročí samostatné, široce koncipované sympozium. V celkem pěti oddílech (jen prostřední z nich je věnován Weinsbergovi) se vystřídal 15 autorů. Dva příspěvky úvodní metodické partie jsou prací jednak editora, druhý pak Michaely Fenske. Rutz načrtává problematiku „Fremdheit in städtischen Selbstzeugnissen und Chroniken. Methodische und quellenkundliche Vorüberlegungen“, Fenske pak zachází do nejširšího rámce problematiky: „Relationalität und Relativität des Fremden. Perspektiven aus der europäischen Ethnologie“.

Druhý oddíl (*Tělo a pohlaví*) uvozuje stať Bianky Frohne „Zum Umgang mit verkörperter Differenz in Haus- und Familienbüchern des 16. Jahrhundert“; zde mám trochu problém s citací, protože nad právě uvedeným titulkem je ještě „nadtitulek“ *yetz will ich ettlich wundergeburt schreyben und malen*). Jde o interpretaci popisu porodu autorova mladšího bratra, na což navažují výklady o rozdílnosti pohlaví, jdoucí až k výkladu o zázračných porodech a lidech. Na ni navazuje Marco Tomaszewski, „Die Hausväter und die Anderen. Männlichkeitsentwürfe und soziale Ungleichheit in städtischen Familienbüchern und Hausratgedichten (14.–17. Jahrhundert)“.

Třetí partii tvoří čtveřice příspěvků o kronikářích a jeho díle pod hlavním titul-

kem *Hermann Weinsberg und die Anderen*. Uvozuje ji v komplexně laděné rozpravě Peter Glasner, „Symbolisierungsformen von Ich- und Wir- Identität bei Hermann (von) Weinsberg“, opět s nadepsaným *geschrieben und gemalt* (1518–1597) s pěti stranami ilustrativních vyobrazení. Zde se musím pozastavit u poněkud bizarní úvodní věty stati. Sice je nepochybně správná, ale: *Von nunmehr über dreihundert Jahren [!] wurde der Kölner Ratsherr und Vielschreiber*. Od Weinsbergova narození uplynulo opravdu více než tři sta let, tedy celá polovina milénia! Autor probírá některé intimnější koncipované partie Weinsbergových *Gedenkbücher* a jeho podvědomé hledání rodné identity.

Název Rutzova příspěvku je sám o sobě dostatečně sdělný: „Die Anderen im Krieg. Spanier, Niederländer und anderes ‚Kriegsvolk‘ in den Aufzeichnungen des Kölner Ratsherrn und Chronisten Hermann Weinsberg (1518–1597)“. Autor probírá roztroušené zmínky o vojácích a sleduje i jednotlivé izolované lupiče (*Freibeuter*). Krisztina Péter, „Hermann von Weinsberg and the Others“, věnuje mj. pozornost i kolínským židům. Zejména však zaujme zmínka o tom, že ve stájích Heřmanova otcovského domu i stájích okolních domů často nocovaly až stovky poutníků z Čech (na prvním místě výčtu), Rakouska a Uher. Eva Büthe-Scheider, *Namensschreibung und Identität im Köln des 16. Jahrhunderts*, zabrousila na pole onomastiky, opět s „nadanadpisem“ *Weinsberch – Weinsberg – Weinsbergh*.

Ve čtvrté partii (*Vlastní a cizí*) se nabízí tři stati, akcentující vazbu „My a Oni“. Mark von der Höh, „Die Fremde im Haus. Sklavinnen im Spiegel der Florentiner Familienbuchüberlieferung“ ukazuje, jak rů-

né druhy pramenů samy o sobě mohou – popisující realitu – svěst na scestí. Proti soudním knihám, resp. vězeňským protokolům, nahlížejícím situaci z té stinné stránky, staví autor různé rodinné zápisy, které ji podávají výrazně jinak, i když ovšem též s jistým odstupem; referuje zejména o kojných, kde se často dají těžko rozlišovat rozdíly mezi svobodnými a otrokyněmi. Vychází se z materiálu 14. a 15. století.

Poslední tři stati této partie stačí pochytit povětšinou už jen bibliograficky: Simon Siemianowski, „Welsch‘ oder ‚deutsch‘? Spielräume der Identifikation und Abgrenzung in Nürnberger Selbstzeugnissen. Zum Italienstudium um 1500“, řeší otázku identity zejména na základě dopisů Christopha Kresse otci, pocházejících z padesátých let 16. století. Christian Schlöder, „Vorurteile und eigene Erfahrungen. Beschreibungen von Fremden in der Chronik des Hannoverischen Kammerschreibers Johann Heinrich Redecker (1682–1754)“ tematizuje dva folianty s více než tisícem stran, doprovázených četnými, často barevnými vyobrazeními různých žánrů.

Poslední oddíl je označen jako *Literární konstrukce cizosti*. Přináší dvě rozpravy: Sergius Kodera, „Feindselige Mensch-Tiere im Labyrinth der Großstadt. Das Elisabethanische London in der Wahrnehmung Giordano Brunos“ podává svědectví o tehdejší xenofobii. Také následující text se týká Londýna: Manfred Groten, „Verfremdung des Verstrauten. Daniel Defoes fiktiver Erlebnisbericht über die Pest in London 1665“.

Dvacetistránkový výběrový seznam pramenů a literatury, jakož i společný rejstřík místní (jen jediná z bohemikálních zmínek má relevanci a je uvedena výše) a osobní, uzavírají zajímavou knihu, která přímo vy-

bízí ke komparaci, a to tím spíš, že ani u nás nejde o zcela cizí problematiku.

Ivan Hlaváček

Ferdinand OPLL – Martin SCHEUTZ (eds.)

Die Osmanen vor Wien. Die Meldemann-Rundansicht vom 1529/30. Sensation, Propaganda und Stadtbild

(Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Band 74)

Wien, Böhlau Verlag 2020, 424 s.,
2 tabelární přílohy,
ISBN 978-3-250-21052-8.

Kruhová veduta Vídně obležené Turkey roku 1529 není v české literatuře neznámá; výřez její centrální části zařadil do své klasické syntézy Josef Janáček, *České dějiny*. Doba předbělohorská 1526–1547, I/2, Praha 1984, příloha č. 16 před s. 65). K všestrannému posouzení této veduty se ve Vídni sešla v březnu 2019 mezinárodní konference badatelů z Rakouska, Německa, Polska, Švýcarska a Velké Británie. Dva vídeňští historici, Ferdinand Opll a Martin Scheutz, poté sestavili kolektivní monografii, jejichž sedmáct spoluautorů reprezentovalo řadu zainteresovaných oborů: historii obecnou i regionální (dolnorakouskou a vídeňskou), dějiny umění, kartografie a médií, historickou geografii (dějiny krajiny) a turkologii, ale i pohled archivářů a muzejníků.

Vzácný ikonografický pramen ve své jednobarevně kreslené i kolorované verzi je koncipován ve dvou soustředných kruzích: vnitřní kruh podává schematicky zjednodušený obraz Vídně včetně obranných posad uvnitř hradeb, kdežto kruh vnější zobra-

zuje mohutný stanový tábor a vojska obléhatelů. Veduta kompozicí navázala na způsob zobrazení prostoru v tradici antické a středověké kartografie, ale zachytila i výraznější podobu některých staveb (zejména chrámů a opevnění) z počínajícího raného novověku. Vznik díla v dubnu 1530 následoval krátce po odtažení ztroskotavší osmanské armády (14. října 1529), tedy pouhých zhruba 200 dnů od klíčové události.

Šest dřevorezů, které tvoří celek rozsáhlé veduty, zhotovil v Norimberku Niclas Meldeman. Nevytvářel historický dokument, nýbrž dílo politické propagandy, jež mělo znázornit existenční ohrožení křesťanstva osmanským přívalem, ale které bylo zároveň obchodním produktem (ostatně úspěšným, což doložilo jeho druhé vydání). Vzhledem k existenci textových relací a paralelních vyobrazení na ilustrovaných letácích se při studiu veduty nabízí řada otázek o intertextualitě a komunikační úloze tohoto díla. Zároveň je patrné, že tu jde o modelové znázornění situace, nikoli o zcela spolehlivé vystižení reálně existujícího stavu.

Ke všem těmto otázkám se soustředili autoři studií, rozčleněných do několika tematických skupin: hmotná podoba, technické provedení a dochování veduty a její autorství; pojetí obrazu jako informačního média, promítnutí uměleckých a kartografických tradic do ztvárnění veduty; zpracování veduty v Norimberku jakožto centru evropské kartografie (stojí za zmínku, že o této tematice pojednal polský bohemista Wojciech Iwańczak); význam Vídně a jejího obléhání v osmanských dějinách; vídeňská sakrální a fortifikační topografie a zachycení krajinného rámce rezidenčního města.

Výklad v jednotlivých kapitolách je doprovázen četnými ilustracemi, které před-

stavují komentované detaily vídeňské veduty a množství komplementárního ikonografického materiálu. Jak je standardem u publikací Ústavu pro rakouský dějepyt, kniha je opatřena všemi náležitostmi včetně zevrubné (padesátistránkové) bibliografie a identifikačního rejstříku. Výjimečnému prameni z počátků existence habsburské monarchie a jejího soupeření s osmanským impériem se tu dostalo mimořádného zhodnocení. Vzhledem ke komparativnímu pojetí tematiky přináší však tato kniha mnoho poznatků také k dějinám kartografie, ikonografie měst, zpravodajství, knihtisku a k dalším aspektům kulturních dějin raného novověku.

Jaroslav Pánek

Siglind EHINGER
Glaubenssolidarität im Zeichen des Pietismus. Der württembergische Theologe Georg Konrad Rieger (1687–1743) und seine Kirchengeschichtsschreibung zu den Böhmischen Brüdern

(= Jabloniana. Quellen und Forschungen zur europäischen Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit, Band 7)
Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2016, 275 s. včetně 5 černobílých celostránkových vyobrazení s reprodukcemi titulních stran starých tisků a portrétu teologa, ISBN 978-3-447-10649-8.

Matthias NOLLER
Kirchliche Historiographie zwischen Wissenschaft und religiöser Sinnstiftung. David Cranitz (1723–1777) als Geschichtsschreiber der Erneuten Brüderunität

(= Jabloniana. Quellen und Forschungen zur europäischen Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit, Band 6)
Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2016,
184 s., ISBN 978-3-447-10573-6.

Ediční řada *Jabloniana* německého vydavatelství Harrassowitz, orientovaná na evropské kulturní dějiny raného novověku, publikovala v minulých letech dvě pojednání, která se týkají náboženských dějin českých zemí. Monografie věnovaná německému protestantskému duchovnímu Georgu Konradu Riegerovi (1687–1743) je významným příspěvkem nejen k dějinám württemberského pietismu, jehož byla představována osoba stoupencem, ale tematicky podstatně zasahuje i do dějin českých nekatolických konfesních kultur. Kromě toho, že Rieger byl velmi oblíbeným kazatelem, jehož homiletické sbírky nacházely ohlas i daleko za hranicemi Württemberska, napsal několik církevně historických děl, z nichž největší pozornost vzbudilo vylíčení osudů salcburských protestantů (*Der Saltz-Bund Gottes Mit Der Evangelisch-Saltzburgischen Gemeinde*, 1732–1733) a na pokračování vydávané pojednání o dějinách historické i obnovené (ochranovské) jednoty bratrské (*Die Alte und Neue Böhmische-Brüder*, 1734–1740).

Riegera k těmto historiografickým aktivitám nepřivedl pouhý intelektuální zájem. Zatímco první téma reflektovalo aktuální úděl salcburských protestantů, kteří byli na základě patentu z 31. října 1731 vypovězeni ze statků salcburského arcibiskupa a jejich nucený odchod do exilu vyvolal zájem a vlnu solidarity v evangelických komunitách po celé Evropě, Riegerova reflexe osudů historické jednoty bratrské, která byla založena na studiu jemu dostupných pramenů

a literatury, souvisela se vznikem exilového společenství v Herrnhutu, které se zformovalo v důsledku odchodu skupin tajných nekatolíků zejména ze severní Moravy do Horní Lužice a integračních snah pietisticky orientovaného hraběte Mikuláše Ludvíka z Zinzendorfu. Zájem mladého hraběte o dílo Jana Amose Komenského, o život polských sborů jednoty bratrské, které byly v 18. století již plně integrovány do struktur reformované církve ve šlechtické republice, ačkoliv si nadále udržovaly svoji identitu, a zejména udržované povědomí o českých bratřích mezi exulanty, kteří se usazovali v Lužici, vedly k tomu, že více než jedno století po nuceném odchodu jednoty bratrské z českých zemí a zániku jejích organizačních struktur v zemích jejich původu došlo k pozoruhodné aktualizaci jejich „odkazu“.

Pozornost, jaké se dílo historické jednoty bratrské těšilo v pietistických kruzích, není nijak zvlášť překvapivá, neboť mezi oběma typy zbožnosti lze najít shodné rysy, nicméně Zinzendorfem a jeho společenstvím deklarovaná návaznost na někdejší jednotu vyvolávala v kruzích luterských pietistů nejen zvědavost, ale i uměřenou kritickou ostražitost. Rieger, jemuž bylo úsilí mladého hraběte o zbožnou církev dobře známo, se proto rozhodl ověřit věroučné základy a církevní praxi starých bratří, čímž současně přispěl – ať už záměrně či nevědomky – k jejich recepci v Zinzendorfově společenství. Jeho dílo je zároveň svědectvím o tom, jakou pozornost vyvolávala ještě v době 18. století v prostředí německých pietistů česká reformace, počínaje vystoupením Jana Husa a husitským hnutím. Rieger se však ve svém pojednání nevyhnul ani kritickým postřehům. Zinzendorfovi vytkl, že při všech sympatiích k historické jednotě

přístupoval k jejímu dědictví selektivně – odmítl husitství a zejména táborství (k němuž se bratří výslovně hlásili), zřejmě proto, aby neohrozil vztah obnovené jednoty k luterství, z jehož zázemí hrabě nové společenství rozhodně nechtěl vyvést. Riegerovy postoje rovněž odrážejí ambivalentní vnímání Zinzendorfova hnutí v širších luterských kruzích, které v určitých projevech nové zbožnosti tušily nebezpečí rozpadu církve.

Pietistické zázemí předznamenalo také dílo druhého autora, Davida Cranze (1723–1777), který po studiích teologie v Halle do obnovené jednoty bratrské vstoupil a stal se Zinzendorfovým blízkým spolupracovníkem (sekretářem). Po jeho smrti byl Cranz vyslán na misií do Grónska, kde se během svého ročního pobytu intenzivně zabýval dějinami zdejší herrnhutské misie a připravil si materiál pro své nejdůležitější tištěné dílo (*Historie von Grönland*, 1765).

Po návratu na evropskou pevninu se stal na tři léta kazatelem českého exilového sboru v Berlíně-Rixdorfu (1766–1769), avšak nepodařilo se mu osvojit rodný jazyk exulantů natolik, aby v něm mohl pravidelně kázat a efektivně vykonávat duchovní správu. Přesto v něm tato zkušenost opět podnítila historiografické zájmy, napsal pojednání o dějinách českého exilu, které však zůstalo v rukopise, a na žádost církevního vedení rozpracoval obsáhlejší dílo věnované historické a obnovené jednotě bratrské, které bylo dvakrát publikováno tiskem v němčině (*Alte und Neue Brüder-Historie*, 1771 a 1772) a v následujících letech ve třech dalších jazycích. Jeho cílem bylo seznámit stoupence obnovené jednoty o jejich deklarovaných ideových kořenech, které měly spočívat v původním bratrském hnutí z čes-

kých zemí, ale především oslovit širší evangelickou veřejnost, ovlivnit její vnímání existence obnovené jednoty bratrské a posílit její pozitivní obraz. Ve čtyřicátých letech 18. století totiž Zinzendorfovo společenství čelilo literárním polemickým útokům, které podnítily některé teologické důrazy Zinzendorfových stoupenců.

Cranzovo dílo neoplývá originalitou, autor při svém zpracování bratrských dějin čerpal v první řadě z tištěných pramenů, zejména Jana Ľasického (*Historiae de origine et rebus gestis Fratrum Bohemicorum liber octavus*, 1649). Jeho dějepisectví bylo motivováno zejména pragmatickými ohledy – získat sympatie pro své společenství a vylepšit jeho obraz v komunitách evangelických církví. Cranz chtěl také nabídnout čtenářům z okruhu jednoty základní informace a poučení o bratrských dějinách a tímto zprostředkováním historického dědictví posílit kolektivní identitu obnoveného bratrského společenství. Přestože jeho dílo vznikalo v době rozkvětu osvícenství, v němž se začínaly profesionalizovat metodologické základy vědecké historiografické práce a prosazovat požadavky nestranné objektivity, svým charakterem zůstávalo na pozicích účelového konfesního dějepisectví, jehož hlavním posláním je pečovat o kulturu paměti konfesně vymezeného společenství.

Z obou uvedených publikací je zřejmé, že jejich autoři se s přehledem orientují v celém konfesně-společenském kontextu, v němž vznikala díla Riegera a Cranze. Svá pojednání načrtli na základě důvěrné znalosti prozkoumaného materiálu, přičemž v hojně míře využili také rozličných archivních fondů a dobové korespondence. Obě publikace ediční řady *Jabloniana* jsou nejen významným příspěvkem k dějinám recepce

české reformace v období 18. století, ale z obecnějšího pohledu také reflexí principů nadčasového transferu idejí, který se nenechává poutat rámcem institucionální kontinuity, ani konfesionální či jazykovými hranicemi.

Jiří Just

19. a 20. století

Thomas HUBER-FRISCHEIS – Nina KNIELING – Rainer VALENTA – Hans PETSCHAR

Die Familien-Fideikommissbibliothek des Hauses Habsburg-Lothringen 1835–1918. Metamorphosen einer Sammlung
(= Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, Bd. 111, Teil 3).

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2021, 1071 s. + 44 vyobrazení,
ISBN 978-3-205-21307-9.

Kniha udivujícího objemu se věnuje doslova zasutému subjektu, který se v 3. čtvrtině 19. století mohl podílet na kulturním životě Prahy, ale zřejmě se tak nedálo. Nenalezl jsem totiž při namátkové probírce literatury žádné styčné body s českým prostředím a abdikovavší císař Ferdinand V. byl v tomto kontextu spíše jen rázovitou figurou tehdejší Prahy. Jde o fideikomisní knihovnu habsbursko-lotrinského rodu na tehdejší dobu s impozantním rozsahem. Řečená knihovna tak nebyla ani první a bohužel ani poslední knihovnou, která Prahou za staletí prošla, aniž v její paměti zanechala výraznější či vůbec nějakou stopu. Nicméně přesto stojí na knihu aspoň stručně upozornit.

Leckterý čtenář se může nad jejím rozsahem pozastavit, tím spíš, že tam nachází

informace až bizarního rázu, jako je např. jmenovitý výklad o topiči v kamnech apod. Na druhé straně lze ale pochopit, že jiní budou vědci i za takové detaily, které lze označit za mikrohistorii *sui generis*. Bylo to umožněno skutečností, že se dochovalo mimořádné množství písemného materiálu včetně snad opravdu intaktní registratury. A nadto se autoři poohlédli i po jiných pramenech a využili i archiválie našeho Národního archivu či Archivu Pražského hradu. Vítaně dokonce do svých textů vložili porůznu i edice různých instrukcí či dopisů nebo jejich částí, pokud se týkají vlastního tématu. Ovšem jsou utopeny v textu, aniž by na ně bylo upozorněno v obsahu.

Naopak závěrem obsahu se setkáváme s dosti záhadným údajem, který odkazuje na oddíl *Transkriptionen*. Jde o dva dopisy (z let 1916, resp. 1919) posledního ředitele Fideikomisní knihovny Dr. Rudolfa Payera-Thurna. V první z několika málo dalších písemností žádá generální ředitelství o finanční výpomoc (*Aushilfe*) pro potřeby své rodiny (jde nejen o peníze na boty pro jeho děti a manželku, ale i o příspěvek na holení a čištění manžet a límců pro sebe a svého syna, které se musí obden nechat čistit a mnoho dalšího, nad čím se dnes čtenář věru nestačí divit). Vedle toho jde ale také o dopis svobodného pána J. A. Helferta, jímž dává knihovně do úschovy část své pozůstalosti. Ovšem v knize jsou porůznu publikovány i další dopisy či jejich části, různé směrnice aj., zejména v dodatku první části, které nejsou v obsahu konkrétně zachyceny vůbec, takže unikají pozornosti. Ale i jinak vznikají různé nepřehlednosti, když v textu jsou odkazy typu 3.1.2, ale neexistuje živé záhlaví, takže je třeba vracet k se obsahu, který ale někdy nepomůže (tak na s. 120 je odkaz na *Abschnitt* 6.2, ale v obsahu je jen

Abschnitt 6, ač právě tento oddíl má skoro 60 stran zajímavých statistik a vydaných pramenů, které jsou smyslně členěny).

Pro nás je nejzajímavější část první od T. Hubera – Frischeise (s. 19–430), pojednávající o vývoji knihovny do roku 1878. Je ovšem třeba konstatovat, že termín knihovna je tu třeba chápat velmi široce nejen jako sbírku knih s určitým zaměřením, ale jako soubor, v němž nalezly ne nevýznamné místo i jiné artefakty, zejména různé muzikálie, ale i rozsáhlé sbírky grafické a snad hlavně fotografická dokumentace událostí spojených s habsbursko-lotrinským rodem a itineráři jeho jednotlivých členů. To vše řádově v tisících jednotlivin, které byly doplňovány ještě souborem mincí. Pokud jde o počty knih, počítá Huber-Frischeis po převzetí osobní knihovny Františka I. v roce 1835, kdy výklad začíná, s řádově o něco více než 30 000 svazky knihovny tohoto panovníka, aby závěrem existence knihovny počet jejích knih výrazně přesahoval stotísícovou hranici.

Ve všech třech oddílech autoři (Hans Petschar je pouze autorem nedlouhé předmluvy) věnují pozornost odbornému knihovnímu personálu, který byl internacionální povahy (i Italové, mj. bratr architekta Negrelliho, s nímž je spojen slavný pražský viadukt), ale i služebnictvu, akvizici, resp. vyřazování dubletů, umístění knihovny (někdy byly knihy stavěny i ve třech řadách!). Období po roce 1878, kdy se knihovna proměnila v rodovou fideikomisi, je považováno za poměrně dynamické, ale ani zde není větší zmínka o zpřístupnění knihovny pro širší okruh čtenářstva. To se bez bližších údajů omezovalo na úzký okruh osob kolem panovníkova dvora. Ostatně Dvorní knihovna funkci veřejné knihovny plnila jistě daleko lépe, a tak tato

soukromá knihovna císaře Františka Josefa, který ji převzal po svém strýci, nevybočila z předchozích let.

Profil knihovny je charakterizován jako všeobecný, nicméně dostalo se zejména na velké ediční podniky, jako byla obrovitá řada obou Patrologií (latinské a řecké), kterou vydával abbé Migne. A upozorňuje se i na zajímavý soubor inkunábulí. Ten ovšem tvoří spolu nesouvisející jednotlivosti, obdobně jako sice malá, ale nikoliv nevýznamná skupinka rukopisů, z nichž některé patří k základním textům svého druhu (tak Tomáš Aquinský nebo Tomáš Kempenský, s. 737nn.), aniž jsou zmiňovány jejich původní či aspoň staré proveniencie. Zejména nás ovšem zajímá pražské období. (Praha vyhrála nad konkurenčním Štýrským Hradcem.) Tehdy se dozvídáme také řadu informací o tristním stavu Pražského hradu a o tom, že knihovna vzhledem ke svému rozsahu nemohla být v něm umístěna, nýbrž našla svůj domicil v nedalekém Toskánském paláci (i když na jiných místech knihy autor hovoří o Pražském hradu, což lze asi chápat jako jisté zevšeobecnění). A když už byla řeč o špatném stavu, Huber-Frischeis zmiňuje zprávu hofmistra von Brandise o tom, že z počátku měl excísar na Hradě k dispozici jen jedinou místnost, kde za španělskou stěnou se nacházela tzv. *Retirade*, po česku: přenosná pokojová toaleta (s. 141).

Není třeba končit takto až snad příliš prozaicky, ale *nihil humanum*. Ostatně zajímavých informací kniha poskytuje více a podstatnějších, takže doufám, že upozornění na ni se nemíjí svým účinkem. Zejména je třeba říci, že po vzniku Rakouské republiky fideikomisi habsbursko-lotrinská knihovna byla integrována do Rakouské národní, dříve Dvorní knihovny ve Vídni, v níž se v podstatě rozplynula. Dublety, kte-

ré byly vyřídovány i dříve, přicházely na řadu i zde. To už ale je jiná historie.

Ivan Hlaváček

Petr WOHLMUTH

***Východ proti západu? Krymská válka
(1853–1856) pohledem historické
antropologie***

Praha, Karolinum 2020, 432 s.,
ISBN 978-80-246-4602-2.

„Militární problematika v českém akademickém prostředí dlouhodobě a obecně představuje menšinové a téměř marginální téma, což platí jak pro obecně společenské i humanitní vědy, tak pro historiografii. Situace na tomto poli je dlouhodobě neutěšená a na toto téma se téměř pravidelně objevují v předmluvách nejružnějších knih a textů věru neradostné lamentace.“ Přesně takovouto „lamentaci“ začíná Petr Wohlmuth publikaci, která představuje upravenou verzi jeho disertační práce. Autorovy kritické názory na stav českého militárního dějepisectví jsou dlouhodobě konzistentní a vyjadřované poměrně pregnantně. Pokud by však čtenář očekával pouhý kritický rozbor a ostré soudy toho a těch, jež si to beze sporu zaslouží, a proto by knihu třebaš i odložil, ochudil by se o nevšední čtenářský zážitek a celou škálu inspiračních impulzů na více než 400 tiskových stranách, pojednávajících v prvním plánu o pro českého čtenáře odtažitém tématu krymské války z poloviny 19. století.

Autor člení publikaci na celkem osm částí, přičemž úvodní kapitola s názvem „Krymská válka a historiografie“ v sobě zahrnuje i svého druhu předmluvu a úvod celé práce. Nejen pro laického čtenáře, ale dle mého názoru i pro většinu členů české his-

torické obce předkládá následně Wohlmuth explikaci stavu bádání k tématu krymské války, přičemž se zaměřuje na britské a ruské autory. Na obou stranách je zřetelný úzce vyprofilovaný pohled na slavný konflikt, mající kořeny ve zcela odlišných kulturně-badatelských inerciálních soustavách.

Wohlmuth se ve svém přístupu záměrně odklání od makrokonceptuálních analýz, reflektujících určitý kulturně-historický či civilizační typus, a naopak využívá interpretace stojící na konkrétních akterských zkušenostech. V jistém smyslu se tak jeho práce stává unikátem nejen v rámci českého dějepisectví, ale dokonce ční i v kontextu celosvětovém. Jistě, britští autoři dotyčné ego-dokumenty reflektují, editují a zkoumají, ale nikdy tak nečiní v tak výrazné komparaci s ruskými prameny jako Wohlmuth. Ruští historikové naproti tomu až na světlé výjimky nepřekračují konzervativní paradigma a využívají prameny osobní povahy pouze k ilustraci ideově, politicky, civilizačně a kulturně podmíněného konstruktu apoteózy hrdinství ruského národa v krymské válce. Ve světle otázek, které si Wohlmuth klade, a ve srovnání s texty britské strany nemůže být takový obraz reality vzdálenější. Pokud bychom ovšem chtěli být hyperkritičtí a uvažovat v rovinách pro badatele-jedince prakticky nedosažitelných, zeptali bychom se, proč Wohlmuth obdobně nerefletoval také prameny francouzské, případně turecké provenience.

Ovšem pro jím vybranou oborovou a konceptuální orientaci, tedy symbolickou historickou antropologii, zaměřenou na zkoumání kultury války skrze ego-dokumenty účastníků, dva zvolené kulturní okruhy zcela jistě postačují. Z britského hlediska je dodnes v rámci militární kultury a historiografie krymská válka vnímána jako

cosi obtížně srozumitelného, téměř absurdního, vyznačujícího se mnohými protiklady. Ty ještě více vyniknou právě při komparaci s reflexí ze strany ruských protagonistů. Wohlmuthovu knihu není možné zařadit do progresivistického proudu nazývajících se new military history, on sám ji definuje jako kulturní dějiny války v nejširším slova smyslu. Jeho pomyslný metodologický a konceptuální rejstřík obsahuje totiž nejen jména jako John Keegan, Victor D. Hanson, John A. Lynn či Robert M. Citino, ale zejména Clifford Geertz a Robert Darnton. V konečném důsledku je tak smyslem Wohlmuthova textu odhalit prostřednictvím srovnávací etnografické interpretace dochovaných britských a ruských ego-dokumentů ve stylu zhuštěného popisu kulturu krymské války. Pokusit se jí porozumět, zejména příčinám toho, proč se dobová válečná zkušenost jevila jako absurdní, nesmyslná, a rozcházející se s očekáváním. To jsou ale cíle, které by byly pro většinu tuzemských vojenských historiků nepochopitelné, v lepším případě považované za irelevantní a na hony vzdálené konzervativnímu uvažování o tom, co je a není militární tematika.

Po tomto metodologickém, či spíše paradigmatickém představení vlastních pozic pokračuje autor v rámci druhé kapitoly možná trochu nekompaktně v přehledu užitých ego-dokumentů a stavu jejich dosavadní reflexe. Je evidentní, že prosopografický profil autorů textů, které Wohlmuthovi sloužily jako pramenná základna, je klíčem k mnohým porozuměním. Čtenář se však nemůže zbavit dojmu, že dotýcnou kapitolu by bylo patrně vhodnější rozčlenit jinak, tedy přesunout obecné úvahy k předchozí kapitole.

Třetí část knihy „Militární mechanika a tvář bitvy“ nechává čtenáře nahlédnout

do obecných rámců, v nichž se pohybovaly za a) představy aktérů obou stran a za b) technologicky dané parametry a další determinanty, které nakonec obrátily zmíněné představy vzhůru nohama a přispěly k oné absurditě, nepochopení a zmatení. Kapitola nabízí množství inspirativních postřehů, které lze nejen využít při případném vlastním bádání v oblasti dějin vojenství, ale zejména ke kritice technicistních a mechanicky pojatých textů v oboru.

Kapitola „Předvádění a očekávání“ vykresluje ráznou destrukci specifické militantní (nikoli nezbytně militární) maskulinity tváří v tvář realitě „moderního“ konfliktu, jaký krymská válka představovala. Na toto téma pak plynule navazuje kapitola „Zoufalství a hanba“. Obě části pojednávají o brutálním vystřízlivění účastníků války. Takovém, které bylo prozatím zaznamenáno výhradně (v takovém množství a intenzitě) snad jen pro první světovou válku. Lapidárně řečeno, nablýskané uniformy vyrovnaných řad ztepilých mužů-hrdinů jsou utopeny v bahně plném komárů, cholery a výkalů a hrdinové umírají v hanbě hladem a zimou. V takto vedených válkách není pro klasické maskulinní hrdinské vojácké ctnosti místo. Ty lze v budoucnu prezentovat už jen na slavnostních přehlídkách, ale ne na bojištích „moderních“ válek.

Následující kapitola s poetickým názvem „Totlebenův pudink“ popisuje specifika konkrétního obléhání v případě sevastopolské kampaně. Opět se jedná o ukázkou oboustranného nepochopení a absolutní nepřipravenosti na situaci, zcela v souladu s okřídlenou tezí o tom, že „generálové se připravují na minulé války“.

Následuje pasáž „Vojenská duchovnost a nouzové náboženství“, která je sice opět brilantní, ale budí dojem nekonzistence

v těch místech, ve kterých se v publikaci nachází. Evidentně se jedná o starší autorův text, přepracovaný do podoby kapitoly. Jako určitý oslí můstek může sloužit chápání „náhradní religiozity“ jako určitého obranného mechanismu na výše popsané zkušenosti absurdního systému boje a zcela za hranu fyzických lidských možností šponovaného licitování o to, kdo „hru“ déle vydrží.

Jak je pak nakonec ukázáno v závěrečné osmé kapitole s příznačným názvem „Ani vítězství, ani porážka“, tuto licitaci vyhrála britsko-francouzsko-turecká strana a došlo k dobytí Sevastopolu. Opět k němu však, minimálně z britského pohledu, nedošlo „klasickým způsobem“, kdy by pěchota hrdinně ztekla hradby, ale napochodovala do poničených obranných valů vyklizených nepřítelem. Zasloužená katarze se tak nedostavila a došlo jen k finálnímu nepochopení, zklamání a frustraci.

Čím je tedy Wohlmuthova krymská válka? Bezesporu nikoli vyústěním konfliktu mezinárodní politiky, není to ani projev sociokulturního procesu, není to nic, co by bylo možné rozklíčovat a zejména explikovat na základě nacionálního či civilizačního etiketizování. Žádný střet východu se západem, jak autor provokativně slibuje v titulu knihy. Byla to zejména osobní zkušenost konkrétních jedinců, kteří se ocitli v absurdní, temné a zejména brutální síti situací a vnějších vlivů. A kteří se této síti snažili porozumět skrze vlastní kulturní vzorce. Jejich počínání však nebylo ani revoluční, ani nikterak inovativní. Jejich snaha byla především zoufalá tvář tvář konfliktu, který je přesahoval a který byl řízen mechanismy, na něž neměli sebemenší vliv. Po přečtení výtečné Wohlmuthovy knihy se nabízí nepřijemná otázka: Není nakonec počínání lidí

ve všech válečných konfliktech „především zoufalé“?

Vojtěch Kessler

Martin NEKOLA

Po stopách Čechů na Novém Zélandu

Beroun, Machart 2021, 192 s.,

ISBN 978-80-7656-027-7.

Nový Zéland nepatří k regionům, o nichž by často publikovali čeští historikové. Přesto naše vzájemné vztahy nejsou úplně nulové a zaslouží si bližší poznání: O to se v nedávno vydané monografii zasloužil historik Martin Nekola.

Jeho výklad začíná v roce 1863, kdy skupina 83 kolonistů ze západočeského Stodu a okolí vyrazila až „k protinožcům“. Usadili se v Puhoi severně od Aucklandu a přes počáteční nesnáze tu vytvořili prosperující osadu, která se dodnes hlásí k českému původu (ač mluví anglicky či egerlandskou němčinou, bývá tu tradičně vyvěšována červeno-bílo-modrá vlajka). Stopy české přítomnosti na ostrovech jsou ale ještě starší: Nekola správně zmiňuje Tadeáše Haenkeho, který se tu zastavil na konci 18. stol. Zhruba současně s osadníky z Puhoi tu také pobýval turnovský globetrotter Čeněk Paclet, nedávno nově připomenutý v knize Jaroslava Kříže. Samozřejmě tu nesmí chybět náš nejznámější krajan, „malíř Maorů“ Bohumír Lindauer, zachycené jsou také návštěvy cestovatelů Kořenského či Daneše. Naopak opomenuti zůstali Němci se vztahem k českým zemím, jako je na ostrovech takřka uctíváný Ferdinand von Hochstetter (měl příbuzné v Brně a v počátcích své kariéry bádál i v severozápadních Čechách) či zoolog a alpinista Robert Lendlmayr von Lendenfeld, který svou životní i vědeckou

dráhu zakončil v úřadě rektora pražské německé univerzity. Vzhledem k tomu, že se kniha jmenuje „Češi“ a nikoli „Lidé z Čech“ (na Novém Zélandě), lze ovšem tento výběr akceptovat.

Dalece největší část textu je věnována českým krajanům na souostroví ve 20. století. Ti sem přišli hlavně ve třech vlnách: První, spojená s odchodem před nacisty za 2. světové války, zanechala na ostrovech své stopy především v architektuře – zásadní osobností tu byl někdejší asistent Adolfa Loose a litovelský rodák Heinrich/Jindřich/Henry Kulka. Působili tu i další (zde významný kus práce udělal David Vávra a jeho *Šumné stopy*, na kterýžto dokument z produkce České televize je v textu odkazováno). Nejrozsáhlejší a díky specializaci autora také nejpropracovanější částí je popis druhé vlny, tedy emigrantů z doby kolem roku 1948. V knize tu defiluje dlouhá řada známějších (mj. Baťův spolupracovník Ferdinand Menčík, či jeden z členů rodiny Kinských, jenž se na ostrovech proslavil jako ornitolog) i méně známých krajanů, včetně třeba šéfkuchařů, kteří v zemi pod Jižním křížem našli nový domov. Osudy rodiny Egermayerových jsou v knize zachyceny i v rámci edice jejich vzpomínek (tento text je bez poznámkového aparátu, ale i tak čtenáři plně srozumitelný). Početně slabší, ale rovněž v knize zmíněná, byla emigrace po sovětské okupaci v roce 1968.

Formou stručného exkurzu jsou připomenuty i (nijak časté) vzájemné oficiální vztahy mezi Československem a Novým Zélandem. Diplomatické úřady až na výjimky sídlily v jiných zemích. Jakýmsi zakončením textu je pak zmínka o oficiálních návštěvách Alexandra Dubčeka (1991) a Václava Havla (1995) ve Wellingtonu. Tady Nekola svůj popis uzavřel a přelom stole-

tí a počátkem jedenadvacátého věku pomínil; je pravda, že s otevřením hranic a možnostmi moderního cestování se návštěvy značně zintenzívněly a staly vlastně běžnými, až „nesledovatelnými“. Na druhou stranu minimálně zmínka o některých přírodovědcích, mj. jeskyňářích, kteří tu působili (jedna z velkých jeskyní na Jižním ostrově nese jméno Bohemia Cave) v knize být mohla.

Kladem publikace je i bohatý obrazový doprovod, dokumentující jednotlivé fáze česko-novozélandských vztahů. Celkově text přináší velké množství nových faktografických údajů; mohu-li soudit, je bez významnějších chyb. Snad jen na s. 109 došlo k neodlišení ptáka kivi (v češtině s jednoduchým v) od ovoce (to má w dvojité). V přehledu velvyslanců je chybně uvedeno jméno doc. Davidové-Moserové, která byla Jaroslava a nikoli Stanislava (jak je na s. 156). To jsou ale jen drobné vady na kráse. Kniha Martina Nekoly je prací vynikající a pro česko-novozélandské vztahy (mimochemem v *Akademické encyklopedii českých dějin* po minuté) „základním kamenem výzkumu“.

Jiří Martínek

Daniela BRÁDLEROVÁ,
Vojáci nebo podnikatelé? Hospodářské a finanční aktivity československých legií během jejich anabáze v Rusku a na Sibiři
Praha, Academia – Masarykův ústav
a Archiv AV ČR 2019, 430 s.,
ISBN 978-80-200-2971-3 (AC),
ISBN 978-80-88304-05-0 (MÚ).

Problematika československých legionářů za první světové války je stále v centru zájmu historiků moderních dějin. Pochopitelně největší pozornost se soustřeďuje na

legionáře v Rusku, kteří po bojích na východní frontě byli „zataženi“ také do revoluce a občanské války v Rusku. V důsledku toho se jejich tamější pobyt prodloužil až do roku 1920, zatímco italští a francouzští legionáři se vrátili do vlasti již počátkem roku 1919. Doposud se historikové věnovali především válečným událostem, zejména bojům u Zborova a Bachmače, i „anabázi“ na transsibiřské magistrále.

Proto je třeba přivítat publikaci, která se věnuje také dalším, tentokrát finančním a ekonomickým činnostem, které byly důležitou součástí života legionářů, vedle kulturních snah, jako bylo například vydávání vlastních novin, pořádání divadelních představení nebo sportovní aktivity v duchu tradic Sokola. Nutnost soustředit se na finanční a ekonomické záležitosti donutily legionáře poměry na Sibiři. V zemi rozvrácené předcházející válkou a následně občanskými rozbroji bylo třeba zajistit především zásobování a výzbroj vojáků i udržování vlakových souprav, ešalonů, v provozuschopném stavu. Finanční a ekonomické zájmy měly však přesah do dalšího vývoje první Československé republiky v podobě působnosti Legiobanky jako významného peněžního ústavu a návazně politického a společenského poslání legionářů, kteří se stali význačnou oporou liberálně demokratického a sociálně reformistického uskupení Hradu v čele s prezidentem T. G. Masarykem.

Autorka zdůrazňuje, že legionáři se nacházeli ve složitém postavení. Většina z nich byla demokratického smýšlení, kromě několika skupin radikálních socialistů, kteří se netajili svými sympatiemi s bolševiky, avšak na druhé straně ostře nesouhlasili s brutálními metodami vládnutí a někdy přímo terorem proti civilnímu obyvatel-

stvu, jakou prováděla vláda admirála Kolčaka. Tyto skutečnosti zásadně znemožňovaly efektivní spolupráci legionářů s protibolševickými proudy v Rusku. Ty byly nadto nejednotné, roztržité a probíhaly mezi nimi vzájemné sváry, což podryvalo jejich organizaci, stabilitu i akceschopnost. Složitě bylo také mezinárodní postavení legionářů, kteří původně souhlasili s převedením na západní frontu. Po skočení války považovali za samozřejmý návrat do vlasti, avšak západní Spojenci počítali s legionáři jako předvojem intervence proti sovětskému Rusku. Legionáři shodně jako politické vedení Československa však odmítali vojenský zásah v Rusku a zastávali zásadní stanovisko, že za budoucnost Ruska jsou zodpovědní pouze Rusové, kteří si musí sami vyřešit problémy své země, i když s případnou zahraniční, zejména humanitární a ekonomickou pomocí.

Hlavním principem finančních a hospodářských projektů legionářů na Sibiři byla soběstačnost a spoléhání se na vlastní síly, které byly v poměrech naprosté nejistoty základní podmínkou pro jejich „přežití“, a bojové úspěchy. Pověření představitelé legionářů začali velice rychle a úspěšně obchodovat s bělogvardějskými strukturami a také s Japonci, přitom se opatrně pokoušeli navazovat obchodní styky i se sovětskou stranou. Obchodní komodity tvořily zejména potraviny, oděvy, zdravotní materiál, zbraně, vojenská výzbroj i výstroj a další válečný materiál. Legionáři se snažili také o obnovení výroby v průmyslových podnicích v blízkosti transsibiřské magistrály a o stabilizaci železniční dopravy. Hlavním cílem bylo zajistit náhradní díly pro lokomotivy, železniční vozy a rekonstrukci železničních tratí i stanic. Proto se jejich pozornost soustředila také na průmyslové suroviny.

Obchodní plány samozřejmě vyžadovaly značné investice, takže legie založily nejprve Vojenskou spořitelnu jako státní instituci, za jejíž vklady ručil československý stát. Spořitelna zahájila činnost již v listopadu 1918 a prvním zdrojem příjmů byly vklady legionářů, kteří do spořitelny ukládali část svého služného, které bylo účtováno ve francouzských francích, ale vypláceno v rublech. Jeho hodnota však v důsledku rozšiřující se občanské války rychle klesala. Spořitelna poté již nevyhovovala rozšiřujícím se obchodním představám legionářů, proto byla v listopadu 1919 zřízena Banka československých legií – Legiobanka s příslibem, že ve svém podnikání bude pokračovat také po návratu do Československa, takže legionáři o své vklady nepřijdou. Za tím účelem začala Legiobanka vydávat vlastní akcie jako záruky pro vložené peníze. Banka byla organizována standardním způsobem (tedy měla ředitelství, dozorčí radu, správní radu a valnou hromadu akcionářů) a kromě financování legií na Dálném východě začala zajišťovat i transporty legionářů do vlasti. Představenstvo banky se snažilo získané hodnoty ochránit rovněž nákupem surovin, bavlny i drahých kovů – zlata a platiny a začalo obchodovat také s valutami.

Po návratu legionářů do vlasti se Legiobanka rychle integrovala do struktury předních peněžních ústavů první republiky, pomáhala legionářům začlenit se do běžného života a zajistit jejich sociální potřeby prostřednictvím družstevního podnikání. V něm nezastupitelnou úlohu sehrála bytová družstva pro výstavbu tehdy velice nedostatkových bytů pro legionáře z Ruska a jejich rodiny. Ovšem takovéto finanční záměry se rychle ukázaly jako nedostatečné. Proto banka rozšířila okruh svých podnika-

telských zájmů, soustředila se na dovoz nedostatkových surovin z Ruska a vývoz průmyslových produktů především do oblasti Sibiře a Dálného východu. Přitom se setkávala se zájmem politických i ekonomických kruhů sovětského Ruska, které si přály rozvíjet obchod s vyspělým Československem a celkovou revitalizaci průmyslové výroby a hospodářství v uvedené části Ruska.

Autorka velice dobře zvládla náročné téma. Na základě původních archivních pramenů a odborné literatury podrobně osvětluje působení legionářů na Dálném východě a zejména jejich finanční a ekonomické aktivity. Svůj výklad vyváženě zařazuje do souvislostí s vnitřním vývojem občanskou válkou zmítaného Ruska a s vyhocenou mezinárodní situací. Podle původních dokumentů přesvědčivě prokázala, že kapitál Legiobanky pocházel z vkladů a úspor legionářů i podnikání banky a nikoliv z rekvizicí nebo krádeží, včetně údajného „zcizení“ ruského zlatého pokladu, jak byla Legiobanka obviňována svými bankovními konkurenty a politickými protivníky Hradu v meziválečném Československu.

Právě vyjasnění velice citlivé otázky ruského zlatého pokladu patří k výrazným přínosům publikace. Rovněž jako stejně ožehavé „vydání“ admirála Kolčaka jeho protivníkům. Kolčák však zkrachoval především kvůli tomu, že ztratil podporu liberálně demokratických velmocí Západu, které nebyly ochotny tolerovat jeho teroristické metody vládnutí a zejména masakrování civilního obyvatelstva. Publikace je doplněna fotografickými přílohami a početnými tabulkami, které konkrétně dokládají argumenty autorky. Představuje významný přínos pro širší poznání osudů legionářů v Rusku a tím také vzniku samostatného Československa.

Petr Prokš

Kristýna KAUCKÁ

***„Taková tlačenička na jednom dvorečku!“
Aneb první pozemková reforma na
velkostatech Křivoklát, Plasy a Radnice
(1918–1938)***

Praha, Národní zemědělské muzeum 2018,
220 s., ISBN 978-80-86874-94-4.

Po první světové válce proběhla v Československu rozsáhlá pozemková reforma, která zásadně změnila ekonomickou a sociální strukturu i majetkové poměry venkova. Mladá republika přistoupila k reformě velice rychle zákonem z dubna 1919, podle něhož do „záboru“ spadaly pozemky nad 150 ha zemědělské a 250 ha veškeré půdy, což odpovídalo 28,3 % půdního fondu Československa, tedy téměř jedna třetina. Reformu zajišťoval Státní pozemkový úřad jako státní instituce, což znamenalo, že se jednalo o oficiální politiku Československé republiky. Reforma byla mnohdy doprovázena propagandistickou kampaní o odčinění následků Bílé hory.

Problematika pozemkové reformy je velice široká a složitá, proto se nedá vylíčit v jedné monografii. Autorka proto zvolila velice vhodný postup, když se soustředila na tři velkostatky: velkostatek Křivoklát, který patřil Fürstenbergům; velkostatek Plasy, který náležel Metternich-Winneburgům, a velkostatek Radnice, který vlastnili Sternbergové. Téma zpracovává metodou komparativní analýzy, která se soustřeďuje na nejdůležitější mechanismy pozemkové reformy. Sleduje osobnosti vlastníků, jejich státní příslušnost, společenské postavení a kontakty i pověst mezi obyvatelstvem příslušného regionu, dosavadní hospodaření velkostatků, samotný průběh reformy a její majetkoprávní následky, vztahy s příslušnými státními orgány i mezinárodní souvis-

losti. Autorka sice pojednává o jednotlivých velkostatech, které se však nacházely v podstatě ve stejné zemědělské oblasti a tvořily téměř sousedící pozemkové držby, takže tato skutečnost jí umožňuje vyslovit nejen konkrétní, nýbrž i širší závěry o pozemkové reformě. Může se říci, že zvolila přístup na „střední“ úrovni mezi popisem průběhu pozemkové reformy na jednom velkostatku a celkovým průběhem reformy v celém Československu, což vlastně představuje nejvhodnější způsob zpracování tohoto, jak již bylo výše řečeno, složitého procesu pronikavé změny ekonomické, sociální a majetkové struktury meziválečného Československa.

Autorka v úvodu podrobně definuje zmíněné téma a jednotlivé pojmy, které souvisejí s pozemkovou reformou, především pojem velkostatek a zbytkový statek nebo různé formy záboru a přidělu půdy. Následně pojednává o příslušných pramenech a literatuře, dosavadních výsledcích výzkumu pozemkové reformy, použité metodologii a také o nastolených problémech a badatelských otázkách, kterými se ve své monografii zabývá. Autorka koncipovala úvod velice správně, díky tomu umožňuje také „neinformovanému“ čtenáři přehledně se orientovat v této složité problematice.

Jednalo se o velkostatky, jejichž hospodaření bylo podobné, neboť se rozkládaly v obilnářských oblastech, a byly průměrně až podprůměrně úrodné. Přitom značnou část zmíněných velkostatků představovaly lesy, o jejichž přidělení byl samozřejmě při reformě velký zájem. Rozdílné však byly osobnosti jejich majitelů, kteří měli rozdílnou státní příslušnost, protože v českých zemích vlastnili půdu i příslušníci šlechtických rodů ze zahraničí, a zaujíмали rozličné pozice ve společenských poměrech nebo

udržovali samostatné vlastní kontakty na domácí i zahraniční politiky, šlechtické rody a dokonce i královské rodiny.

Velkostatek Křivoklát měl rozlohu 40 000 ha. Pro zemědělskou výrobu byla použitelná necelá třetina území. Obilnářství celkově vykazovalo podprůměrné výsledky, dařilo se pouze pěstování žita, chmele a brambor. Kopcovitý terén umožňoval nejvýše chov ovcí, skotu a koní, výrobu mléka a sýrů. Velkostatek měl také dva pivovary a jedenáct lihovarů. Většinu rozlohy však tvořily lesy, které se pochopitelně využívaly pro těžbu dřeva a výrobu dřevěného uhlí. Majitel velkostatku Fürstenberg jako říšský Němec, který měl silné osobní vazby na německého císaře Viléma II., byl všeobecně ve středních Čechách velice neoblíben. Rod trvale sídlil v Německu, takže pro každou návštěvu v Čechách museli získat vízum. Díky tomu československé úřady měly přehled o jeho pobytech. Po vzniku republiky se na území velkostatku konala protestní shromáždění („tábory lidu“) a jednotlivá obecní zastupitelstva důrazně požadovala vyvlastnění půdy uvedeného velkostatku.

Fürstenbergův pobyt v Československu byl v podstatě nežádoucí, proto se snažil z ožehavé situace vyvážnout nabídkou prodeje Křivoklátska československému státu. V rámci těchto návrhů došlo k odkoupení zámku v Lánech pro letní sídlo prezidenta republiky T. G. Masaryka. Fürstenberg samozřejmě využíval pro udržení svého majetku německé velvyslanectví v Praze a dokonce německé ministerstvo zahraničí v Berlíně. Československé úřady přitom postupovaly velice opatrně k velkostatkům, které vlastnili cizí státní příslušníci, aby nedošlo k přenesení celé záležitosti na mezinárodní fórum a projednávání u meziná-

rodních soudů. Fürstenberg nakonec celý velkostatek výhodně prodal v roce 1929 československému státu s podmínkou, že ten již nebude vůči němu uplatňovat žádné právní ani majetkové nároky.

Velkostatek Plasy měl rozlohu 13 000 ha. V zemědělské výrobě se uplatňovalo pěstování pšenice, žita a ova, avšak pro značný rozsah lesů hlavní zdroj příjmů tvořilo lesní hospodaření. K velkostatku patřily ještě pivovar, lihovar, cihelna, parní pila a obilní mlýn, dále výrobní kaolinu a továrna na barviva, které však majitelé pronajímali jiným podnikatelům. Metternich-Winneburgové, kteří také měli říšskoněmecké občanství, byli mezi obyvatelstvem celkem oblíbeni, avšak na velkostatku příliš nepobývali, protože jejich hlavním sídlem byl zámek v Kynžvartu. Rodina měla příbuzenské vztahy se španělskou královskou rodinou, které využívala při vyjednávání s československými úřady. Roku 1936 dokonce Kynžvart navštívil španělský král Alfons XIII. Metternich-Winneburgové nakonec v roce 1931 podepsali s československým státem dohodu o provedení pozemkové reformy na zmíněném velkostatku.

Velkostatek Radnice měl rozlohu přes 2700 ha. Jednalo se však o velice neúrodný kraj, takže se dařilo pouze pěstování brambor, dále se pěstovala pšenice, žito, ječmen a oves. Polovinu rozlohy zaujímaly lesy a s tím opět souviselo lesní hospodářství. K velkostatku patřily také pivovar a cihelna. Specifikou velkostatku byla těžba černého a hnědého uhlí v pěti nalezištích, ale některá z nich byla již před reformou prodána důlnímu podnikateli, o zbývající pánve byl při reformě značný zájem. Sternbergové byli mezi obyvatelstvem většinou oblíbeni, a protože se hlásili k českému původu, měli československé státní občanství. Pozemko-

vá reforma na jejich velkostatku měla velice složitý průběh, doprovázený nákupy a prodejem půdy, takže se stále měnily podmínky pro realizaci pozemské reformy. Situace se protáhla až do roku 1939, takže Sternbergům se zřejmě podařilo většinu majetku z reformy „vyreklamovat“.

Autorka se znalostí problematiky podrobně popisuje nejen složitý průběh samotné pozemkové reformy, tedy zejména právní souboje se snahou vlastníků zachránit svůj majetek s využitím veškeré domácí i mezinárodní právní ochrany a politických i rodinných kontaktů, ale také další okolnosti jako rozdělování vyvlastněné půdy,

otázku náhrad, přidělů a následně také rozdělování zbytkových statků až po zajištění péče o kulturní a historické památky. Především je třeba ocenit využití rozsáhlého spektra archivních zdrojů z velkého počtu domácích i zahraničních archivů, a také odborné literatury, což autorku opravňuje vyslovovat také obecnější závěry o pozemkové reformě. Kniha je doplněna tabulkami, grafy a fotografiemi. Celkově se může konstatovat, že autorka zvládla náročnou tematiku na patřičné odborné úrovni a publikace představuje přínos pro poznání moderních dějin Československa.

Petr Prokš